

JAARBOEKJE

2020

VAN HET
OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP

‘NIFTARLAKE’

JAARBOEKJE

2020

VAN HET
OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP

‘NIFTARLAKE’

Ereleden en bestuur

<i>Erevoorzitter</i>	drs E. Munnig Schmidt
<i>Ereleden</i>	mw dr mr I. Dukes-Greup († 2019) mw Sally Munnig Schmidt-Neubauer
<i>Lid van verdienste</i>	A.J.A.M. Lisman, Nieuwersluis († 2020)
<i>Voorzitter</i>	Bertien Quarles van Ufford, Ridderhofstad Gunterstein, Zandpad 48, 3621 NE Breukelen, 06-54200754, Bertien.koole@gmail.com
<i>Secretariaat</i>	Jurgen Wasser, Straatweg 160, 3603 GT Maarssen 0346-550872
<i>Ledenadministratie</i>	mw Godelief Hofman-van Miert, Zandpad 83, 3621 NG Breukelen 0346-261201, Hofman.breukelen@gmail.com
<i>Evenementenadministratie</i>	mw Petra Dekker
<i>Penningmeester</i>	mr Johan Buitenga, Stationsweg 14, 3631 AK Nieuwersluis
<i>Leden</i>	drs Juliette J.M.A.M. Jonker-Duynstee Anthony Lisman mr Onno Meerstadt mw Quirine Cleton drs Rob Th. Schoenmaker (evenementen)
<i>Redactie 2020</i>	Juliette Jonker-Duynstee, E. Munnig Schmidt, Louise Woltering-Moors
<i>Contributie</i>	€15,- op NL66 INGB 0000513805 t.n.v. Oudheidkundig Genootschap Niftarlake
<i>Website</i>	www.Niftarlake.com
<i>ISBN</i>	978-90-8704-899-0

In memoriam Anthony Lisman 1943-2020

E. Munnig Schmidt

Op 13 augustus 2020 is tot ons grote verdriet Anthony Lisman overleden. Hij was sinds 1978 actief bestuurslid en tevens lid van verdienste. Zijn enthousiasme, grote betrokkenheid, encyclopedische kennis en de kwaliteiten dit in mooie anekdotes te verpakken, lagen ten grondslag aan de groei en bloei van ons Genootschap. Hij deelde daarbij regelmatig zijn passie voor zijn woonstee en het park VreedenHoff te Nieuwersluis door gastvrije openstelling met rondleiding. Zijn vele artikelen in het jaarboek en zeven boeken maken het 'Wie schrijft die blijft' meer dan waar.

Hier volgt een weergave van de speech die ik bij het afscheid, op 21 augustus in de tuin van VreedenHoff, uitsprak.

Ruim 45 jaar heeft Anthony bezielde door de schoonheid van park en huis VreedenHoff zijn aandacht en energie gegeven om huis en hof in perfecte staat te brengen en te houden. In 1974 ging hij op het huis wonen, wat later met zijn ouders.

In 1975 kwam mijn familie op Nieuwerhoek en ontmoetten Anthony en ik elkaar al spoedig. Het klikte meteen. Vele jaren kwam Anthony geregeld bij ons eten en wisselden we gegevens over de huizen en hun bewoners uit totdat mijn vrouw Sally een maand na onze 50ste huwelijksdag haar beroerte kreeg, 11 jaar geleden.

In 1978 vroeg ik hem als bestuurslid van Oudheidkundig genootschap Nifarlake, toen de heer Kappelje van de Coppello het voorzitterschap aan mij had overgedragen. Wat later deed Kappelje dat ook met het voorzitterschap van de dr. R. van Luttervelt Stichting en vanzelfsprekend kwam Anthony het bestuur versterken. Sindsdien hebben wij circa 40, het beeld van de Vechtstreek ondersteunende, restauratieprojecten kunnen ondernemen. Anthony nam de essentiële bouwkundige taak op zich bij de begeleiding van die projecten. Precieze tekeningen van nieuwe fundamenten voor hekken, details van vervallen theekoepels, zonnewijzers enzovoorts zorgden dat aannemers aan het werk konden. Zijn relatie met kunstschilder Kees van der Horst in Utrecht bleek daarbij van grote waarde.

Een lezing door Ton Stork, toenmaals voorzitter van de Vechtplassen commissie, in de oude kerk te Loenen, over het Verkade album *De Vecht* deed ons besluiten dat het tijd

Afb. 1 Portretfoto Anthony Lisman (foto: Jeroen van de Water)

was voor een nieuw platenboek over de Vecht. Het eerste Vechtboek stamt uit 1719, uitgegeven met etsgravures door D. Stoopendaal, het tweede werd in 1836 uitgebracht door P.J. Lutgers met zijn litho's en dan kwam dat van J.P. Thijssse in 1906. Anthony had al een tekening van VreedenHoff laten maken door Chris Schut en had contact met drukkerij Visdruk en met hen gingen wij in zee om het boek *Plaatsen aan de Vecht en de Angstel* tot stand te brengen. We namen elk ongeveer de helft van de teksten voor onze rekening. Het kwam uit in 1982. Die editie was snel uitverkocht en er volgden er nog drie in telkens verbeterde versies. Totaal zijn er ruim 5000 naar Vechtvrienden gegaan.

In 1986 vierde Niftarlake het 75-jarig bestaan met een tentoonstelling op slot Zuylen te Maars-

sen. Anthony was voorzitter van de tentoonstellingscommissie en bedacht als onderwerp *Verdwenen bedrijvigheid langs de Vecht*. Hij smaakte het genoeg dat er ruim 5000 bezoekers op afkwamen.

In 2001 kwam ons boek met de 19de-eeuwse tekeningen en aquarellen van buitens en gezichten langs de Vecht door P.J. Lutgers uit. Henry van der Wijck werkte daaraan mee. Ook dat boek was snel uitverkocht.

Teneinde tijdig invloed te kunnen uitoefenen op bouwplannen in de gemeente Loenen, hebben Anthony en ik zitting genomen in de Monumentencommissie. Dat hebben we meer dan dertig jaar kunnen doen, tot het ontstaan van de fusiegemeente Stichtse Vecht.

Vele malen hebben wij samen kunstbeurzen en soms ook veilingen bezocht. In Den Bosch zag Anthony een keer een blank marmeren beeldengroepje op de grond staan waar ik overheen had gekeken. Het was gesigneerd *M. Shecelli*, wat een onbekende naam was, maar de kwaliteit van het beeld was hoog. We waren het eens dat Anthony het zou kopen en ik betaalde het voor het gemak. Thuis bleek bij nader onderzoek dat een antiquair de naam van M(ichael) Shee had uitgebreid met 'elli' en de middelste e in een c had veranderd. Shee was een vroeg 18de-eeuwse beeldhouwer in Amsterdam die ik kende van een boekje waarin zijn nagelaten werken stonden en waarin dat beeldje voorkwam. Het prijkt nu op VreedenHoff in de koepelkamer.

Niet zo lang geleden vond Anthony vier marmeren beeldjes op de veiling – de veiling dacht dat zij van gips waren – en hij belde mij, toen hij ze thuis had, met de mededeling dat zij met een monogram gesigneerd waren. Ik sprong op de fiets en kon hem vertellen dat zij door de Antwerpse 18de-eeuwse beeldhouwer Von Bauscheit gemaakt waren, vader of zoon dat is niet duidelijk. Een pracht vondst.

Ook een mooie vondst was een zelfportret van de 18de-eeuwse in Loenen geboren schilder Zeegelaar waarover ik een stuk had geschreven in het Jaarboekje. Jaren geleden had Anthony het schilderij bij een handelaar gezien, de man was intussen naar België verhuisd en bleek bij navraag het schilderij nog te bezitten. Anthony bracht het terug naar Loenen.

Toen ik secretaris werd van Vereniging Hendrick de Keyser droeg ik Anthony voor als commissaris vanwege zijn expertise betreffende de Nederlandse buitenplaats. Hij heeft dat de volle zittingsperiode gedaan.

In januari jl. rondde Anthony een project af dat hem zeer na aan het hart lag, een boek over huis Heemstede in Houten onder Utrecht. Hij was twintig toen zijn vader hem

Afb. 2 De Nifarlake-lustrumlunch in 2015 in de tuin van VreedenHoff (foto: Jeroen van de Water)

daar mee naar toe nam. Dat zeer bijzondere huis uit 1643, met een in Nederland in die tijd ongeëvenaarde baroktuin van ruim een kilometer lang, maakte een onuitwisbare indruk op hem. Anthony bleef het huis volgen en verzamelde er zo veel mogelijk gegevens over. Toen het in 1973 te koop kwam uit particulier bezit, bood zijn vader erop, maar werd overtroefd. Nog datzelfde jaar liet Anthony een publicatie het licht zien als eerste monografie over het huis.

In 1989 nam Leo Wevers contact met Anthony op in verband met de afstudeerscriptie voor zijn architectuurstudie met als onderwerp het huis Heemstede. Met raad en daad hielp Anthony hem, wat resulteerde in een uitgave in 1991 van dat werkstuk. In 1987 had het noodlot toegeslagen en ‘ontstond’ er brand in het huis met ruïneuze gevolgen. Anthony nam het initiatief om een dekzeil over de ruïne geplaatst te krijgen om een mogelijke restauratie meer kans te geven, wat na veel moeite lukte. Rijksdienst Monumentenzorg werd door hem bewerkt om het huis de status van monument te laten behouden. Gelukkig werd het huis door een projectontwikkelaar gekocht die er zijn hoofdkantoor in wilde vestigen. Hij liet het kundig restaureren waarbij Anthony een belangrijke rol speelde, omdat hij door goed speurwerk opmetingstekeningen wist te achterhalen die een architect in 1905 had gemaakt. Die bleken in het Haags gemeentearchief te berusten. In 2012 ging de projectontwikkelaar failliet en vier jaar later kocht het bedrijf van de familie Lisman het huis met directe omgeving waarmee het in handen kwam van een vertrouwde eigenaar. Anthony en Leo Wevers maakten samen een boek over Heemstede dat op 23 januari 2020 door de Commissaris des konings van Utrecht op het schitterende huis in ontvangst is genomen.

Zijn passie gold natuurlijk ook in hoge mate voor zijn eigen huis, VreedenHoff. Als aangeslotene bij de stichting tot behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen heeft Anthony VreedenHoff opengesteld voor een jaarvergadering van de stichting waar ruim 200 aangeslotenen aanwezig waren.

Ook Niftarlake heeft van deze gastvrijheid meermaals mogen genieten voor de Nieuwjaarsreceptie en voor een lustrumlunch op het gras, naast meerdere rondleidingen voor de leden. Talloze andere gezelschappen en organisaties heeft Anthony met zijn typerende, vaak geestige en altijd deskundige rondleidingen kunnen inspireren. Anthony was altijd zeer bescheiden, liep nooit te koop met al zijn waardevolle activiteiten en was steeds bereid zijn expertise te delen met geïnteresseerden. Hij zal zeer gemist worden.

Ter nagedachtenis aan Anthony Lisman heeft Bert Degenaar de hier afgebeelde plaque laten maken door Piet de Rooter, ontwerper en maker van het planetarium in

Afb. 3 Zilveren plaquette voor het planetarium Zuylenburgh ter herinnering aan Anthony Lisman

Degenaars huis Zuylenburgh te Oud-Zuilen. De plaquette is op het plafond naast de jaarkalender bevestigd bij Lismans overlijdensdatum en is in het bijzijn van de familie Lisman en enkele nauw betrokkenen onthuld.

Jaaroverzicht 2020

Een jaar om niet snel te vergeten...

Het begon zo positief met een goed bezochte en gezellige nieuwjaarsreceptie op Gunterstein. Ook de lezing op Slot Zuylen in februari, zij het met een andere spreker, Herre Wynia, over een ander onderwerp dan voorzien: 'Recent archeologisch onderzoek', kon nog doorgang vinden. De gemeentelijk archeoloog van de stad Utrecht vertelde over twee zeer recente vondsten, één aan de Vecht en één aan de Rijn. Enkele maanden eerder waren onder de fundamenteën van het afgebroken middeleeuwse klooster Mariëndaal, net boven Oud Zuilen, restanten gevonden van een 7de-eeuwse nederzetting. Hiermee is voor het eerst het harde bewijs geleverd van vaste bewoning in die tijd op de oeverwal van de Vecht.

Maar na deze lezing waren wij door de coronapandemie en de daarmee samenhangende maatregelen genoodzaakt alle activiteiten te annuleren of – voorlopig – uit te stellen. De ALV vond plaats op 16 november in digitale vorm.

Helaas was er nog meer onheilstijding: het overlijden van ons zeer gewaardeerde bestuurslid, lid van verdienste en een van onze verenigings-iconen, Anthony Lisman. Zijn innemende persoonlijkheid, hulpvaardigheid en zijn kennis zullen node worden gemist. In dit jaarboekje een 'In memoriam' van onze erevoorzitter, de heer E. Munzig Schmidt.

Een grote verandering die het afgelopen jaar is ingezet, is de volledige overgang naar digitale communicatie met de leden door middel van een vernieuwde website. Ook het aanmelden voor excursies en de diverse betalingen lopen nu via de website, wat een grote lastenvermindering is voor onze bestuursleden Petra Dekker, Godelief Hofman en Johan Buitenga, die zich met activiteiten, (leden)administratie en financiën bezighouden. Het zal voor velen van u misschien even wennen zijn, maar ook ons 109 jaar oude Genootschap gaat met zijn tijd mee.

Een deel van de homepage van de totaal vernieuwde Niftarlake-website: www.niftarlake.com.

De Nieuwjaarsreceptie van 2021 zal niet kunnen doorgaan, maar wij hopen zeer veel van u op de Zomerborrel dat jaar te mogen begroeten. Via de digitale nieuwsbrief zullen wij u op de hoogte houden van de datum en de andere activiteiten, die hopelijk op afzienbare termijn weer door kunnen gaan.

A.E.C. Quarles van Ufford,
voorzitter

Michiel Onnes van Nijenrode (1878-1972)

Gert Immerzeel

(bewerkt door E. Munnig Schmidt)

Een groot ondernemer, veel gewonnen, veel verloren, geluks- en pechvogel

De Loenense advocaat Kappeyne van de Copello verdedigde in de jaren 1933-'37 Michiel Onnes, van 1907 tot 1930 eigenaar van kasteel Nijenrode. Hij werd verdacht van kunstverduistering en verzekeringsfraude, maar is dankzij Kappeijne na jaren procederen vrijgesproken. De zaak haalde alle landelijke kranten. Kappeijne knipte alle krantenartikelen uit en plakte ze in. Enige jaren geleden werden deze plakboeken aan het archief van Nijenrode geschonken.¹ Zij waren de aanleiding tot mijn verhaal over Onnes. Over de verzekeringszaak was al veel geschreven in een serie artikelen in het tijdschrift van de Historische Kring Breukelen, zodat ik ervoor heb gekozen mij meer op zijn levensverhaal te richten. Dit was mede mogelijk door het diverse archiefmateriaal van Onnes dat tot mijn beschikking stond, waaronder zijn memoires, brieven, privé fotoalbums en het archief van de heer Postma, oud-directeur van Nijenrode. Ik hoop zo meer licht te werpen op deze bijzondere man, die toch vooral bekend is geworden vanwege de rechtszaak tegen hem, terwijl hij meer slachtoffer was in een nare zaak. Zijn leven is de moeite waard om over het voetlicht te brengen.

Zijn jeugd

Op 12 mei 1878 luidden de torenklokken in Groningen en werd Michiel Onnes geboren als eerste zoon van doopsgezind koopman Pieter Onnes en Albertina Wilhelmina Rost. Het klokgelui was puur toeval, want het was de aankondiging van de jaarlijkse kermis. Het tijdsbeeld: geen fietsen laat staan auto's, stilte, niemand haast en stadsvervoer per paardentram. Het was nog de tijd van de 'Groninger tijd' die zeven minuten verschilde met die in Amsterdam. Er bestonden toen horloges voor handelaren en reizigers met twee grote wijzers, één voor de plaatselijke tijd en de andere voor de 'Greenwich tijd' die 20 minuten verschilde met die in Amsterdam.

Enige jaren later sliep Michiel met twee jongere broertjes in één bed met het gevolg dat, toen de mazelen uitbraken, hij binnen een paar dagen zijn beide broers ver-

Afb. 1 Portretfoto van Michiel Onnes.

Afb. 2 Michiel Onnes, geschilderd door Simon Willem Maris, 1907. (Coll. Nijenrode)

loor. Later zou hij van school spijbelen om het graf van deze broers te beschermen tegen de mensenmassa tijdens de begrafenis van een vooraanstaande Groninger. Vier jaar oud ging Michiel naar de bewaarschool, waar in die tijd nog met griffel en lei werd geschreven. Op zijn zesde kreeg hij een houten driewieler, waarschijnlijk een vliegende Hollander, en in 1886, hij is dan acht jaar, een echte, pas ontwikkelde, fiets. 's Avonds kreeg hij fietsles van de knecht van de verkoper op de Kraneweg, een weggetje met aan beide zijden sloten. Op de stuurstang was een houder gemonteerd voor een karwats om opdringerige honden op afstand te kunnen houden. Interessant in deze is dat in de gracht van Nijenrode bij baggerwerkzaamheden twee 'velo dog' pistooltjes werden gevonden die eind 19de eeuw in gebruik waren om 'valse honden' van het lijf te houden. Michiel was toen lid van een fietsclub die in een speciale rijwielzaal bijeenkwam om fietsshow's te geven waarbij onder andere fietsers twee aan twee kruislings door elkaar reden.

In 1889 kreeg hij nog een broertje Nico E. (Rost) Onnes, die later de naam van zijn moeder aan zijn achternaam toevoegde. Michiel ging naar de HBS, waar hij niet uitblonk. Hij was meer met zijn liefhebberij – vogels houden – bezig en schreef al jong in het blad *Avicultura*. Ook kreeg hij steeds meer belangstelling voor mooie dingen, oude gebouwen en kunst en rond zijn 15de laat zijn vader hem kunst aankopen ter verfraaiing van de ouderlijke woning. Zo koopt hij een strandgezicht van Mesdag en een ets naar Isaac Israëls. Dit is ook de tijd van veel nieuwe uitvindingen. Toen in 1892 de eerste elektrische straatverlichting in Groningen ging branden, liep 's avonds heel Groningen uit om dat te aanschouwen: 'He je't zain, je ken er bie leez'n'.

Als hij 16 is haalt zijn vader hem van school en gaat hij voor een jaar naar Londen om te werken bij een neef van vader Onnes. Eind 1895 is hij even terug in Groningen om in 1896 naar Le Havre te gaan om anderhalf jaar bij een zakenvriend van zijn vader het Franse zakenleven te ervaren. In 1897 is hij weer terug op honk op het kantoor van zijn vader. Voor een paar honderd gulden kocht die in 1899 een vervanger voor Michiels dienstplicht, dat kon toen nog, waardoor deze weer een jaar bij een Hamburgse zakenrelatie in de leer kon gaan. In 1900 was hij weer in Groningen waar hij een theehandel opzette met hulp van pa.

In 1901 kocht hij zijn eerste motorfiets en in 1903 verhuisde hij naar Amsterdam om als compagnon van zijn vader in diens koffiehandel op te treden. Hij was nu 25 en had een inkomen waardoor hij met fatsoen in het huwelijk kon treden. Zijn bruid was Cornelia Cockuyt, dochter van een welvarende veevoederfabrikant te Jutphaas. Tevens kocht hij van een vriend een gebruikt autootje zonder voorruit, wat bij de toen gangbare snelheid niet zo'n probleem was.

Koffie

Voor de aankoop van een grote partij koffie was het nodig naar Brazilië te reizen, wat via Hamburg moest omdat er nog geen directe passagiersscheepsverbinding was vanuit Nederland met dat land. Op die eerste reis ging het om een bedrag van fl. 3 miljoen gulden, toen een formidabele som gelds, waarop hij een mooie commissie verdiende. In 1908 werd de rederij Koninklijke Hollandsche Lloyd opgericht voor onder meer de vaart op Zuid-Amerika teneinde een graantje mee te pikken van de koffiehandel die tot die tijd in handen was van Engelse en Duitse handelaren en rederijen. Samen met de Nederlandsche Handelsmaatschappij kreeg Onnes het in Brazilië bij de koffie-exporteurs voor elkaar dat ook de Hollandsche Lloyd hun koffie mocht verscheppen. Tijdens zijn verblijf in Brazilië raakte Onnes diep onder de indruk van de ongerepte natuur: 'grenzeloze bewondering voor Gods bijna ongeschonden natuur'. Overdag was het 'een prachtig sprookje'. De nachten waren echter beangstigend door de vele

Afb. 3 Jeanette Cornelia Onnes van Nijenrode-Cockuyt (1883-1936), olieverfschilderij door Max Liebermann. Dit schilderij is in 1918 gemaakt, tegelijk met een pendant van Onnes zelf (verblijfplaats onbekend), vermoedelijk om de afronding van de restauratie van het kasteel te vieren. (Coll. Centraal Museum Utrecht)

kreten van de nachtdieren en allerlei kriebelbeesten. De heren sliepen in een hangmat maar de dames lagen op de grond op dekens. Op de terugreis uit Brazilië ontving het schip een radiotelegram: 'Blériot vloog van Calais naar Dover met een snelheid van 65 km/uur'. 'Waar moet dat heen?' schrijft Onnes in zijn dagboek.

Nijenrode

Al sinds 1903 reed Onnes in zijn autootje regelmatig langs de Vecht en minderde dan ter hoogte van Nijenrode vaart: '... en elke keer klopte mijn hart sneller'. Eind 1906 was het kasteel in bezit van opkoperscombinatie Schipperijn, Plomp en Beutener, die het hadden gekocht om in onderdelen te verkopen en te slopen, zoals met zoveel oude gebouwen gebeurde in die tijd. De bomen en betimmeringen waren reeds genummerd voor de veiling en de 28-jarige Onnes besloot het te kopen en zo voor sloop te behoeden. Op 2 januari 1907 werd hij voor fl. 36.000 de nieuwe eigenaar van Nijenrode en brak een periode van restauraties en nieuwbouw aan.

Afb. 4 Allegorische optocht voor Nijenrode in 1907, vlak na de aankoop door Onnes.

Aanvankelijk had hij nog niet genoeg geld voor de restauratie, maar de zaken gingen inmiddels erg goed, zodat hij een plan kon maken om het restaureren in twee fases uit te voeren.

Fase 1

Eerst nam hij twee jaar om het kasteel bewoonbaar te maken. Daartoe schakelde hij architect Wentinck uit Utrecht in. Leidraad voor dat werk was de gravure ‘Nyenroy’ van Theodorus Matham, die tussen 1647 en 1656 moet zijn gemaakt.

Onnes begon met het afbreken van ‘alle smakeloze latere toevoegsels’ van het kasteel. De vorige eigenaar, Willem de Heus, had het kasteel in neo-tudorstijl verbouwd met kantelen en schijntorentjes. Bij de afbraak van de oude stal kwamen de middeleeuwse fundamenteën van de in 1672 vernielde donjon aan het daglicht, inclusief de middeleeuwse waterput die in verbinding stond met de kasteelgracht. Daarop is de nu nog bestaande donjon opnieuw opgemetseld met gebruik van het oude formaat baksteen. Vanaf 1910 reisde Onnes veel door Duitsland en Frankrijk en langs Nederlandse antiquairs voor de aankoop van passend meubilair. Een passant kocht hij ook oude

Afb. 5 'Nyenroy', gravure door Theodorus Matham. (Coll. Rijksmuseum)

Afb. 6 De verbouwing van het kasteel rond 1908; op de trap boven staan hoofduitvoerder Van Rinsum, Van der Linden en opzichter Wentink.

wapens en harnassen. Bij het decoreren van de binnenruimtes is veelvuldig gebruik gemaakt van uit sloop van 17de en 18de-eeuwse huizen in onder andere Amsterdam afkomstige bouwmaterialen zoals lambriseringen en glas-in-lood raampjes, 'hierbij meer gedreven door liefde en bewondering voor wat vroeger door de mens tot stand was gebracht en voor hetgeen uit de schilderstukken, waarin de maker zijn gehele ziel had gelegd dan door het verlangen naar bezit'. De Ridderzaal werd bekleed met goudleer behang, vervaardigd door Jan Mensing

Tegelijkertijd werd in het park ook druk gewerkt en al in 1908 bericht *Het nieuws van de Dag* over het planten van grote bomen door de firma Copijn. Met respect voor de oude structuren als grachten en lanen werd een uitgebreid park in landschapsstijl aangelegd met hulp van Henri Copijn en Leonard Springer met centraal een grote vijver om te zwemmen en te roeien. In 1912 verrees bij de zuidelijke toegang van het park een chauffeurswoning in Oudhollandse stijl. Bij de grote vijver werd een speelstal neerge-

Afb. 7 De houten Noorse hertenstal in het park van Nijenrode. (foto auteur)

zet en op de plek van de oude moestuin kwam een nieuw tuincomplex met een oranje-rie en tal van kassen en broeibakken. Ten zuiden van het kasteel werd een hertenkamp aangelegd omringd door gebogen ijzeren hekwerk en kwam er een met riet gedekte hertenstal met hooizolder in chaletstijl. Daarnaast werd een boomgaard ingeplant en werd een menagerie voor fazanten ingericht met duivenhokken en een eendenvijvertje. Veel van deze gebouwtjes werden kant en klaar aangeleverd als bouwpakket door een Noors bedrijf, de Strommen Traevarefabrik. Voorts werd er met knuppelhout een speelpreeel gebouwd (in feite een overdekte zandbak) en werd een tennisbaan aangelegd met een aangenaam huisje.

In de begintijd, tot de eerste restauratie was afgerond, woonden de Onnessen op villa Schoonoord in De Bilt, zoals blijkt uit een advertentie van mevrouw Onnes van Nijenrode in *Het Nieuws van de Dag* waarin zij een kindermisje vraagt van boven de 20

Afb. 8 Feestelijke viering van het einde van de eerste fase van de restauratie in 1911.

‘die moet kunnen mazen, stoppen en verstellen’. In 1911 werd de eerste fase van de restauratie afgerond en werd een groot feest gegeven waarbij het hele dorp welkom was. Het net opgerichte Breukelse zangkoor met 80 leden gaf een uitvoering ten beste. Vanaf 1913 staat Onnes vermeld op de lijst van hoogst aangeslagenen in de lijst van rijks-directe belastingen van de Provincie Utrecht. Zijn kasteel en rijkdom deelde hij graag met het dorp, wellicht ook omdat hij in 1913 gemeenteraadslid was van de gemeente Breukelen St. Pieters. Zo werd er na het eind van de Eerste Wereldoorlog in de wapenzaal uitgebreid Sinterklaas gevierd waarbij er voor de kinderen uit de twee laagste klassen uit het dorp cadeautjes waren, een tafel met cadeaus voor de meisjes en een voor de jongens. Aanvankelijk zaten de kinderen op de vloer op Perzische tapijten, maar al snel werden deze wegens angstplassen door eenvoudige matten vervangen! Toen iedereen gezeten was en ging zingen, kwam zwarte Piet door een klein deurtje binnenstormen om te melden dat Sinterklaas op het dak was aangekomen. De schoolmeester/Sinterklaas daalde vervolgens statig af vanuit de grote schoorsteen, waar hij op een plankje had gezeten, en het uitdelen van de cadeautjes kon beginnen.

Inmiddels verschenen er advertenties in diverse kranten waarin mevrouw Onnes vroeg om ‘een zeer bekwame keukenmeid, een bekwame werkmeisje en een net keukenmeisje’, die dan, ‘indien zeer bekwame, drie honderd gulden per jaar konden verdienen met vrij reizen en dertig gulden waschgeld’. Voor het personeel bleek mevrouw niet steeds even aardig. Als de meisjes de gang boven aan het boenen waren moesten zij doorwerken teneinde vóór 12 uur bij de trap te zijn waar hun lunch was klaargezet, want om 12 uur liet mevrouw de hond los en die had ook honger.

In 1913 werd Onnes commissaris bij de Amsterdam Besoeki tabaksmaatschappij. Daar was de heer Koning directeur die hem veel later een voor Onnes slecht aflopende rechtszaak zou bezorgen. Een jaar later brak de Eerste Wereldoorlog uit waarop de Nederlandse regering overwoog een exportverbod op te leggen. Dat zou dramatisch zijn voor de koffiehandel, wat Onnes ertoe bracht een brief aan de minister van Financiën te richten over de omvang van de koffievoorraad in den lande en de onderweg zijnde koffietransporten. Reeds de volgende dag kreeg hij per telegram antwoord van minister Treub: ‘verbod koffie zal zeer waarschijnlijk worden opgeheven. Treub’. Intussen was Onnes met een buurman-boer bij Nijenrode in onderhandeling over de aankoop van een stuk grond voor de aanleg van een vliegveld – waaruit zijn vooruitziende blik moge blijken – maar dat uiteindelijk niet doorgaat.

De Eese

Onzekerheid over de handel deed Onnes besluiten uit te zien naar een veilige geldbelegging en in 1915 kocht hij in de kop van Overijssel het 1000 hectare grote landgoed

Afb. 9 Het Noorse zomerhuis op De Eese.

De Eese. Voortvarend als steeds werd er meteen gerestaureerd, kwam er een rentmeesterswoning en in 1917 een groot Noors roodhouten zomerhuis (waarschijnlijk ook geleverd door Strommen Traevarefabrik) en werden kilometers weg aangelegd en een landbouwbedrijf gesticht.

Op het landgoed liggen acht grafheuvels uit de Steentijd en de restanten van een huurbed dat in de 19de eeuw grotendeels is gesloopt om bouw materiaal te verkrijgen voor dijk- en wegeaanleg. Onnes maakte het de bekende archeoloog Van Giffen mogelijk de grafheuvels te onderzoeken. De vele mooie vondsten als vuurstenen bijlen, mesjes, lanspunten en hamers schonk hij aan het museum in Assen.

Fase 2 Eerste Wereldoorlog

De tweede restauratiefase van Nijenrode is Onnes ingegaan met rijksarchitect Van Heeswijk. Van architect Wentinck had hij afscheid genomen daar hij hem ervan verdacht de uitbetalingen aan de bouwvakkers af te romen. Als rentmeester stelde hij de letterkundige Ernst Groeneveld aan.

In 1915 werd de stenen voorbrug gesloopt en verrees een replica van een Toscaanse poort zoals die er voor 1860 gestaan heeft. De tympanen op de poort zijn ontworpen door A.W. Smith, assistent van heraldicus T. van der Laars die ook aan het kasteel werkte. Aan de zuidzijde vindt men de ene lijfspreuk van Onnes 'Cedo Nulli': Ik wijk voor niemand. Aan de andere kant staat 'In Dualitate Fortitudo': In tweezijdigheid kracht. In de onderste baksteen van de brug staat 'F. Onnes 1915'. Dat is de aangenomen zoon van Onnes, Frank, die de eerste steen legde. Na de scheiding van zijn moeder en Onnes zou hij zich onheus over hem uitlaten.

Het grote smeedijzeren toegangshek dat door Johan Ortt IV in 1780 was vervaardigd, werd in 1916 naar de zuidelijke toegang verplaatst bij de chauffeurswoning en op de oude plek van het hek werd het huidige poortgebouw opgetrokken. In 1917 was het koetshuis aan de beurt om aanzienlijk uitgebreid te worden en werd tevens begonnen met de herbouw van de in 1672 opgeblazen donjon op de oude teruggevonden fundamenteën. Dat werk werd in 1918 voltooid. In het koetshuis werd een machinehuis ingericht met installaties zoals een waterontjzeringapparaat en een gasgestookte elektriciteitsvoorziening ten behoeve van de technische installaties in het kasteel. Daar werden een centrale verwarming, een waterleidingsysteem, een brandbluscircuit en een centrale stofzuigmogelijkheid ingebouwd. Al deze voorzieningen zijn zodanig weggewerkt dat er nauwelijks iets

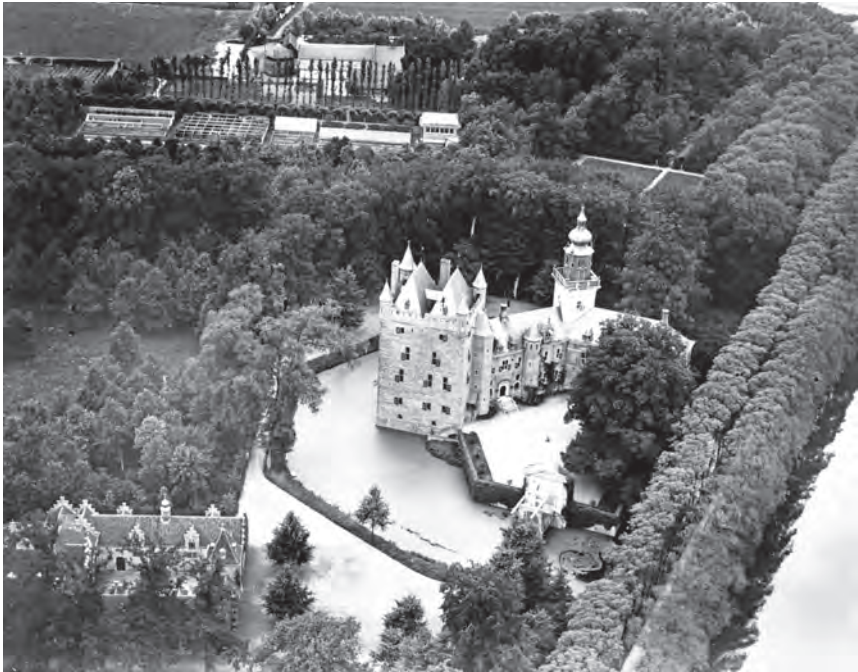

Afb. 10 Onnes met zijn aangenomen zoon Frank voor de zojuist gerealiseerde Toscaanse poort.

Afb. 11 De opbouw van de donjon, circa 1917.

Afb. 12 Luchtfoto van Nijenrode nadat alle nieuwbouw- en restauratieprojecten waren afgerond.

van te zien is. Vanzelfsprekend had Onnes een telefoonaansluiting. Van de 20 aansluitingen die Breukelen in die tijd kende, had Onnes van Nijenrode nummer 14.

Oorlogsprikelen

Tijdens de eerste Wereldoorlog heeft Onnes voor het neutrale Nederland een belangrijke rol gespeeld. Daar hij nog redelijk vrij kon reizen, kon het gebeuren dat hij in Guatemala kennismaakte met een Duitse eigenaar van een koffiëplantage die tevens een hoge positie bekleedde op het Duitse ministerie van Marine in Berlijn. Nu had Nederland problemen met de afbouw van twee kruisers, waarvoor Krupp onderdelen zou leveren hetgeen verboden was door de Duitse overheid. Onnes meende dat hij daar wellicht genoemde relatie voor zou kunnen inzetten. Hij verstond zich met de Nederlandse minister van Marine Rambonnet die wel oren had naar bemiddeling door Onnes. Na overleg met de Duitse marineattaché Von Müller reisde Onnes af

naar Berlijn, teneinde met de hoogste in rang op het ministerie, Groszadmiral Von Holzendorff, over dit probleem in gesprek te komen. Na wekenlange onderhandelingen werden de leveringen door Krupp geregeld. Een huzarenstukje! Er zouden er meer volgen. Als tegenprestatie vroeg het ministerie van Marine in Berlijn Onnes te bemiddelen bij de Nederlandse regering teneinde een partij Bankatin (Javaanse koffie) naar Duitsland uitgevoerd te krijgen, hetgeen Onnes voor elkaar kreeg. Minister Rambonnet was gecharmeerd door Onnes' onderhandelingsvermogen en betrok hem bij een netelig probleem dat een Duitse mijnengordel op de Noordzee vormde voor de Nederlandse visserij. Verscheidene vissersschepen waren daar reeds het slachtoffer van geworden. Onnes was niet zo goed of hij vertrok weer naar Berlijn om te zien of er wat aan te doen was en inderdaad zijn interventie had resultaat: de mijnenvelden werden verlegd.

Het volgende varkentje lag inmiddels alweer klaar om gewassen te worden. Bij Terschelling waren twee Duitse onderzeeboten gestrand en die wilde Rambonnet graag kopen. Dus toog Onnes andermaal naar Berlijn om met Groszadmiral Von Holzendorff te overleggen. Die kon dat niet zelf beslissen en had toestemming nodig van keizer Wilhelm II. De keizer bood ze met een groots gebaar aan Nederland ten geschenke. Het lichten van de schepen was natuurlijk geen sinecure. Later bleek dat de Nederlandse mijnen niet op Duitse installaties pasten, maar Onnes kreeg weer gedaan dat ook een aantal mijnen werd geschonken. Rambonnets problemen waren nog niet over, want hij maakte Onnes deelgenoot van zijn zorgen over de dreiging van Duitse onderzeeërs voor de Nederlandse vracht- en passagiersschepen. Hij vroeg Onnes weer naar Berlijn te gaan om te zien wat daaraan te doen zou zijn. Opmerkelijk was het dat Groszadmiral Von Holzendorff Onnes toevertrouwde dat besloten was dat op 1 februari 1917 begonnen zou worden met een onbepaalde onderzeebootoorlog vooral in het Middellandse zeegebied en bij de route naar het Suezkanaal. Via via lichtte Onnes Rambonnet in, die de Nederlandse rederijen aanraadde om de route om de Kaap de Goede Hoop te nemen naar Indië waardoor veel schepen de dans ontsprongen. In maart 1916 werd Onnes benoemd tot consul-generaal van Perzië te Amsterdam. Het was de Engelsen echter niet ontgaan wat voor rol Onnes speelde en eind 1916 werd zijn firma op de grijze lijst gezet wegens zijn bemoeiingen met Duitsland die strijdig waren met de Nederlandse neutraliteit. Het gevolg was dat hij tot 1918 geen koffie meer kon importeren, maar inmiddels waren de prijzen zo gekelderd dat hij een miljoen gulden verloor. Dat kwam nog bovenop een verlies van een lading cacao op een schip dat uit een haven op de Canarische eilanden naar Engeland werd opgebracht door een Engelse kruiser. Hij heeft er daarna tien jaar over moeten procederen, won uiteindelijk maar was weer een miljoen armer. Zoals zo veel vermogenden had Onnes

enige tonnen Russische aandelen, waaronder die van de Russisch-Hollandsche Bank in St. Petersburg die tijdens de revolutie werden genaast.

Inbraken

Tijdens de oorlog werd verscheidene malen op het kasteel ingebroken; eerst in 1915 door een banketbakker en een kantoorbediende uit Rotterdam, die later veroordeeld werden tot acht maanden gevangenisstraf voor het stelen van een mantel en fl. 100 (toen een goed maandsalaris). In 1917 werden door een verwarmingsmonteur miniaturen en andere kunstvoorwerpen gestolen waaronder een zilveren kruis met edelstenen dat admiraal Tromp van koning Karel II van Engeland had gekregen. Die zaak werd pas in 1921 opgelost met hulp van veilinghuis Frederik Muller in Amsterdam, zoals blijkt uit een advertentie in *Het Vaderland* waarin de firma in kapitalen meldt 'NIETS... REKENING GEBRACHT' en werd Onnes geciteerd 'Niets dan Lof'.

Afb. 13 Niflarlake-excursie naar Nijenrode op 24 september 1919.

Na de oorlog nam Onnes de oud-predikant J.W. Verburgt, die oprichter en voorzitter was van O.G. Niftarlake, in dienst als archivaris, secretaris en rentmeester. In hetzelfde jaar werd een fraai boekje gedrukt over de geschiedenis van het kasteel en zijn bewoners: *Korte schets der geschiedenis van het kasteel Nijenrode en zijne bezitters.*

Onnes gaf in 1919-'20 verscheidene rondleidingen op het kasteel waaronder enkele voor leden van Niftarlake. Hij was van 1913 tot 1932 lid van het bestuur.

Ondanks de geleden verliezen kocht Onnes in 1920 de uitgebreide wapenverzameling van minister Rambonnet, die tijdens de oorlog in het Muiderslot was opgeborgen. Die voegde hij bij zijn eigen verzameling in de wapenzaal. Enige inkomsten verkreeg hij nog door de verkoop van hout op zijn landgoed De Eese. Hier werden in 1922 300 percelen hout geveild. Hij reisde heen en weer tussen De Eese en Nijenrode, waar hij in de zomer regelmatig gasten te eten had. De 's zomers op kasteel De Haar verblijvende baron Van Zuylen van Nijevelt en zijn vrouw H el ene de Rothschild kwamen meerdere keren lunchen.

Zwaar weer

In 1923 kwam Onnes financieel in zwaar weer en was hij gedwongen drastische maatregelen te nemen. Hij verkocht De Eese en in juli werd bij veilinghuis Frederik Muller & Co een deel van zijn schilderijenverzameling geveild, in totaal 61 werken. In minister van Buitenlandse Zaken jhr Mr Van Karnebeek vond hij de nieuwe eigenaar van De Eese. De kosten van het wonen op Nijenrode groeiden hem boven het hoofd, hij had er 21 personeelsleden in dienst, en hij verliet het kasteel. Na een paar jaar in Utrecht en Zeist, waar hij de villa Kersbergen huurde, verhuisde hij naar Den Haag waar hij het huis Plein 1813 nr. 2 kocht en geheel opknapte.

Onnes zat natuurlijk niet stil en in 1924 richtte hij een afdeling op voor de handel in rubber (de autoverkoop nam toe!) en werd eerst secretaris en daarna voorzitter van de Vereniging voor de Rubberhandel. Twee jaar later nam Onnes het initiatief voor de oprichting van Het Europeesch Koffie Comité waarvan hij president werd. Ook werd Onnes Consul-Generaal van Oostenrijk in Den Haag, een functie die hij tot 1931 bekleedde. Bij zijn afscheid ontving hij als dank voor zijn vele werkzaamheden voor Oostenrijk en de Oostenrijkse kolonie 'hier te lande' de grote zilveren medaille van verdiensten.

Verkoop van het kasteel aan Goudstikker

In 1930 vond Onnes in de bekende kunsthandelaar Jacques Goudstikker een nieuwe eigenaar voor Nijenrode. Die vroeg hem zijn meubels in het kasteel te laten staan en er weer te gaan wonen en zo arriveerde Onnes ten tweede male op Nijenrode. Goudstikker zag in dat zijn kunst in een chique bewoonde omgeving beter uit zou komen. Intus-

Afb. 14 Enkele afbeeldingen uit de veilingcatalogus van Onnes kunstwerken in 1923.

sen waren Onnes en Cornelia Cockuyt, die vreemd was gegaan, in 1928 gescheiden. In 1929 was hij hertrouwd met barones Lily Agatha Louise Snouckaert van Schauburg (1901-'80), die hij had leren kennen bij haar ouders in Den Haag. Die hadden hem te eten uitgenodigd 'op een mevrouw' maar daar had Onnes geen belangstelling voor. Daarentegen zag hij wel wat in dochter Lily, al bleek toen zij trouwden dat hij 52 jaar oud was en niet 48 zoals hij eerder tegen haar beweerd had. Zij had een zoon, Frank, uit een eerder huwelijk met advocaat/procureur Frederik Hendrik Copes van Hasselt, van wie zij na vijf jaar, op haar verjaardag, was gescheiden.

In het kasteel werden al ras de meeste sporen van Cornelia uitgewist. Het 250-delig Wedgwood servies met hun beider wapens erop werd verkocht (sinds 1979 is het weer op Nijenrode), hun wapens op het medaillon boven de entree in de grote vestibule werden verwijderd en vervangen door het gestileerde monogram OvN en S, ineen verstrengeld als lac d'amour (liefdesknoop). De zandstenen schouw in de hal waarin

Afb. 15 Portretfoto ten voeten uit van Lily, barones Snouckaert van Schauburg.

de wapens waren uitgehakt, werd vervangen door een fraai schouwtje van St. Anna te Drieën dat hij kreeg van het Aartsbisschoppelijk museum te Utrecht, waarvoor Onnes als tegenprestatie lijsten leverde voor hun schilderijen. De afgebroken schouw is later teruggevonden in een sloot op het terrein.

Het plafond in de damessalon uit 1913, dat beschilderd was met de wapens van de middeleeuwse slotvrouwen in goud en zilver, verdween onder een nieuw cassetteplafond in stuc met ook weer de lac d'amour van de ineengestrengelde monogrammen OvN en S. De gotische schouw in die damessalon werd vervangen door een midden 15de-eeuwse Frans-gotische schouw van gepolychromeerde kalksteen, die Onnes bij antiquair Dräger te München gevonden had. Boven die schouw bracht hij het wapen aan van Lily, de adelaar uit het Van Schauburg wapen.

Afb. 16 De 'liefdesknoop' van de monogrammen van Onnes en Snouckaert boven de buitendeur naar de vestibule. (Coll. Laars)

Alleen op de door de firma Van Heukensfeldt Jansen vervaardigde betimmeringen in de kleine vestibule zijn de oude wapens behouden gebleven, evenals op de zandstenen siervazen in de rozentuin, die vóór 1915 voor de oude stenen voorbrug hadden gestaan.

De malicieuze inbraak

Op 1 maart 1932 ontdekte Lily dat in de damessalon enkele ruitjes waren ingedrukt en het lood was doorgesneden, zodat de inbrekers bij de raamgrendels konden komen. Er verdwenen zeven schilderijen en 53 Franse miniatures. De Breukelse Rijksveldwachter en de recherche uit Amsterdam en Utrecht werden zonder succes ingeschakeld. De gevolgen zouden Onnes, wat later, de rest van zijn leven blijven kwellen.

Dallmin

Ruim een jaar later, mei 1933, kocht Onnes, die met zijn koffiehandel was gestopt, het 900 hectare grote landgoed Dallmin gelegen tussen Hamburg en Berlijn, omdat een dergelijk groot landgoed in Nederland niet meer te koop was.

Als immer dacht hij op grote schaal. Het huis telde 40 kamers die deels gemeubileerd konden worden met het uit De Eese afkomstige meubilair. Lily en haar zoon Frank Copes van Hasselt gingen regelmatig met haar man mee naar Dallmin. Het landgoed bestond uit een groot bosgebied en enige boerderijen. Onnes ging zich toeleggen op de landbouw en veeteelt. Hij breidde de veestapel uit tot 200 stuks rundvee en 600 varkens, enige rijpaarden en 26 werkpaarden – tractors waren nog niet zo veel in gebruik. Al snel bleek de moderne aanpak van Onnes succesvol en steeg de melkproductie van 2800 tot 3800 liter per koe per jaar en gingen de graanopbrengsten met 10 à 15% omhoog. Bij de varkens lukte het hem om de zeugen elk 10 in leven blijvende biggen te laten voortbrengen.

Afb. 17 Het landgoed Dalminn dat Onnes in 1933 kocht.

Aan het einde van de oogstperiode zette Onnes de toon met een groot oogstfeest in de plaatselijke Bierstube gepaard aan een overvloed van eten en drinken met een groot bal. Het leren gastenboek uit Nijenrode was meegegaan naar Dallmin en daarin verschijnen nu namen als Prinz und Prinzessin Wilhelm von Preussen en Fürst und Fürstin Leopold zur Lippe. Het 'Jawohl Durchlaucht' zal niet van de lucht zijn geweest. Op de Nijenrodese bladzijden staan de handtekeningen van de toen gevierde zangeres Julia Culp, de heer Blaauw van het buiten Gooilust bij Hilversum, kunstkeners Frits Lugt en Willem Vogelsang, Vechtschilder Nico Bastert en vele anderen.

Nadat Lily bij een val van haar paard haar arm gebroken had, keerde Onnes snel terug naar Nederland waar hij tot ieders ontsteltenis de volgende dag, het was zijn verjaardag, gearresteerd werd. Hij bleek verdacht te worden van poging tot verzekeringszwendel. De eerder genoemde inbraak op Nijenrode zou door hem in scène zijn gezet. Hij werd die dag in voorarrest geplaatst en bleef dat precies een jaar lang. Op zijn volgende verjaardag kwam, en bleef hij, vrij na gerechtelijke vrijspraak. Tot ieders

Afb. 18 Oogstfeest op Dalminn.

Afb. 19 Het gastenboek uit Nijenrode.

terug naar Dallmin. Nog in 1934 werden opnieuw veel schilderijen van Onnes geveild en kon Goudstikker voor fl. 4600 de nieuwe eigenaar worden van het schilderij van Nijenrode uit 1640-'60 van de hand van Ruysdael. In 1946 werd zijn wapenverzameling, die tot na de tweede wereldoorlog in de wapenzaal van het kasteel zou blijven, van de hand gedaan aan het Legermuseum in Delft. (De collectie bevindt zich nu in het Militair museum in Soesterberg).

Het hoger beroep in zijn zaak vond in Amsterdam plaats in 1936-'37. Zijn advocaten waren de heren Mr N.J.C.M. Kappeijne van de Coppello (na de Tweede Wereldoorlog voorzitter van Niftarlake en stadsadvocaat van Amsterdam) en Mr Th. Muller Massis. De belangrijke verdachte in die zaak, chanteur Koning, verhuisde op slinkse wijze van de verdachtenbank naar de getuigenbank en uiteindelijk werd Onnes in mei 1937 veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf onder aftrek van voorarrest. Het vonnis werd door de rechter niet gemotiveerd. In 1982 zou Kappeijne, overtuigd van de

verbazing tekende het OM bezwaar aan. De zaak werd bekend als 'De verhuizers van Nijenrode'.

Wat geen verbazing zal wekken, is dat Onnes failliet ging. In *Het Vaderland* van 29 juni 1934 werd de veiling aangekondigd 'van antiquiteiten, meubelen, schilderijen, ca. 150 Perzische tapijten, juwelen, zilver etc. van diverse herkomst, 150 japonnen en mantels van een eersteklas modehuis uit 's-Gravenhage alsmede ca 2000 flessen Fransche wijnen uit kasteel Nijenrode'.

Alsof hij al niet genoeg ellende meemaakte, kreeg hij in de gevangenis moeite met spreken. De aanwezige arts gaf hem een gorgeldrankje dat niet hielp. Eind juli ging hij terug naar Dallmin, maar omdat het hem steeds slechter ging, keerde hij in oktober terug om een goede arts in Utrecht te raadplegen die keelkanker constateerde. Hij werd onmiddellijk geopereerd. In november keerde hij alweer

De Onnes-van Nijenrode zaak voor het A'damsche Hof

Groote belangstelling voor opmerkelijk proces

Afb. 20 Kop van een van de honderden krantenartikelen die gewijd werden aan de zaak Onnes.

onschuld van Onnes, zijn (o.i. steekhoudende) zienswijze publiceren in het jaarboekje van Niftarlake.

Freienhagen

Onnes had Dallmin indertijd gekocht via een Gutsverwalter, daar je als buitenlander zo'n groot landgoed in Duitsland niet op eigen naam kon verwerven. Vanwege de politieke ontwikkelingen eind jaren dertig in Duitsland besloot Onnes dat bezit te verkopen en een kleiner landgoed te zoeken dat wel op eigen naam gesteld kon worden. Dat werd Freienhagen – 40 km van Berlijn – nabij Oranienburg waar de familie in september 1939 (begin van de Tweede Wereldoorlog!) heen verhuisde.

Op het 17 hectare grote landgoed ging Onnes een tuinderij en bloemenkwekerij exploiteren met 17 grote kassen (warenhuizen) en 3000 eenruiters (bloembakken onder glas). Het lag vlakbij de buurtschap Neu Holland waar veel boeren afstammelingen waren van Nederlandse polderwerkers, die in 1765-'70 daarheen gehaald waren om het moerassige land in cultuur te brengen. Het slot Oranienburg is in de 17de eeuw gebouwd door de echtgenoot van een dochter van prins Frederik Hendrik van Oranje. De oorlog had als consequentie dat een deel van het personeel dat werkzaam was in de tuinderij, onder dienst moest, wat het werk ernstig bemoeilijkte. Dankzij relaties in Berlijn kreeg Onnes het voor elkaar krijgsgevangenen toegewezen te krijgen, zodat hij al in september 1940 een aantal Franse krijgsgevangenen, vijf Russen en 20 jonge Russinnen aan het werk kon zetten. Voor deze mensen heel wat aangener dan te werk gesteld te worden in een fabriek. Onnes schrijft verrast te zijn door het goede arbeidsethos van deze meisjes vergeleken met dat van West-Europese meisjes. Bij een bezoek aan Nederland lukte het Onnes om acht Nederlanders, die na een razzia op transport gesteld werden naar Duitsland, toegewezen te krijgen voor zijn kwekerij.

Een Berlijnse relatie van Onnes was de joodse arts Dr Siegheim, die Onnes adviseerde sympathiserend lid van de NSB te worden als dekmantel om zijn afkeer van het Hitler-regime te camoufleren. Hij deed dat met grote tegenzin en zou nooit een bijeenkomst bijwonen. Deze list zou direct na de oorlog nog even zorgen voor problemen voor Onnes. Wat later kon Onnes het leven van Siegheim en zijn twee broers redden door hen uit handen van de nazi's te houden. Eind 1944 werd de toestand onhoudbaar wegens de nadering van het front en moest de familie Freienhagen verlaten en zien het vege lijf te redden. Via een relatie in Hamburg geraakten zij met moeite naar Nederland, een miljoenenverlies achterlatend daar het landgoed direct door de Duitsers werd ingepikt. Het enige wat zij konden meenemen was een doos met oude charters. In Nederland bleek zijn huis aan Plein 1813 in Den Haag door de Rijksgebouwendienst in beslag te zijn genomen, daar het als Duits bezit werd beschouwd. In september 1945 gaat Onnes naar Hamburg en hoort daar op de radio dat inmiddels de minister van Buitenlandse zaken in het huis is betrokken. Januari 1946 kreeg Onnes in zijn woning in Hamburg bezoek van een Nederlandse officier, kapitein J. Flug, die hem verzocht mee te komen naar de tijdelijk in Hamburg gevestigde militaire

Afb. 21 Het buiten Freienhagen, in 1939 door Onnes gekocht.

vertegenwoordiging. Hij werd verdacht van het naar Duitsland brengen van kostbare kunstschatten. (Denk aan zijn veroordeling!) Daardoor en door zijn zogenaamde NSB-verleden werd Onnes in een open vrachtauto naar Nederland gebracht. In Amsterdam moest hij wekenlang in een oude school verblijven totdat hij op 18 maart bezoek kreeg van overste Pinto die leiding gaf aan het Commissariaat der Nederlandse Economische Belangen in Duitsland. 'Mijnheer Onnes, ik bied U mijn excuses aan. Uw arrestatie berust op een vergissing. U kunt terstond gaan.' Onnes nam zijn intrek in Hotel des Pays Bas in Den Haag waar hij drie maanden zou verblijven om met de Rijksgebouwendienst te onderhandelen over de verkoop van zijn huis Plein 1813 nr. 2. Uiteindelijk werd hij gedwongen het voor een ton minder te verkopen dan het bod dat hij er al op had aan een vastgoedhandelaar die door de dienst werd aangewezen.

Afb. 22 Anna Theodora Sophia Smits Mess'oud Bey.

Afb. 23 Huize Norel in Epe.

Immer de ondernemer koopt Onnes in 1947 met het oog op de voor de wederopbouw benodigde bouwmaterialen wat overhaast een steenfabriek in Oeffelt en investeert er behoorlijk in om de productie te verdubbelen. Enige jaren later blijkt de kleiput al leeg te zijn en in 1954 volgt weer een faillissement. Intussen waren Lily en hij in 1948 gescheiden en was hij met zijn nieuwe liefde, de antroposofe Anna Theodora Sophia Smits Mess'oud Bey, getrouwd. Met haar ging hij wonen op huize Norel in Epe dat hij in 1950 had gekocht. Zij richtten het ook weer in met antieke meubelen en een flinke collectie toen nog niet zo prijzige kunstvoorwerpen. In datzelfde jaar ontstond er een intensief briefcontact met Dr E.B.J. Postma, de kersverse directeur van het inmiddels op Nijenrode gevestigde Nederlands Opleidings Instituut voor het Buitenland. In 1953 bezochten Thea en Onnes het kasteel, waarschijnlijk voor het eerst sinds 1937. Dat er nu studenten door het kasteel zwierven deerde Onnes niet: 'neen, bezit is niets, scheppen is alles. Ik heb Nijenrode weer gemaakt tot wat het nu is. Dat is mijn geestelijk eigendom en dat kan niemand mij afnemen.' Na zijn baksteenfaillissement in 1954 vestigde Onnes zich in een huis in Eerbeek. Hij begon daar, inmiddels 76 jaar oud, met het schrijven van zijn memoires, maar van een boek kwam het niet daar hij er geen uitgever voor kon vinden. Het *Algemeen Dagblad* zag er wel wat in en in augustus/ september 1960 verscheen zijn verhaal in zeven pagina-vullende afleveringen.

Afb. 24 Het graf van Onnes en zijn vrouw op de algemene begraafplaats in Brummen.

In 1958 nodigde Onnes Kappeijne en zijn vrouw en de heer en mevrouw Postma uit voor zijn 80ste verjaardag. Dat leidde vijf jaar later tot een verjaardagsviering op Nijenrode. In november 1966 verscheen er een interview met hem in het Rotterdamse *Algemeen Dagblad* naar aanleiding van zijn reactie op anti-rook berichten in die krant. Onnes zelf was op zijn 14de begonnen sigaretten te roken; op zijn 16de verruilde hij die voor sigaren en die zou hij zijn leven lang trouw blijven. Onnes: ‘Het gaat erom

hoe je rookt'. Hij had het advies van zijn arts gevolgd 's morgens niet te roken, want de kwalijke stoffen moeten weg kunnen uit het lichaam. Pas na het middagdutje twee kleine sigaren, 's avonds ook twee kleine en tenslotte een van de grote sigaren – ongetwijfeld Havana's.

Nadat Onnes januari 1968 zijn been brak en in het ziekenhuis terecht kwam, nam Thea het schrijven van zijn memoires over. Zij schrijft buiten zijn medeweten uitgebreid over een mogelijkheid om 'die ellendige (inbraak) zaak uit de wereld te helpen'. Van Kappeijne had zij begrepen dat een van de 'verhuizers' uit 1932 eerlijk zou zijn geworden en hoopte dat die, nu het feit toch verjaard was, zou willen bekennen, desnoods binnenskamers. Dat is niet gelukt. Datzelfde jaar werden de Postma's weer uitgenodigd voor de lunch, nu voor zijn 90ste verjaardag.

Het verleden speelde nog een keer een rol toen *Panorama* een stuk opnam van voormalig stiefzoon Frank waar Thea zich zeer over opwindt: 'die de ene leugen na de andere aan elkaar rijgt, het is werkelijk te erg'. Zij probeert het uit het plaatselijke huis-aan-huisblaadje te houden om Onnes er niet mee te belasten. In december 1971 schrijft zij 'Michiel wordt steeds eenvoudiger, zou ik willen zeggen, eenvoudiger van geest maar altijd vrolijk, tevreden en ook lief'. Een paar maanden later krijgt zij een hartaanval en belandt in het ziekenhuis in Zutphen. Onnes kan niet alleen thuis blijven en wordt opgenomen in de observatieafdeling van hetzelfde ziekenhuis. Zij knapt snel weer op, maar haar Michiel gaat hard achteruit, weet nauwelijks meer iets, krijgt trombose, verdraagt geen antibiotica en weigert eten en drinken. Aangezien Onnes niet verzekerd was, betekende zijn verpleging een forse aanslag op zijn financiën.

In het archief dat Postma heeft aangelegd, rust ook de rouwkaart van Michiel Onnes: overleden 20 mei 1972 enige dagen na zijn 91ste verjaardag. Op 25 mei 1972 wordt hij begraven in Brummen, graf nr. D 23. Er was een einde gekomen aan een lang en dynamisch leven van een markant en groot man, die vooral voor Nijenrode en Breukelen veel heeft betekend.

Noot

- 1 De plakboeken zijn door een Loenense inwoner gered uit een container bij Kappeijnes huis Kalorama waar na zijn overlijden in 1992 door zijn erven allerlei zaken in zijn gegooid. Hij bezorgde ze bij Juliette Jonker, die ze weer aan mij gaf vanwege mijn functie als erfgoedbeheerder van kasteel Nijenrode. De vraag van Juliette was tegelijkertijd of ik voor het jaarboekje van Niftarlake een artikel over Onnes kon schrijven. De plakboeken zijn opgeslagen in de erfgoedkamer in Nijenrode.

Schilderij uit 1657 geeft een interessant kijkje op Weesp in de Gouden Eeuw

Christian Pfeiffer

De opwinding was groot toen in de zomer van 2019 op de antiekbeurs Art Breda een 17de-eeuws schilderij van Weesp opdook. Het wintergezicht op de stad is geschilderd door de bekende Hollandse meester Jan Abrahamsz. van Beerstraten. Even leek het schilderij naar de stad te komen, maar corona gooide roet in het eten. ‘View on Weesp, skaters on the ice on the Vecht river’, zo werd het schilderij in de catalogus van Jan Muller Antiek genoemd. Het werk uit 1657 komt uit een Italiaanse verzameling en werd op de beurs ontdekt door Anne Koerselman uit Weesp die met een de Historische Kring Weesp tipte. Later kwamen ook bij het Weesper stadsbestuur en bij Museum Weesp meldingen van de vondst binnen. Het schilderij is misschien wel het belangrijkste werk van Weesp ooit ontdekt. Het concurreert in ieder geval met het aan Isaac van Ruysdael toegeschreven stadsgezicht uit 1645 dat eind 20ste eeuw door Reijer Pfeiffer in een museum in Kaapstad werd ontdekt.

Wintertafereel

De Amsterdamse schilder en tekenaar Jan, ook wel Joannes, Johannes of Johannis, Beerstraten werd gedoopt in 1622 als de zoon van een damast- of tafellakenwerker. Hij schilderde voornamelijk zeestukken en Amsterdamse stadsgezichten, maar was ook vaak in andere dorpen en steden te vinden, waaronder Sloten, Leimuider, Hoorn en Beverwijk. Op veel van zijn stadsgezichten vind je nu verdwenen gebouwen. Een bekend schilderij van hem is dat van het Muiderslot uit 1658. Ook dat is een winter-tafereel met schaatsers.

Kennelijk was Van Beerstraten een liefhebber van deze tijd van het jaar. Het Weesper schilderij is uniek omdat het een interessant kijkje biedt op de bloeiende stad in de Gouden Eeuw. Het werk lijkt bovendien zeer waarheidsgetrouw. De meeste aandacht gaat uit naar de prominente Muiderpoort (de poort aan de kant van de stad Muiden) en de restanten van de oude middeleeuwse stadsmuur aan de Vecht met daarin de rondelen. Interessant is de weergave van de toren van de Grote Kerk. Die lijkt een zes- of achtkantige stenen opbouw te hebben. Zo ziet de toren er ook uit op het stadsgezicht van Van Ruysdael. De toren moet na de plaatsing van het Hemony-carillon in

Afb. 1 Weesp in de winter door Jan van Beerstraten, 1657. Dit is misschien wel het belangrijkste werk van Weesp ooit ontdekt. (Coll. Jan Muller Antiek)

Afb. 2 Muiderslot in de winter door Jan van Beerstraten. Dit schilderij vertoont een soortgelijke horizon als het schilderij van Weesp. (Archief: Webmuseum and Digital Archive Golf)

Afb. 3 Detail: De kerktoeren lijkt een zes- of achtkantige stenen opbouw te hebben. (Coll. Jan Muller Antiek)

1676, ter vervanging van het oude, in ieder geval veranderingen hebben ondergaan waardoor hij de gedaante heeft gekregen die wij kennen.

Geynpoort

Aan de rechterkant van de masten van de schepen is op de achtergrond nog een toren te zien. Dit is het torentje van de Geynpoort, één van de drie stadspoorten van Weesp. De Amsterdamse- of Geynpoort stond aan het begin van de Slijkstraat bij de Slijkstraatbrug. De Oudegracht was heel lang de buitengrens van het middeleeuwse Weesp. Ten tijde van het maken van het schilderij was daarachter al wel de Achtergracht (1613) aangelegd en was de bouw van de Nieuwstad begonnen waardoor de Geynpoort aan die kant van Weesp niet meer de enige toegang tot de stad was. Helemaal rechts is nog iets anders interessants te zien: een herberg of café. Zou dat de voorganger van het huidige Café 't Helletje zijn? Uit archiefonderzoek is bekend dat er op die plek bebouwingen waren die teruggaan tot 1560. Rond 1700 duikt daar de naam Het Helletje op als jeneverstokerij. Het schilderij suggereert in ieder geval dat er al iets van een uitspanning stond.

Molens

Dat het schilderij is gedateerd in 1657, blijkt te kloppen door het ontbreken van de molens De Bock en d'Ouwe Agtkant die vanaf de middeleeuwen buiten de Muiderpoort stonden. De molens zijn rond 1653 en 1657 verplaatst vanwege de verbetering van de fortificatie Weesp. Ze staan niet meer op het schilderij en zijn dus kort daarvoor waarschijnlijk verdwenen. Dit soort informatieve puzzelstukjes maken het schilderij zeer waardevol. Het geeft iets meer informatie over de ontwikkeling van de stad Weesp. Dat het bovenal ook nog eens een prachtig schilderij is van een zeer getalenteerde schilder, maakt het extra bijzonder. Toch heeft Van Beerstra-

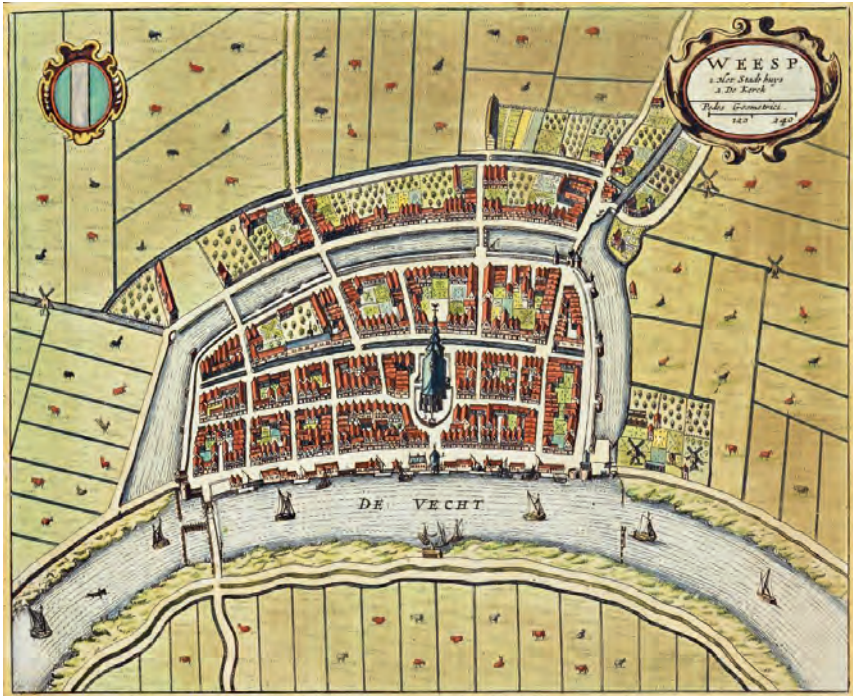

Afb. 4 Detail: Het torentje van de Geynpoort. (Coll. Jan Muller Antiek)

Afb. 5 Detail: De voorganger van Café 't Helletje? (Coll. Jan Muller Antiek)

ten ook enige vrijheid genomen in het vastleggen van Weesp. Op de achtergrond zijn een kerkje en heuvels te zien die daar niet thuishoren, pure achtergrondvulling. Een soortgelijke horizon is ook te zien op zijn schilderij van het Muiderslot. Het schilderij moet enkele tonnen opbrengen waardoor het waarschijnlijk financieel onbereikbaar is om het toe te voegen aan de collectie van Museum Weesp. Toch heeft de gemeente Weesp serieuze pogingen ondernomen om de mogelijkheden te onderzoeken. Even leek het erop dat het schilderij in bruikleen korte tijd in de stad te bezichtigen zou kunnen zijn, maar de coronacrisis brak uit en daarmee verdwenen alle culturele plannen voorlopig in de ijskast. Toch is het een gekoesterde wens om in ieder geval één keer te proberen het schilderij te halen naar de plek waar het in de 17de eeuw is gemaakt: de stad Weesp.

Afb. 6 De plattgrond van Boxhorn uit 1632 met rechtsboven de Geynpoort en rechtsonder de twee verdwenen molens.(Coll. auteur)

Een veilingverrassing

E. Munnig Schmidt

Eind 2019 werd Niftarlake-lid Anthony Lisman getipt dat er een tekening van het reeds lang (1892) verdwenen buiten **Hoffwerk** te Breukelen ter veiling was gekomen.¹ Het bleek de door mejuffrouw C.J.C. Duuring in 1879 vervaardigde en gesigeneerde tekening te zijn die al in het jaarboekje van 1997 werd afgebeeld.

Achterop de ingelijste voorstelling hebben de ouders van de laatste afstammeling van de eigenaren van de toen nog als buitenplaats in gebruik zijnde plaats geschreven: 'Hofwerk a/d Vecht. Aan Theo Oudemans op 18.7.'60 van zijn ouders. Hier woonde de familie Willink.' Dat was in 1960. **Hoffwerk** stond ten noorden van het nog bestaande buiten Vegtvlief te Breukelen.

Ondergetekende kende Theo Oudemans, inmiddels overleden, en kreeg zijn medewerking om de tekening af te beelden bij het artikel over de geschiedenis van **Hoffwerk** voor het jaarboekje van 1997. Als dank daarvoor schreef schrijver dezes de gegevens over geboorte en overlijden van de tekenares, Cornelia Jacoba Constance (5-5-1841 tot 5-3-1917) als tiende kind, en haar ouders achterop het schutkarton van de ingelijste tekening.

Wij komen hierop terug omdat in het jaarboekje van 2015 ondergetekende een aantal tekeningen beschreef van de twee en een half jaar jongere zuster van Cornelia, Emilia Gerarda. Zij tekende die rond het buiten van de Duurings, **Vredenoord** in Breukelen. Zonder twijfel heeft Emilia tekenles gehad van P.J. Lutgers, de 19de-eeuwse tekenaar van Nederlandse buitenplaatsen, en gezien de stijl van de onderhavige tekening heeft ook haar zuster Cornelia van zijn lessen gebruik gemaakt.

Noot

1 Veilinghuis Onder de Boompjes, Leiden; november 2019. Aankoop A.J.A.M. Lisman.

De ‘vorstelijke’ kunstopdrachten van Johan Ortt van Nijenrode

Juliette Jonker-Duynstee

Kasteel Nijenrode is één van de meest markante gebouwen aan de oevers van de Vecht. Dat het kasteel er staat is te danken aan Johan Ortt (1642-1701), die het tussen 1675 en 1682 op de ruïnes van het verwoeste Nijenrode weer opbouwde en zich zo een imposante buitenplaats verschafte. Modieus, ambitieus en ijdel was deze schatrijke Amsterdamse koopman. Daarvan getuigen niet alleen zijn ‘adellijke’ buitenplaats, maar ook de portretopdrachten die hij aan toonaangevende kunstenaars gaf.

Zes jaar was de kleine Johan Ortt toen hij geportretteerd werd, vermoedelijk door niemand minder dan Bartholomeus van der Helst. Met zo’n portret konden zijn ouders hun status als welgestelde Amsterdamse kooplieden bestendigen. Zusje Lucretia werd ook vereeuwigd en natuurlijk de ouders zelf, door de veelgevraagde portrettitist Jacob van Loo. Zo kreeg Johan het uitdragen van status door middel van kunst al met de paplepel ingegoten. In zijn latere leven zou hij zelf ook diverse kunstenaars opdracht geven tot het maken van (groeps)portretten. Opvallend is dat zij vrijwel allen ook werkten voor stadhouder Willem III (1650-1702). In hoeverre weerspiegelde Johans smaak de mode van zijn tijd, zijn eigen karakter en invloed van de stadhouder? Een blik in vogelvlucht op het leven en de kunstopdrachten van Johan Ortt van Nijenrode.¹

Johan Ortt was het tweede kind van Jean Ortt (1594-1652) en Lucretia Boudaen (1617-1663).² Lucretia stamde uit een aanzienlijke familie, haar grootmoeder stamde uit het adellijke geslacht Pellicorne. Jean was als 20-jarige jongen vanuit het Noord-Franse Saint-Omer³, al in de middeleeuwen beroemd vanwege de productie van laken en wol, in 1616 naar Amsterdam getrokken. De stad had een grote aantrekkingskracht: Niet alleen was zij na de val van Antwerpen in 1585 ’s werelds grootste stapel- en opslaghaven, maar ook het belangrijkste financiële centrum, waar een relatief tolerant godsdienstbeleid en veel werkgelegenheid zorgden voor een enorme toestroom aan geloofsimmigranten uit Zuid- en Oost-Europa. Door deze toestroom, aangevuld met een immigratiestroom vanuit het platteland, groeide Amsterdam explosief. Woonden

Afb. 1 Portret van Joan Ortt op zesjarige leeftijd. Bartholomeus van der Helst (toegeschreven aan), 1648. (Afb. RKD)

Afb. 2 Portret van Lucretia Ortt op negenjarige leeftijd. Bartholomeus van der Helst (toegeschreven aan), 1648. (Afb. RKD)

er rond 1580 nog 30.000 mensen in de stad, rond 1600 was dit aantal al verdubbeld om door te groeien tot de 220.0000 mensen die er in 1670 woonden. In totaal kwamen er in de 17de eeuw 330.000 immigranten naar Amsterdam.⁴ Met hun komst namen zij niet alleen jarenlange ervaring en vaak kapitaal mee, maar ook een uitgebreid netwerk van handelscontacten door heel Europa.

In Amsterdam gebeurde het, de stad bruiste van energie en van bouwactiviteiten – de aanleg van de grachtengordel was in 1612 begonnen –, op straat hoorde men tientallen talen spreken, hier kon iedereen die zijn kansen greep goede zaken doen en fortuin maken. Jean greep in deze stimulerende omgeving zijn kansen; bij zijn overlijden behoorde hij tot de 25 rijkste Amsterdammers van de 17de eeuw met een geschat kapitaal van ruim fl. 850.000.⁵ Hij was een van de vele succesvolle voorbeelden van immigranten die binnen één generatie fortuin maakten en aanzien verwierven.⁶

Na 22 jaar in Amsterdam gewoond en gewerkt te hebben, trouwde Joan in 1638 met de 22 jaar jongere, uit Antwerpen afkomstige Lucretia Boudaen. Het echtpaar kreeg drie kinderen, Lucretia, Johan en Abraham, geboren met een gouden lepel in

de mond. De familie woonde aan de Keizersgracht, vlakbij de Leliegracht, met een pakhuis erachter aan de Prinsengracht. De status van de familie werd bevestigd door zowel de ouders als de kinderen te laten portretteren. Jacob van Loo (1614-1670) schilderde Jean en Lucretia⁷ en in 1648 werden de kleine Lucretia en Johan geportretteerd, vermoedelijk door Bartholomeus van der Helst (1613-1670).⁸ Deze schilder portretteerde niet alleen de allerrijkste en belangrijkste Amsterdammers als leden van de families Bicker, Coymans of Trip, maar schilderde in datzelfde jaar 1648 ook de grootse 'schuttersmaaltijd ter ere van de Vrede van Munster', naast de Nachtwacht één van de pronkstukken van het Rijksmuseum. Een overweldigend groepsportret dat qua uitstraling contrasteert met de ingetogenheid van de portretten van de beide kindjes Ortt. Broer en zusje zijn als pendants weergegeven, Lucretia in een grijze gedamascerde japon met goud zwart passement, een witte stolpkraag met middenvoor een diamanten strikje en zilverrood brokaten strikjes langs zij, parels om de nek en in haar oren en haar haar in een chignon, versierd met zilverrood lint. Johan draagt een gedamascerde buis met een knopenrij middenvoor, gespleten mouwen over een wit hemd, een klein boordkraagje met akertjes en draagt op zijn lange krullende lokken een grote hoed met brede rand en struisvogelveren. Twee grote mensjes in de dop, zoals in die tijd gebruikelijk was kinderen aan te kleden.

De jongste zoon Abraham was nog geen vier jaar en Johan was net twaalf toen hun vader in 1654 overleed. Moeder Anna hertrouwde zes jaar later met papierhandelaar Christophel van Gangelt.⁹ Johan was toen al achttien, zijn nieuwe stiefvader zal niet zoveel invloed meer op zijn opvoeding hebben gehad. Toen ook zijn moeder drie jaar later overleed – Johan was pas 21 – erfde hij een dusdanig vermogen dat werken eigenlijk niet meer nodig was.

Verstandige huwelijkspolitiek

Op zijn achttiende was Johan lid van de ruitery, waarmee hij op 15 juni 1660 deelnam aan de intocht van Maria Henrietta Stuart (1631-1660), prinses van Oranje. Op de vijfdelige prent die van deze grootse intocht gemaakt is, staat Johan afgebeeld en als eerste vermeld onder groep B van jonker Jacob de Graeff, cornet (1642-1690). De jonge Willem III (1650-1702) was nog maar tien jaar oud en zat naast zijn moeder in de koets. Ongetwijfeld was hij onder de indruk van al die fraai aangeklede mannen te paard – het waren er haast honderd! –, met hun zwerige hoeden met veren die meedeinden op de tred van de paarden. Het was van een afstandje, maar het was de eerste kennismaking van de achttienjarige Johan met de latere koning-stadhouder.

Over Johans opleiding is (nog) niets bekend. Hij moet een brede scholing gekregen hebben en een nieuwsgierige jongen zijn geweest, gezien zijn latere interesse in weten-

schappelijke zaken en nieuwe ontdekkingen, die blijken uit zijn contacten met wetenschappers Jan Swammerdam (1637-1680), Constantijn jr. (1628-1697) en Christiaan Huygens (1629-1695). Ook combineerde hij ongetwijfeld, zoals alle slimme kooplieden deden, een zakelijk instinct met een handige keuze in zijn sociale contacten.

Net als vele jongelingen ‘van stand’ maakte Johan een grand tour door Frankrijk, Duitsland en Italië. Hier leerden de jongemannen hun talen spreken, breidden zij hun internationale netwerk uit en kwamen zij in contact met de cultuur en kunst uit de landen waar de bakermat van de Europese cultuur lag. Johan vertrok in 1668 naar Parijs, waar hij te gast was bij ontvangsten van de adellijke madame D’Aumal en haar dochter en bij mejuffrouw De Duras.¹⁰ Dames van stand, zo was Mlle De Duras een kleindochter van Elisabeth van Nassau, dochter van Willem van Oranje. Bij dit soort gelegenheden ontmoette Ortt de fine fleur van de Franse hugenoten en Nederlandse

Afb. 3 Als de volgorde van de namen overeenkomt met de volgorde van de ruiters, moet Johan Ortt een van de ruiters van de eerste rij zijn. Gravure van de intocht van Maria Henrietta Stuart, prinses van Oranje te Amsterdam (plaat 4), Pieter Nolpe, naar Jan Martszen de Jonge, 1660-1662. (Coll. Rijksmuseum)

wetenschappers als Jan Swammerdam en Constantijn Huygens jr, die in die periode in Parijs vertoefden. Twee mannen die hij in later jaren regelmatig zou blijven zien.¹¹ De reis ging voort door Frankrijk naar Italië en Duitsland waar hij op bezoek ging bij vorsten, geleerden, adellijke families, schrijvers en wetenschappers. Delen van de reis vergezelden vrienden hem, onder wie de Franse dichter en vriend van Molière Jean Hesnault. Of vrienden boden aan om met hem mee te reizen, zoals een telg uit het rijke geslacht van wapenproducenten De Geer.¹² In Rome werd Johan ontvangen door de hertog van Bracciano en in Venetië was hij te gast in het paleis van de familie Morosini en bij de Bartolotti's, familie van zijn toekomstige schoonfamilie.¹³ Het kan goed zijn dat hij hier in Venetië (weer) de gefortuneerde en knappe Anna Pergens ontmoette. Zij was, als dochter van WIC-bewindhebber Jacob Pergens en zijn derde vrouw Leonora Bartolotti, opgegroeid aan de Herengracht, vijf deuren naast haar grootouderlijk huis, het nu als Huis Bartolotti bekendstaande dubbele huis nr. 168-170. Het stel leerde elkaar voor hun huwelijk al goed kennen, ook – geheel tegen de kerkelijke en wereldlijke regels in – fysiek. Dat maakte kennelijk zoveel indruk op Constantijn Huygens, dat hij het tien jaar later nog vermeldde in zijn dagboek. Anna en Johan hadden reeds 'conversaties met elkander' gehad voor het huwelijk. Dat had Constantijn weer van zijn vrouw gehoord, die het weer had gehoord van Stans, een van de zusters van Anna. Zij had 'vuile hemden' in huis gevonden.¹⁴

Johan en Anna gingen in ondertrouw op 11 juni 1672.¹⁵ Een opmerkelijke datum, want een dag later zou de Franse koning Lodewijk XIV de Republiek binnenvallen door de Rijn bij Lobith over te trekken met een enorme troepenmacht van 130.000 man: de start van het Rampjaar. Helaas is er niets over de huwelijksvoltrekking bekend. Toch moet de sfeer gespannen zijn geweest in de Republiek; de komst van de Fransen dreigde al een tijd en in veel delen van het land waren mensen op de vlucht geslagen. Begin juni schreef de Utrechtse advocaat Cornelis Verborcht aan Hendrik Thierens, secretaris van Naarden, dat men in de stad Utrecht 'niets deed dan vluchten', dat de Fransen met ettelijke duizenden waren doorgebroken bij 'het Tollhuis' bij Lobith, en dat de vijand wel eens binnen twee dagen Utrecht zou kunnen bereiken.¹⁶ Omdat Amsterdam achter de waterlinie lag was de stad relatief veilig en dus een toevluchtsoord voor duizenden vluchtelingen.

Bij de start van het Rampjaar was, zoals bekend, 'het volk redeloos, de regering radeeloos en het land reddeloos'. Niet alleen Frankrijk, maar ook Engeland en de bisschoppen van Munster en Keulen vielen de Republiek aan. Na de dood van stadhouder Willem II in 1650, acht dagen voor de geboorte van zijn zoon Willem III, was het

stadhouderloze tijdperk ingeluid en de benoeming van een nieuwe stadhouder werd met ferme hand tegengehouden door de regentenpartij onder beheer van Cornelis de Graeff en Andries Bicker. Willem III was welbeschouwd ‘machteloos’ en ‘werkeloos’. De inval door zijn aartsrivaal Lodewijk XIV bood hem de kans zich te bewijzen en bracht hem in feite het leiderschap van de Republiek. Vier maanden na zijn benoeming tot kapitein-generaal werd Willem III benoemd tot stadhouder van Holland en Zeeland. Johan en Anna waren net zes weken getrouwd, zij zullen de benoeming ongetwijfeld met grote interesse gevolgd hebben.

Vroege banden met de Vechtstreek

Niet alleen Johan, maar ook zijn zuster en broer trouwden ‘handig’, met leden van de rijkste en meest vooraanstaande koopmansfamilies uit Amsterdam. Die op hun beurt, ook vast niet voor niets, de schatrijke kinderen Ortt de trouwring aanschoven. Abraham zou trouwen met de zestien jaar jongere Amsterdamse burgemeestersdochter Jacoba Bors van Waveren (1666-1754) en Lucretia trouwde in 1659 met Joseph Deutz (1624-1684), een van de veertien kinderen van Jean Deutz en Elisabeth Coymans.¹⁷ Josephs grootvader, Balthasar Coymans, was een fervent kunstverzamelaar, een passie die hij deelde met zijn kleinzoon. Twee van Elisabeths zusjes, dus tantes van Joseph, waren getrouwd met respectievelijk Pieter Belten (1605-1640) en Johan Huydecoper (1599-1661), die de eerste buitenplaatsbouwers aan de Vecht zouden worden. Huydecoper verbouwde in 1628 de boerderij die zijn vader in 1608 had gekocht tot het buiten **Goudestein** en Pieter Belten gaf een jaar later opdracht aan architect Jacob van Kampen zijn buitenplaats **Huys ten Bosch** te bouwen, een kilometer ten zuiden van **Goudestein** gelegen. Van Kampen had vier jaar eerder voor Pieters schoonvader Herengracht 170, het zogenaamde Coymanshuis ontworpen. Pieter wilde zich met de prestigieuze opdracht een buitenplaats aan de Vecht te bouwen ongetwijfeld niet alleen meten met zijn schoonvader, maar ook met zijn zwager Huydecoper.¹⁸ Vanaf 1661 woonde Johan Huydecoper III op **Goudestein**. Lucretia en Joseph zullen vast hun neef bezocht hebben daar aan de Vecht. Wellicht gingen Johan en Anna mee, en was dit hun eerste kennismaking met het leven op een buitenplaats aan de Vecht.

Afstand van het rijke leven

Door zijn huwelijk met Anna Pergens raakte Johan Ortt – weliswaar op enige afstand – gelieerd aan P.C. Hooft (1581-1647) en Constantijn Huygens (1628-1697). Leonora Hellemans (1595-1661) was als weduwe van Anna’s oom Jan Baptiste Bartolotti getrouwd met P.C. Hooft en haar nichtje Susanna Ryckerts was in 1668 met Constantijn Huygens jr. getrouwd. ‘Elle est belle comme un ange’ schreef Susanna Huygens eens

Afb. 4 De ruïne van Nijenrode in 1673, gravure door J. Sorious. (Coll. Rijksmuseum)

Afb. 5 Het kasteel Nijenrode aan de Vecht bij Breukelen, Jacobus Storck (1660-1686). (Coll. Rijksmuseum)

over Anna Pergens.¹⁹ Knap, rijk, uit een invloedrijke familie en, naar later zou blijken, sterk en slim. Johan had een goede keuze gemaakt.

Het echtpaar Ortt-Pergens leefde in alle rijkdom aan de Amsterdamse grachten en maakte deel uit van de Amsterdamse koopmans'jerset'. Toch moet deze levensstijl hen niet bevallen hebben, want zij raakten onder invloed van de geschriften van de mystica en profetes Antoinette Bourignon (1616-1680), die zichzelf als een nieuwe Maria of Eva beschouwde, door God gezonden om een nieuw, spiritueel christendom te verkondigen en die een sober leven, uitsluitend volgens de raadgevingen van Jezus Christus propageerde.²⁰ De kiem voor deze interesse in haar denkbeelden was al in Parijs gelegd, bij de contacten met Jan Swammerdam, die als Bourignon-aanhanger van het eerste uur Ortt in contact bracht met haar gedachtegoed. Ortt financierde haar eerste boeken en kocht zelfs een plek buiten de stad om zich, samen met mede-volgers van Bourignon, terug te trekken uit het wereldse leven en in alle stilte een aan God gewijd leven te leiden: de ruïne van kasteel **Nijenrode** bij Breukelen.²¹

Een ruïne weer opgebouwd

Dit van oorsprong 13de-eeuwse kasteel was in het rampjaar 1672 door de Fransen als hoofdkwartier ingenomen en bij hun gedwongen aftocht naar Frankrijk, in september 1673, grotendeels verwoest door Zwitserse huurotroepen. Vrijwel alle kastelen en veel buitenplaatsen langs de Vecht waren door ditzelfde lot getroffen.

In de jaren hierna werden de meeste buitenplaatsen gerestaureerd of herbouwd. Ook de nieuwbouw van buitenplaatsen nam een vlucht. Bezat in de eerste helft van de 17de eeuw tien procent van de Amsterdamse elite een buitenhuis, in de tweede helft van die eeuw liep dat op tot dertig à veertig procent en in de eerste helft van de 18de eeuw tot zo'n tachtig procent.

Van de zeven verwoeste kastelen aan of bij de Vecht werden er vijf weer opgebouwd: **Gunterstein, Huis ter Meer, Kronenburg, Nederhorst** en **Nijenrode**. Dit gebeurde over het algemeen niet door de adellijke eigenaren. Deze hadden of geen geld of te weinig betrokkenheid bij hun kasteel om een restauratie of herbouw ter hand te nemen. Maar een nieuwe groep kopers diende zich aan: de in deze oorlogsperiode nog rijker geworden Amsterdammers, die in de aankoop van een kasteel met de vaak daarbij behorende ambachtsheerlijkheid een geweldige mogelijkheid zagen hun status te vergroten. De bijbehorende titel van ambachtsheer maakte de aanschaf van een kasteel nog aantrekkelijker dan die van 'slechts' een buitenplaats.²²

Johan Ortt vormde een uitzondering op de gangbare wens tot het verkrijgen van status door de aankoop van een kasteel met bijbehorende titel. Toen hij op 10 februari 1675 via een veiling de kasteelruïne (met de ambachtsheerlijkheid Breukelen, Nijenrodesge-

recht) voor fl. 40.000 kocht van Gerard Adriaan van Reede, zag hij hier zijn eigen paradijs in waar hij en zijn geestverwanten zich in alle rust konden terugtrekken.²³ Ook wat betreft het eindresultaat van de restauratie volgde hij zijn eigen pad en was Johan een vreemde eend in de Vechtse bijt. Werd op de fundamenten van de meeste andere verwoeste kastelen een uiterst moderne buitenplaats gebouwd, Johan Ortt koos ervoor om zijn kasteel terug te restaureren naar min of meer de oude staat. Voorbeelden van hoe het kasteel er in welstand had uitgezien waren er genoeg. De eigenaren van het kasteel rond 1650 waren kunstverzamelaars en wellicht opdrachtgevers van meerdere werken van het kasteel. Door zijn majestueuze uiterlijk en pittoreske ligging aan de oever van de Vecht was het kasteel sowieso in die periode een geliefd onderwerp voor landschapsschilders en graveurs als Jan van der Heijden, Salomon Ruysdael, Jacobus Storck of Theodorus Matham.

Betrokkenheid Dortsman

De Amsterdamse architect Abraham Dortsman (1635/36-1685) moet betrokken zijn geweest bij de herbouw. In een brief aan zijn vader d.d. 11 mei 1681, waarin hij hem bedankt voor zijn zorg inzake de staat van het houten tonmolentje, noemt Ortt Dortsman's naam. 'Gelieve mons. Jean Dortsman uit vriendschap aan mij over te laten hetgeen hij voor het werk van ..... doet maecken ... (rest is onleesbaar)'.²⁴ Ook zijn enkele bouwkundige elementen als blinde nissen in de gang op de eerste verdieping en de strakke stijl van de gevels 'typisch Dortsman'. Ortt kende Dortsman ongetwijfeld vanwege zijn ontwerpen van grachtenhuizen van de rijkste en machtigste (vaak Waalse) Amsterdammers, waaronder dat van Jan Six aan de Herengracht 456 (1666), de tweelinghuizen van Jeremias van Raey (Keizersgracht 672-674, 1671, nu Van Loonmuseum), de burgemeesterswoning van Joan Corver (Herengracht 456, 1671) of (vermoedelijk) Herengracht 502, de huidige ambtswoning van de burgemeester. Of van een van de andere ontwerpen van meer openbare gebouwen van zijn hand, zoals de ronde Lutherse kerk, het Walenweeshuis, de Oosterkerk of verschillende verdedigingswerken van de Oude Hollandse Waterlinie. Aansluitend aan de herbouw van **Nijenrode** zou Dortsman in 1680 weer actief zijn in Breukelen, met de bouw van een buitenplaats op de fundamenten van het verwoeste kasteel **Gunterstein** in opdracht van Magdalena Poulle.²⁵

Van een teruggetrokken naar een uitbundig leven

Op **Nijenrode** ontvingen Johan en Anna geestverwanten en volgelingen van Bourignon zoals Swammerdam, de Hamburgse Johan Hase en Swammerdams nicht Mar-

Afb. 6 Detail wandtapijt met de wapens van Ortt en Pergens. (Coll. Rijksmuseum)

griet Volckers. De laatste twee traden zelfs in dienst bij Johan als secretaris en dienstmaagd en trokken in op het kasteel.

Binnen twee jaar kwamen er barsten in de intensieve relaties in deze ‘commune’: *trouble in paradise*. Een futiele aanleiding, het in rekening brengen door Ortt van onkosten en potloden die Swammerdam versleten zou hebben, was de aanleiding voor een ruzie, waarna Ortt brak met Bourignon.²⁶ Nu kwamen zijn kasteel en zijn nieuwe titel wél van pas: het sobere en ascetische leven dat het echtpaar een paar jaar had geleid, werd ingeruild voor een uitbundige, semi-adellijke levensstijl. Voor zover het kasteel nog niet af was, werd het afgebouwd. De haarden werden voorzien van gietijzeren haardplaten met daarop de alliantiewapens van Ortt en Pergens: een klimmende leeuw met een pijl in de rechterklauw en een Franse lelie. Het jaartal 1682 op de haardplaten refereert wellicht aan de afronding van de restauratie. Nog veel kostbaarder was het laten inweven van de familiewapens in een wandtapijt, waarmee de muren van een kasteelzaal werden bedekt.

Naast het kasteel werd een stal gebouwd met ruimte voor 50 paarden en een manege ‘met een balcon voor heeren en dames om exercitiën van de manege te aanschouwen, waarvan desselven heer (Ortt) een groot liefhebber was’.²⁷

De collectie paarden was ongeëvenaard in de hele Republiek. Hij fokte ze in alle kleuren: ‘Izabelle-verwige met lange witte maanen en staarten, tiggervlakkige, rondtgeplekte appelgrauwe, zwartgitte met witte kollen en voeten, kastanjebruine enz, die alle in zijn eigen stoeterij geteelt werden’.²⁸ Zowel de soorten paarden – ‘barokpaarden’, Lippizaner-achtigen met veel – vermoedelijk – Andalusisch bloed – als de haarkleur waren bijzonder. Inlandse paarden waren in de Republiek hoofdzakelijk zwart.²⁹ Paarden werden hier gefokt en getraind, zowel voor dressuur als om voor de koets gespannen te worden. Dat de paarden uit eigen stal kwamen, blijkt ook uit het feit dat het familiewapen van Ortt is ingebrand op de paardendijen, zoals te zien is op enkele schilderijen.³⁰

Naast het kasteel werden baroktuinen aangelegd. Lange zichtlijnen vanuit het kasteel, vijfverpartijen en meerdere tuinen in verschillende afmetingen, gevuld met symmetrische *parterres de broderie* omringden de drie zijden van het kasteel die niet aan de doorgaande weg lagen.

Net als het kasteel waren de tuinen bedoeld om de gasten te imponeren. En die waren er volop; uit binnen- en buitenland bezocht men het echtpaar Ortt in hun spectaculaire kasteel. Vrienden en familie waren nooit ver weg, Amsterdam was maar een paar uur varen en nog dichterbij lag Utrecht, waar Anna’s zuster Maria Magdalena (1648-1721) na haar huwelijk in 1681 met François graaf van St. Poll op Janskerkhof 10 was gaan wonen.

De eerste kunstopdrachten

De breuk met Bourignon vond in 1677 plaats. Wellicht dat Ortts vrome bedoelingen en drang naar een ascetisch leven toch niet zo vroom waren als zij leken, want al een jaar voor de breuk liet hij zich portretteren door Barend Graat, een neef en leerling van Jan Both. Het werk was duidelijk bedoeld om te imponeren: in groot formaat (278 x 323 cm), op een ‘steigerend’ paard in levade, als ware hij een vorst. Vol zelfvertrouwen kijkt Johan de toeschouwer aan. Hij is gekleed als een officier van de cavalerie, met een pistool-in-halster aan zijn riem die om de taille van zijn rock zit. Uit de witte, opbollende mouwen steekt zijn gehandschoende hand, die een zweep boven het hoofd van het paard houdt. Hij heeft het woeste dier – briesend, opengesperde ogen – geheel onder controle, dat moge duidelijk zijn. Jachthonden laten zien dat het hier een jachtscène betreft. Dit alleen al is opmerkelijk, want het jachtrecht was slechts aan de adel voorbehouden. Met de aankoop van zijn kasteel en bijbehorende ambachtsheerlijkheid had Ortt kennelijk ook dit jachtrecht verkregen. Of hij eigende het zich toe... Ook broer Abraham was geportretteerd door Graat. Deze pendant toont Abraham na een jachtpartij, de aangeschoten haas en eenden liggen naast hem.³¹ De keuze voor

Afb. 7 Johan Ortt door Barend Graat (1628-1709), circa 1676. (Afb. RKD)

Barend Graat was opvallend: de broers Deutz – onder wie dus Ortts zwager Joseph – hadden zich door hem in 1658 als succesvolle zakenmannen in een Venetiaans aandoende villa laten portretteren. Wellicht kende Ortt Barend Graat persoonlijk via zijn zwager.

Twee andere portretten (ongedateerd) van de hand van de beroemde Rembrandt-leerling Nicolaas Maes zijn een uitmuntend voorbeeld van het aristocratiseringsproces van de rijk geworden kooplieden dat vanaf de jaren 1670 op volle stoom kwam en waaraan Ortt uitbundig deelnam. Portretschilders als Caspar Netscher, Nicolaas Maes, Michiel van Musscher en Jan de Baer krijgen opdrachten om hun opdrachtgevers statusbewust en gekleed volgens de laatste mode af te beelden. Er zijn tientallen portretten van vrouwen die er ongeveer zo uitzien als Anna Pergens, met haar blauw satijnen negligé over een witte onderjapon met kant afgezet, een parelcollier om haar hals, peervormige parels in haar oren en haar haar volgens de laatste mode ‘à la hurluberlu’. Even zoveel voorbeelden zijn er in dit laatste kwart van de 17de eeuw van bepruikte mannen in harnas gehuld met een gepluimde helm en/of andere statussymbolen ernaast. ‘Invulportretten’ worden deze werken ook wel genoemd, waarin de geportretteerden als het ware door de schilder geregisseerd in min of meer dezelfde houding, kleding en tegen eenzelfde achtergrond worden weergegeven.³² Dat geldt in zekere zin ook voor de uiterst modieuze portretten van Johan en Anna. Waar Anna hier haar ‘concurrenten’ de loef afsteekt, is dat zij het aandurft zich te laten afbeel-

Afb. 8 Anna Ortt-Pergens door Nicolaas Maes (1634-1693), tussen 1672 en 1690. (Part. coll.)

Afb. 9 Mary Stuart door William Wissing, circa 1685. (Coll. ICN)

den met een hermelijnen mantel om haar schouders, het symbool bij uitstek voor een koningin. Van een dergelijke ‘hoogmoed’ onder rijke burgers zijn maar weinig voorbeelden bekend. Ook Johan liet zich uiterst adellijk, zo niet vorstelijk afbeelden: in harnas gehuld, om zijn nek een kanten jabot, één hand zelfverzekerd in de zij, de andere rustend op een roodgepluimde helm. Harnassen en helmen met rode veren pasten voordien ook alleen bij vorsten, edellieden of veldheren. Op het portret van Willem III door Caspar Netscher (Rijksmuseum) bijvoorbeeld leunt Willem III ook op een helm met rode pluimen.

Waarin deze Ortt-portretten ook letterlijk en figuurlijk de kroon spanden boven portretten van andere rijke Amsterdammers, waren de zeer fraai gestoken lijsten met de wapens van Ortt en Pergens, bekroond door een gravenkroon. Al was Ortt niet van adel, zijn kasteel en ambachtsheerlijke titel (heer van Nijenrode) legitimeerden hem – volgens hemzelf – kennelijk het gebruik een grafelijke titel. Dat hij deze titel ook in de sociale omgang gebruikte, blijkt uit de brieven van zijn Franse vrienden die geadresseerd zijn aan de ‘comte d’Oort’...

Afb. 10 Stadhouder Willem III door Godfrey Kneller, circa 1689. (Coll. Scottish Gallery)

Afb. 11 Johan Ortt door Nicolaas Maes (1634-1693), tussen 1672 en 1690. (Part. coll.)

Kortom, deze portretten waren wel een uitzonderlijk staaltje van ‘upgrading’ van de Ortts, ook ten opzichte van hun gefortuneerde medestadgenoten en -buitenplaatsbewoners. Zij waren een echtpaar van statuur en iedereen mocht dat weten.³³

Het is goed mogelijk dat de werken geschilderd zijn bij het huwelijk van Johan en Anna in 1672, of enkele jaren later na de voltooiing van de restauratie van het kasteel, dus rond 1682. Zeer gelijkende haardracht, juwelen en jurk die Anna draagt zijn te vinden op portretten die gedateerd zijn tussen 1670 en 1690.³⁴

Een echtpaar dat in vrijwel exact dezelfde stijl op vele portretten werd afgebeeld, waren stadhouder Willem III en zijn Engelse echtgenote Mary Stuart, zoals goed te zien is op bijgaande afbeeldingen. Volgde Ortt alleen maar de mode of was hij extra geïnspireerd door de toonaangevende stadhouder? Dat hij deze portretten met eigen ogen aanschouwd heeft is zeer goed mogelijk. Met name het portret van Willem III door Kneller is ontelbare keren gekopieerd. Niet alleen op bestelling van het hof, dat ze kocht voor paleizen, overheidsgebouwen, gouverneurs van provincies overzee of als geschenken bij gezantschappen naar buitenlandse vorsten, maar ook besteld door veel

Oranjegezinden in de Republiek.³⁵ Feit is dat Ortt eind jaren 1680 aan nog twee andere kunstenaars portretopdrachten gaf, die (toevallig?) beiden voor de stadhouder werkten.

Uitbreiding kunstcollectie

Niet alleen door opdrachten maar ook door vererving breidde Johans kunstcollectie zich uit. In 1685 overleed zijn zwager Joseph Deutz, die al sinds 1663 weduwnaar was van Lucretia. Lucretia's broers Johan en Abraham Ortt waren erfgenaam van hun zuster, maar kennelijk behield Joseph het vruchtgebruik van haar bezittingen, want pas na zijn overlijden in 1684 erfdn Johan en Abraham de kunstwerken die Lucretia bij haar huwelijk had ingebracht en wellicht andere werken die Joseph had verzameld.³⁶ In zijn jonge jaren, tijdens de drie jaar durende grand tour die hij had gemaakt, handelde Joseph al in kunst en startte hij met het aankopen van kunstwerken. De verzameling die hij gedurende zijn leven opbouwde, bestond uit vele marmeren beelden en zo'n 70 schilderijen, die hingen in zijn huis op de Keizersgracht en op zijn buitenplaats '**Het Pannenhuis**' in de Beemster. Uit de collectie blijkt een voorliefde voor Italiaanse schilders (Annibale Caracci, Mattia Preti) en Nederlandse schilders die in Italië werkzaam waren geweest waaronder Karel DuJardin, Jan Baptist Weenix en Michael Sweerts, wiens artistieke hoogtepunt, de serie 'De zeven daden van barmhartigheid' in zijn bezit was (waarvan er vier in het Rijksmuseum hangen). Maar evenzogoed waren in Nederland gebleven schilders als Paulus Potter, Jan Lievens, Jan Porcellis en zelfs Rembrandt (in prenten) in de collectie vertegenwoordigd. Welke van deze werken zouden aan de muren van **Nijenrode** hebben gehangen en welke toonde Ortt in zijn Amsterdamse grachtenpand?

Dezelfde smaak als de stadhouder

Wellicht smaakte deze in de schoot geworpen kunstcollectie naar meer. Twee jaar na het erven van de tientallen kunstwerken gaf Johan opdracht aan de beroemde – sinds 1686 in het nabijgelegen Vreeland wonende – schilder Melchior de Hondcoeter (1636-1695) maar liefst drie schilderijen te maken. Hierop spelen, naast vermoedelijk hijzelf en enkele andere personen, hoofdzakelijk zijn paarden de hoofdrol. Het zijn alle drie a-typische werken voor De Hondcoeter, waaruit misschien de creatieve geest van zijn opdrachtgever sprak. Op één van de werken staat Johan Ortt pontificaal centraal, gezeten op een schimmel met ingevlochten manen en een bit met vergulde noppen. Een goudbrokaten dekkleed ligt onder het zadel en de steigerende leeuw uit het Ortt-wapen is ingeschoren op het linkerdijbeen van het paard. Achter Ortt houdt een bediende een zwart paard vast waarop een rijk geborduurd dekkleed en zadel al zijn vastgesnoerd. Een tweede man, gezien zijn kleding gefortuneerd – is het zijn broer

Afb. 12 Johan Ortt door Melchior de Hondecoeter. (Coll. The Royal Collection Trust her Majesty Queen Elisabeth II, RCIN 405956)

Abraham? – houdt de riemen van drie hazewindhonden vast terwijl hij wijst naar een zwart-wit paard. Gaat zijn voorkeur uit naar dit nog ongezadelde paard? Twee andere jachthonden staan achter Johan. Door de opening van de half afgesneden italianiserende poort is een deel van een kasteel zichtbaar dat iets weg heeft van **Nijenrode**. Of de poort waarheidsgetrouw is weergegeven of – net als het landschap – fantasievol italianiserend is, is niet bekend. Er zijn geen afbeeldingen overgeleverd waarin er beelden in nissen van de renaissancepoort staan. De bomen staan vol in groen lover, de lucht is blauw met een paar langstreckende wolken, terwijl paddenstoelen en mossoorten links en rechts op de voorgrond verwijzen naar een herfstachtig moment van het jaar. Van de serie is dit het enige werk dat gedateerd is; M.D. Hondecoeter 1687 staat geschilderd op de poort onder het beeld in de nis.

Afb. 13 Figuren met twee paarden voor kasteel Nijenrode, Melchior de Hondcoeter. (Coll. The Royal Collection Trust her Majesty Queen Elisabeth II, RCIN 405955)

Afb. 14 Drie paarden tijdens training, Melchior de Hondcoeter. (Coll. The Royal Collection Trust her Majesty Queen Elisabeth II, RCIN 405954)

Een tweede werk toont wederom een schimmel, dit keer vastgehouden door een rijk geklede man die in zijn andere hand zijn hoed vasthoudt. Achter hem de toegangstrap naar **Nijenrode**. De witte pilaar bekroond met een bol was op het vorige schilderij ook zichtbaar. Uit het raam links van de deur leunt een vrouw (Anna Pergens?), op het bordes staat een man in het zwart gekleed met een lange pruik en een jongeman gekleed in een wit gewaad houdt een tweede, zwart, paard vast. Op de achtergrond wandelt een elegant stel, gevolgd door een bediende, en een man leunt op de balustrade van waar hij uitzicht heeft op een grote variatie aan bomen. Over het gras lopen exotische vogels als een flamingo, een kalkoen en twee andere exotische vogels. Juist om het schilderen van dit soort vogels was De Hondcoeter beroemd. Of de aanwezigheid van de vogels betekende dat deze ook daadwerkelijk rondliepen op **Nijenrode** is niet zeker; De Hondcoeter had modellen van exotische vogels en andere dieren te over. Deze geschenken van de West- en Oost-Indische Compagnie liepen en fladderden rond in de volières en menagerieën van Het Loo en de andere paleizen van Willem III (Honselaarsdijk, Soestdijk, Huys ten Bosch), waar De Hondcoeter veelvuldig aan het werk was.³⁷

Ook uit de details aan en rond het kasteel blijkt de continue aanwezigheid van paarden. Tegen de kasteelmuur hangt een schuier om de paarden te borstelen, om de hoek stroomt water uit een kraan in een stenen drinkbak. We zien een zwengelpomp maar toch stroomt er water uit zonder dat iemand pompt. Zou dit een overdrachtelijke betekenis hebben?³⁸ Een hooivork op de grond lijkt er neergegooid te zijn nadat er hooi voor de paarden is neergelegd; twee strosproeten liggen nog op de grond.

Op een derde werk staan de paarden in de hoofdrol: drie Spaanse paarden worden hier getraind. Een witte schimmel, vastgehouden door een in rijke kleding gestoken Moorse bediende, draagt een met gouden franje afgezet roodfluwelen zadeldek volgens de Spaanse mode. Links daarvan houdt een man een tweede schimmel vast en rechts staat een gestippeld paard vastgebonden tussen twee houten palen. Een man heeft zojuist met een zweep een tik gegeven zodat het paard in levade staat. Het imaginaire landschap op de achtergrond laat een hoge begroeiende berg zien waarop een rij paarden (voor training?) omhoog loopt. Net als bij de andere werken wordt het werk aan de onderkant op de hoeken afgesloten door aan paarden gerelateerde voorwerpen als een zweep, een zadel en stijgbeugels aan de ene, onkruidachtige planten en een hond als afsluiting aan de andere kant.³⁹

Waarom kreeg juist De Hondcoeter deze opdracht? Hij was hoofdzakelijk beroemd vanwege zijn weergave van exotische vogels en dieren, niet zozeer van paarden of mensfiguren. Sterker nog, er zijn van zijn hand geen andere schilderijen bekend met paarden en maar drie andere schilderijen waarop mensen zijn afgebeeld.⁴⁰ Daarbij

Afb. 15 Portret van de familie Ortt, Dirk Maes, circa 1689/'90. (Coll. Ortt, kasteel Nijenrode)

is maar op één van de drie Ortt-schilderijen een paar exotische vogels te zien, dus deze spelen duidelijk niet de hoofdrol in deze werken. Zou ook hier Willem III inspiratiebron zijn? De stadhouder had in 1684 het middeleeuwse kasteel het Oude Loo gekocht, om ernaast een geheel nieuw jachtslot te bouwen. Dit was gedecoreerd met een behoorlijk aantal werken van Melchior de Hondcoeter, die veel voor de stadhouder gewerkt heeft.

Ook het familieportret van de Ortts door Dirk Maes (1656-1717) vertoont een hoge mate van beïnvloeding door de smaak van Willem III. De uit Haarlem afkomstige Maes – leerling van Hendrik Mommers en vervolgens van Nicolaas Berchem – was gespecialiseerd in het schilderen van paarden en bekend van zijn weergaven van veldslagen, die hij in opdracht van Willem III maakte. Het bekendste schilderij in dit genre is van de slag bij Boyne (1690), waarbij hij in het gevolg van de stadhouder meereisde om deze veldslag weer te geven.

Op het hier afgebeelde groepsportret van de Ortts lijkt het of de familie zich klaar- maakt voor de jacht. In het midden staat Johan Ortt – rode rok, driekantige steek op het hoofd – op de voorgrond, op een paard in levade. Links van hem – in het bruin – zijn zwager, François graaf van St. Pol, daarnaast broer Abraham in een blauwe mantel. Zijn zwager Willem, graaf van Bylandt, rijdt op de achtergrond weg.⁴¹ In de calèche, bespannen ‘à la Daumont’⁴² met een zesspan isabellakleurige (grauwwitte) paarden zit Anna Pergens met de erfopvolger, neefje Johan Ortt II, zoon van Abra- ham en Jacoba. De koetsier, palfrenier en rijknechten zijn in fraai rood-met-gouden uniformen (de kleuren van het Ortt-wapen) uitgedost. Op de voorgrond leidt de op- perstalmeester, eveneens in een rijk uniform, met de hoed in de hand, samen met een Moorse knecht, drie hengsten getuigd en gezadeld naar zijn meester. Een grote rol is voor het landschap weggelegd, maar ook de rijkdom van de familie wordt benadrukt in de weergave van het park dat met fonteinen en beelden is aangekleed, de koets en het grote aantal paarden.

Afb. 16 Stadhouders Willem III met jachtgezelschap, circa 1689/'90. (Coll. Paleis Het Loo)

Opvallend is de aanwezigheid van de Moorse knecht, die zo te zien een glanzende metalen slavenband draagt. In deze periode was een dergelijke figuur echt een bezienswaardigheid en als statusverhogend symbool of decoratieve toevoeging regelmatig te vinden op (jacht)portretten. In de hele Republiek was het aantal Moren aanvankelijk op één hand te tellen. In de loop van de 18de eeuw nam het aantal zwarte mensen, hoofdzakelijk vanuit Suriname en ook wel Curaçao, toe. Of de Moor ook daadwerkelijk in dit gezelschap aanwezig was, valt te betwijfelen. Het is wel mogelijk, omdat degenen die dergelijke donkere slaven in dienst hadden over het algemeen hooggeplaatste personen uit de WIC waren, die ze importeerden vanuit Brazilië. Anna's vader was bewindhebber van de WIC, dus wellicht had hij een Moorse knecht. Een andere mogelijkheid is dat Maes een model voor zijn doek verkregen had uit de omgeving van de Jodenbreestraat, waar hij regelmatig langs ging bij Rembrandt. In deze buurt woonde een kleine gemeenschap donkere – vrije, onafhankelijke – burgers, waarvan er enkele door Rembrandt zijn vastgelegd, niet als onderdeel van een groepsportret maar als zelfstandig onderwerp.⁴³

Bij het schilderen van dit werk moet haast al bekend zijn geweest dat de kleine Johan Ortt II de erfopvolger van Johan I zou worden; bij zijn geboorte was Johan I al 43 en Anna al 35, destijds bijna te oud om nog kinderen te krijgen. Gezien de leeftijd van de kleine Johan, zo te zien is hij 4 of 5 jaar oud, moet het schilderij rond 1689-'90 te dateren zijn.⁴⁴

Wellicht niet geheel toevallig waren juist in die periode door dezelfde Dirk Maes meerdere jachtschilderijen gemaakt voor stadhouder Willem III. We zien hier een vrijwel identieke opstelling als in het Ortt-schilderij: Willem III op een schimmel in levade, omringd door meerdere paarden met ridders en een roedel jachthonden, een koets met zesspan rechts op de achtergrond. In de verte, midden op de lege vlakte van de Veluwe, is het jachtslot Het Loo te zien. Alhoewel deze en een paar soortgelijke werken niet gedateerd zijn, bewijst de weergave van het kasteel dat het schilderij vóór 1692 is geschilderd. Te zien is namelijk de eerste fase van Het Loo, met colonnades tussen de hoofdgebouwen en zijvleugels en zonder de boventuin, een situatie die in 1692 zou veranderen.⁴⁵ Na zijn kroning als koning van Engeland en Ierland in 1689 paste het bij Willems nieuwe status om zijn jachtslot fors uit te breiden. Jagen was zijn lust en zijn leven, hier op zijn jachtslot kon hij tijdens het uitoefenen van zijn grote passie zijn gasten ontvangen. Maes' schilderijen van de Ortts en de stadhouder met zijn gevolg vertonen een treffende gelijkenis, niet alleen in de weergave en de plaatsing van de personen, maar ook in de verhouding van de mensen ten opzichte van het landschap. Er zijn

Afb. 17 Lodewijk XIV en zijn hofhouding op jacht bij kasteel Meudon, circa 1685, Adam Frans van der Meulen. (Coll. Paleis Versailles)

weinig andere familieportretten van ‘gewone’ burgers bekend in eenzelfde opstelling. Willem III was op zijn beurt weer sterk geïnspireerd door zijn grote politieke tegenstander, de Franse koning Lodewijk XIV. Ondanks de oorlog was alles wat Frans was in de mode in de Republiek. Jachtslot Het Loo en de fameuze tuinen, naar ontwerp van de Franse Daniel Marot, wedijverden met Versailles en kleding, taal, kunst en gebruiken waren verfranst. De jachtscène van Lodewijk XIV, geschilderd door zijn hofschilder Adam Frans van der Meulen, lijkt dan ook voor Dirk Maes een belangrijke inspiratiebron te zijn geweest. Lodewijk is hier centraal geplaatst op een wit paard, omringd door een elegant jachtgezelschap met op de achtergrond zijn kasteel Meudon.⁴⁶

Alle drie deze werken, geschilderd in dezelfde periode, vertonen een treffende gelijkenis in compositie en wijze van afbeelden van de personen en dieren.

Het net ophalende lijkt het er sterk op dat Ortt's keuze voor de schilders, onderwerpen en wijze van afbeelden op zijn minst geïnspireerd is door stadhouder Willem III. De schilders die hij uitkoos waren sowieso in de mode en ook bij andere rijke burgers erg gewild, maar vergeleken met andere koopmansportretten verschillen de Ortt-opdrachten ofwel in details (kleding, gravenkroon op de lijst) ofwel in onderwerpkeuze en compositie (jachtscène, atypische enscenering) behoorlijk van de gangbare kunstopdrachten. Was Ortt zo zelfbewust dat hij zich met dit koninklijk niveau wilde meten? Wilde hij Willem III imponeren, of juist vleien? Of de twee mannen elkaar persoonlijk

kenden, blijkt niet uit bronnen. Hoe het ook zij, de kunstdrachten van Ortt waren ten opzichte van die van zijn tijdgenoten ‘vorstelijk’ te noemen.

Op 23 september 1701 overleed Johan Ortt. Een paar maanden later stierf stadhouder Willem III. Het was toeval, maar dit keer volgde Willem III ongewild het voorbeeld van Johan Ortt: beiden vielen ze van hun zo geliefde paard en bezweken aan de gevolgen van hun val. Johan Ortt II erfde kasteel **Nijenrode**, maar Anna Pergens kreeg het vruchtgebruik ervan.⁴⁷ Zij zou haar man nog 31 jaar overleven, zodat de erfenis, waaronder kasteel **Nijenrode** en de bijbehorende kunstwerken, pas in 1732 aan de tweede generatie Ortt werd overgedragen.

In totaal zouden vijf generaties Ortt het kasteel bewonen. De laatste Ortt van Nijenrode, Sara, zou in 1853 overlijden. Net als haar over-overgrootvader Johan en diens voorbeeld Willem III: als gevolg van een val van een paard.

Noten

- 1 Dit artikel is de nadere uitwerking van een facet van een groter verhaal (in ontwikkeling) over de vijf generaties Ortt die tussen 1675 en 1853 kasteel **Nijenrode** in bezit hadden. Op 27 oktober j.l. ontving de auteur het Ithakastipendium van de sKBL voor dit onderzoek, dat naar verwachting in 2021-'22 wordt gepubliceerd.
- 2 Jean noemde zich na aankomst in Amsterdam Oort. Johan ondertekende zijn ondertrouwakte in 1672 ook nog met Oort, gebruikte de namen Oort en Ortt even door elkaar en liet Oort al snel vallen.
- 3 Saint Omer (Sint Omaars) ligt in Artois (Artesië) en was destijds onderdeel van de zuidelijke Nederlanden. Artois is in 1659 door Frankrijk geannexeerd.
- 4 Hell, 2017, p. 170.
- 5 Zandvliet, p. 58.
- 6 Van Jean Oort is in het Utrechts Archief een uitgebreid handelsjournaal bewaard gebleven waarin zijn zakelijke activiteiten zijn vastgelegd. Het voert in het kader van dit artikel te ver hier op in te gaan. Archief familie Ortt, toegang 274, inv.nr. 38.
- 7 Deze pendants zijn – net als alle andere Orttportretten – bruiklenen van de erven Ortt en hangen op kasteel Nijenrode. Het Rijksmuseum bezit kopieën ervan.
- 8 Info RKD: ‘Voorheen toegeschreven aan Abraham van den Tempel. Volgens Mr. Wijnman te Amsterdam, een Van den Tempelkenner, zou dit werk te goed zijn voor de kwaliteit die Van den Tempel in 1648 bezat. Hij suggereert eventueel Bartholomeus van der Helst.’ In een catalogus van Christies d.d. 18 juli 1974 wordt het werk geveild als een Dirck van Santvoort. Herkomst: familiebezit; ex-collectie Jhr Ir M.J. Ortt te Delft.
- 9 Lucretia wilde duidelijk zelfstandig blijven, getuige de huwelijkse voorwaarden, opgesteld in juli 1660, zie: Stadsarchief Amsterdam, Inventaris van het Archief van de Eigenaren van het Huis Marquette, de Heerlijkheid Assendelft en het Huis Assumburg en Aanverwante Families, en van de Familie Van Limburg Stirum, toegang 231, inv.nr. 870.
- 10 Ongedateerde brief van M. Gorris aan Monsieur Comte d’Ort waarin hij meldt dat Ortt een ‘audiance favorable’ zal krijgen bij de genoemde dames. Archief Ortt, Nijenrode (in bruikleen van de erven Postma).
- 11 Ook Constantijn Huygens sr. had contacten met Ortt. Zo schreef Huygens in zijn reisdagboek op 22 juli 1682 ‘Nijenrode cubo’ (geslapen op Nijenrode).

- 12 Dit blijkt uit een brief van De Geer aan Ortt 'Je ne sais si vous avez envie d'aller encore plus loin, mais je vous prie, que, si j'avais le temps je voudrais bien passer trois ou quatre mois avec vous dans quelque voyage'. Omdat de voorletter ontbreekt is niet helemaal zeker of het hier om Louis de Geer gaat, maar het is zeer aannemelijk. Brief verstuurd op 18 januari 1669 uit Osterby, Denemarken. Archief Ortt, Nijenrode.
- 13 Uit het handelsjournaal van Jean Ortt blijkt dat de Ortts een handelsrelatie met deze Italiaanse Bartolotti's hadden.
- 14 Dagboek Constantijn Huygens, 4 oktober 1682 (Dekker, p. 135).
- 15 Stadsarchief Amsterdam, ondertrouwregister, archiefnr. 5001, inv.nr. 498, p. 70. Het feit dat de akte is ingeschreven in het kerkregister (en niet in dat van de 'pui' = opgehangen tegen de pui van de gevel van het stadhuis, voor alle geloven behalve Nederduits gereformeerd) betekent dat het paar Nederduits gereformeerd was.
- 16 Schaftenaar, p. 46. Doordat Stadhouder Willem III zich met zijn staatsleger achter de Hollandse waterlinie had teruggetrokken en hiermee Utrecht in de steek liet, kon de stad niet anders dan zich overgeven: op 24 juni overhandigden Utrechtse burgers de stadsleutels aan Lodewijk XIV.
- 17 De firma Deutz had zich ontwikkeld van handelaren in Oost-Indische waren, teer en pek tot bankiers en monopolisten in de kwikhandel, waarmee zij een enorm fortuin vergaarden.
- 18 Schwartz 2019.
- 19 Worp, brieven Huygens, VIII, Nr. 2184 (10-8-1679), p. 195, nr. 21186 (17-8-1679), p. 200.
- 20 Kennelijk waren godsdienstige sektes waarin wetenschappelijk geïnteresseerde mensen op zoek waren naar het zuivere geloof in die periode populair. Zo kwamen ook de Labadisten op, waar o.a. de bekende humaniste/knipkunstenaar Anna Maria Schuurman en kunstenaar Maria Sybilla Meriam bij aangesloten waren. Worp, p. XVII. Deze populariteit kan verklaard worden door de spagaat waar veel wetenschappers in zaten: nuchter observeren en analyseren en tegelijk gelovig blijven.
- 21 De Baar 2005, p. 50 en 56.
- 22 Zandvliet, p. XXXVI.
- 23 Bij de veiling op 7 februari 1675 werd de ruïne om fl. 42.000 opgehouden, maar drie dagen later alsnog door Johan Ortt gekocht voor fl. 40.000. Archief notaris Stoets Amsterdam, mededeling van Dr Isa van Eeghen d.d. 28 mei 1988 op Gunterstein. Archief Ortt, Nijenrode.
- 24 Brief d.d. 11 mei 1681, archief Ortt, Nijenrode.
- 25 Magdalena Poulle was regentes van het Walenweeshuis dat Dortsman gebouwd had. Wellicht kende zij hem ook via die weg.
- 26 Met Swammerdam hield Ortt wel contact. De wetenschapper kwam regelmatig langs op Nijenrode als hij insecten verzamelde langs de Vecht. In 1678 logeerde hij er vijf weken om te herstellen van een ziekte. Ook zagen zij elkaar in Den Haag, Lindeboom, p. 61.
- 27 Slob, p. 24.
- 28 Halma, p. 115.
- 29 Slob, p. 25.
- 30 Het branden van een wapen in de vacht van een paard was met name in het buitenland gebruik door hen die er een stoeterij op nahielden. Slob, p. 25.
- 31 Herkomst schilderijen: Voor 1897, particuliere verzameling jhr. Ortt van Schonauwen, 1899-1921 bruikleen Rijksmuseum Amsterdam; veiling C.C. van Baerle e.a. (Utrecht), Coll. F. Brandenburg van Oltsende, coll. villa 'De Stakenberg' in Elspeet e.a., Frederik Muller & Co Amsterdam, 24 mei 1921, nr. 16 en 17; vanaf 1921 part. verzameling Mr. C.J.H. Schuller tot Peursum, Montemar (Spanje). Bron: Van der Hut, p. 110. Cornelis Hendrik Johan Schuller tot Peursum (1885-1971) was tijdens de Tweede Wereldoorlog Nederlands gezant in Madrid. Hij was ook mede-eigenaar van de portretten van Johan Ortt en Anna

- Pergens door Nicolaas Maes, die in 2008 geveild zijn. Waar de schilderijen van Graat zich nu bevinden is onbekend. Een nazaat Schuller tot Peursum, in de Vechtstreek woonachtig, wist dit desgevraagd ook niet.
- 32 Bekend is in ieder geval van schilders als Gerard ter Borgh en Caspar en Constantijn Netscher dat zij voor portretten van verschillende personen dezelfde compositie kostuums, houding en entourage gebruikten. 'Invulportretten' noemt Albert Blankert ze. Blankert, p. 264.
- 33 Olie op doek, ovaal, 125 x 104 cm. Schilderij Johan gesigneerd rechtsonder op de stenen zuil: MAES. Herkomst (RKD): Mededeling jhr. ir. M.J. Ortt, Delft, 1961: Familiebezit; collectie jhr. Johan Ortt van Schonauwen, Arnhem (sterft 1881); in 1915 nog in bezit van jhr. Ortt van Schonauwen; (waarschijnlijk Hendrik Jacob, sterft in 1923); vererfd naar de kinderen van zijn zuster Suzanna Maria Ortt van Schonauwen: Christiaan Dirk en Cornelis Hendrik Joan Schuller tot Peursum (beiden Nederlandse gezanten in het buitenland). Beide schilderijen zijn op 25 juni 2008 geveild bij Sothebys in Parijs, lot 27. De werken brachten € 168.750 op (geschatte waarde € 20.000 - € 50.000). Zij zijn gekocht door kunsthandelaar Johny van Haaften te Londen, die ze een jaar later op de Tefaf toonde. Hij heeft niet gereageerd op mijn verzoek te melden wie de huidige eigenaar is of waar de werken zich nu bevinden.
- 34 In 1679 maakt Nicolaas Maes twee vrijwel identieke portretten aan dat van Ortt, en wel van de gebroeders Joan en Joseph Hocufft. Zij staan in eenzelfde harnas, zelfde houding, eenzelfde helm met rode pluimen, eenzelfde rode draperie en pilaar op de achtergrond etc.
- 35 Van Raaij, p. 40.
- 36 De helft van de collectie liet Joseph na aan zijn zuster Agneta Deutz, die later het Deutzenhofje aan de Keizersgracht zou bouwen. De verdeling van de inboedel van Joseph Deutz is te vinden in de inventaris van de nalatenschap van Joseph Deutz, Stadsarchief Amsterdam, inventaris van het archief van de familie Deutz, Toegang 234, inv.nr. 309.
- 37 Kearny, p. 46.
- 38 Bij graafwerkzaamheden eind 20ste eeuw op de plek vlak achter de schimmel is een dichtgemetselde waterput gevonden. We zien hier dus waarschijnlijk een waarheidsgetrouwe weergave van de situatie. Informatie van Gert Immerzeel, van 1978 tot 2016 tuinbaas/erfgoedbeheerder van Nijenrode.
- 39 Deze drie schilderijen zijn via Mary Doublet van Groenevelt (1720-1801) naar Engeland gegaan. (Informatie website Royal Collection Trust: rct.uk) Hoe de relatie is met Mary Doublet en de Orts ben ik aan het uitzoeken. Mary trouwde in 1743 met Robert Darcy, de vierde graaf van Holderness (1718-78), diplomaat en minister van Buitenlandse Zaken. De graaf was van 1771-'76 gouverneur van de twee oudste zonen van koning George III: George IV en Frederick. Mogelijk zag George IV deze schilderijen dus als kind. Hij kocht ze van de graaf tussen 1802 en 1806, en hing ze in 1822 in de Kings Lodge in Windsor Park. Tegenwoordig hangen zij in de zitkamer van de Britse koningin Elisabeth. In de inventaris die in 1814 van Nijenrode gemaakt is, vinden we één Hondecoeter terug: het hing op een slaapkamer en werd op fl. 50 getaxeerd. Helaas is het niet nader gespecificeerd, maar het kan in ieder geval niet één van deze drie Ortt-schilderijen zijn.
- 40 Deze drie werken zijn: Drie kinderen in een landschap met jachtbuit (Alte Pinakothek München), Portret van Anna van Reijnst voor kasteel Drakesteyn (Parijs) en een wandschildering in de De Hondecoeterkamer (Belton House, Engeland).
- 41 Willem graaf Van Byland is de man van Maria Magdalena Pergens, een zuster van Anna.
- 42 Zonder koetsier, met twee postiljons op de linker paarden.
- 43 In museum het Rembrandthuis was van 6 maart t/m 6 september 2020 een interessante tentoonstelling over dit onderwerp te zien: Zwart in Rembrandts tijd.
- 44 Voor de tentoonstelling 'Vorstelijk vee' in 2002 in Paleis het Loo was dit schilderij in bruikleen gevraagd. De erven Ortt weigerden de aanvraag, o.a. vanwege hun afkeer van de jacht. Informatie Gert Immerzeel.
- 45 Holwerda.

- 46 Van der Meulen had ook in opdracht van Lodewijk XIV diens glorieuze inval in de Republiek door de oversteek van de Rijn bij Lobith in 1672 vastgelegd. Dit werk hangt op zaal in het Rijksmuseum. Een tweede versie hangt tot 17 januari 2021 in het Centraal Museum te Utrecht op de tentoonstelling 'De ommuurde stad'.
- 47 Al in 1702 werden de bijzondere paarden in een krantenadvertentie ter veiling aangeboden. De veiling moest worden uitgesteld wegens onbegaanbaarheid van de weg.

Literatuur

- De Baar, Mirjam, 'Publicatiestrategieën van een zeventiende-eeuwse vrouwelijke auteur Antoinette Bourignon en de uitgave van haar geschriften' in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 12 (2005). Online op https://www.dbnl.org/tekst/_jaa008200501_01/_jaa008200501_01_0004.php
- Blankert, Albert, 'Invalportretten door Caspar en Constantyn Netscher' in *Oud Holland*, Vol. 81, No. 4 (1966). Online op JSTOR.
- Dumas, Charles, *In het zadel. Het Nederlandse ruiterportret van 1550 tot 1900*, Den Bosch (Noord-Brabants Museum) 1980.
- Dekker, Rudolf, 'De rafelrand van het zeventiende-eeuwse hofleven in het dagboek van Constantijn Huygens de zoon. Roddel en seks' in *Mededelingen van de stichting Jacob Campo Weyerman* jrg. 23, nr. 1, april 2000. Online op https://www.dbnl.org/tekst/_med009200001_01/_med009200001_01_0015.php
- Halma, François, *Toneel der Vereenigde Nederlanden*, 1725. Te lezen via Google Books.
- Hell, Maarten, *De Amsterdamse herberg (1450-1800). Geestrijk centrum van het openbare leven*, Amsterdam 2017. PDF via reasearchgate.net.
- Holwerda, Jan, 'Paleis en tuin Het Loo voor de uitbreiding van 1692' in: *Nieuwsbrief Cascade*, 23 februari 2010. Online via cascade1987.nl.
- Hut, Margreet van der, *Barend Graat (1628-1709), zijn leven, zijn werk*, Leiden 2015.
- Huygens, Christiaan, *Oeuvres complètes*, Den Haag 1950.
- Kearney, Joy, *De Hondecoeter in the service of William III, royal taste and patronage in the dutch golden age*, z.j. PDF via researchgate.net.
- Lindeboom, Gerrit Arie, 'Jan Swammerdam (1637-1680) als Amsterdammer' in *Jaarboek Amstelodanum* 73 (1981).
- Postma, E.B.J. en Gert Immerzeel, *Nijenrode in tekening en prent*, 2006 (derde druk).
- Raaij, Stefan van en Paul Spies, *In het gevolg van Willem III en Mary. Huizen en tuinen uit hun tijd*, Amsterdam 1988.
- Schaftenaar, Henk, 'Jonkheren contra Naarden, de heisa rond de restschuld van de familie Van Reede inzake het Naardermeer' in *Werinon* nr. 99, voorjaar 2020.
- Shawe-Taylor, Desmond, *The Conversation Piece: Scenes of fashionable life*, London, 2009. Te lezen via www.rct.uk bij omschrijvingen van de schilderijen van De Hondecoeter.
- Schwartz, Gary, 'Between brothers-in-law', *Schwarzlist* 14 april 2019. (www.garyschwartzarthistorian.nl)
- Slob, Wouter, 'Johan Ortt, paardenfokker in de Gouden Eeuw' in *In de Strengen*, 16 december 1993.
- Unger, J.H.W., *Dagboek van Constantijn Huygens, voor de eerste maal naar het afschrift van diens kleinzoon uitgegeven*, Amsterdam 1885.
- Worp, J.A., *Briefwisseling van Constantijn Huygens*, deel 6: 1663-1678, Den Haag 2008. Online via <http://resources.huygens.knaw.nl/briefwisselingconstantijnhuygens>.
- Zandvliet, Kees, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw*, Amsterdam 2006.

Twee generaties Hoffman, achttiende-eeuwse bewoners van de hofstede Rome aan het Gein

Marijke Carasso-Kok

Eens stond in Abcoude aan de noordzijde van het Gein een hofstede met de intrigerende naam *Rome*, in de achttiende eeuw eigendom van een tot de verbeelding sprekende familie. Tussen 1741 en 1814 woonden en werkten er twee uit Duitsland afkomstige generaties Hoffman. Door zich toe te leggen op gewasverbetering maakte een van hen naam bij de beoefenaars van de ‘nieuwe landbouw’.

Van Sontra naar Amsterdam

Wat dreef Martinus Hoffman om omstreeks 1720 vanuit het Hessische Sontra naar Amsterdam te vertrekken? En waarom voegden zijn beide broers Georg en Christian zich bij hem? En wat deed hen besluiten onroerend goed ten zuiden van de stad te verwerven en daarheen te verhuizen? Het zijn vragen waarop vaak slechts ‘vermoedelijke’ antwoorden te geven zijn, maar op grond van de archieven kunnen we ons wel een beeld van deze familie en hun beweegredenen vormen. Onbemiddeld was de familie Hoffman waarschijnlijk niet; hun vader Christoffel was burgemeester in Sontra en lid van de kerkenraad.¹ Getuige een opschrift op de deur van het in 1668 gebouwde raadhuis was daar toen al een Hoffman burgemeester.

Sontra was een kleine stad, die eens welvarend was geweest door het werk in de kopermijnen, maar in de achttiende eeuw was deze door de verplaatsing van de ‘Bergwerke’ tot armoede vervallen. De stad telde in 1731 slechts 199 inwoners.²

Gebrek aan toekomst zal de broers Hoffman hebben doen vertrekken. Waarom naar Amsterdam? Mogelijk was dat het beroep dat Martinus Hoffman bij zijn ondertrouw opgaf – dat van (fijn)schilder. Amsterdam kende weliswaar niet meer de voorspoed van weleer, er was eerder sprake van wat wel vertraagde groei genoemd is, maar er was nog wel veel kapitaal en voor de luxe nijverheid was het geen slechte tijd. Dat Amsterdam nog de nodige aantrekkingskracht had, blijkt uit het feit dat in de eerste helft van de achttiende eeuw nog 46% van de inwoners van buiten de stad kwam.³ Of hij familieleden volgde die zich al eerder in Amsterdam hadden gevestigd, is niet bekend; van de in Amsterdam genoemde Hof(f)mannen is er geen die daarvoor in aanmerking komt.

Martinus Hoffman was een van de 149 bruidegoms die in de periode 1701-'25 vanuit Hessen in Amsterdam in het huwelijk traden. Zijn toekomstige vrouw, Anna Ble(e)ker, behoorde tot de 253 bruiden die in diezelfde tijd uit Bremen afkomstig waren. Marinus was 26 jaar oud toen hij in 1725 trouwde en Anna 32 jaar.⁴ Hij woonde toen op Kattenburg, waar destijds voornamelijk lieden woonden die werk vonden bij scheepsbouw en scheepsuitrusting. Mogelijk was Kattenburg in eerste instantie de vestigingsplaats van zijn toekomstige vrouw die afkomstig was uit een kustgebied.⁵ Bovendien was de huurprijs er laag.

Vier jaar na zijn huwelijk kocht Martinus voor vijftig gulden het poorterschap van Amsterdam, wat hem een aantal voorrechten gaf, zoals het lidmaatschap van gilden.⁶ Kennelijk had hij als schilder enig succes, want in 1742 woonden Martinus en Anna in de Spiegelstraat tussen de Heren- en de Keizersgracht en was hij met een geschat inkomen van achthonderd gulden in dat jaar verplicht bij te dragen aan de bijzondere heffing om de defensie van de Republiek te steunen.⁷

Merkwaardigerwijs kennen we met zekerheid slechts één werk van Martinus: het in de jaren 1736-'38 geschilderde portret van Carolus Linnaeus in Laplandse klederdracht. Hij is afgebeeld met een tovertrommel, almanak, snuifdoos, patroontas, mes en naald. Het bloemetje in zijn hand is *linnaea borealis* (linnaeuskllokje). In dit kostuum vertelde Linnaeus zijn vrienden over zijn avonturen in Lapland. Het werk is geschilderd op de vlak bij Bennebroek gelegen buitenplaats Hartecamp van de bankier Georg Clifford, waar Linnaeus toen als diens lijfarts verbleef, terwijl hij tegelijk de plantenfamilies daar in kaart bracht.⁸ Martinus moet echter veel meer werken hebben verkocht. De boedelinventaris van Engeltje Buijtelaar, weduwe van Stephanus Stoete, kastelein in

Afb. 1 Portret van Carolus Linnaeus (1707-'78) in Laplandse dracht, door Martinus Hoffman. (Coll. Rijksmuseum Boerhaave)

de herberg Groot Stadlander, bevatte bijvoorbeeld in 1814 maar liefst twaalf schilderijen van hem, waaronder 'drie stuks berg- en duinachtige landschappen, uitvoerig behandeld en zeer bevallig gestoffeerd' – een herinnering uit Sontra? – en bloem- en fruitstukken.⁹ Maar hij moet zich ook op de financiële markt hebben bewogen. Twee maal hebben de notariële archieven tot nu toe het bezit van een obligatie onthuld.¹⁰ En de wijze waarop hij onroerend goed verwierf geeft daarvoor eveneens een indicatie, waarover later.

Martinus en Anna kregen drie dochters, van wie de oudste, Chatrina Beata, geboren in 1726, jong is gestorven. Zij werd begraven op het St. Antonis kerkhof.¹¹ Catharina Sophia, geboren in 1730, en Maria, geboren in 1732, zouden later op Rome komen wonen.¹² De beide jongste meisjes werden in de Amstelkerk gedoopt, wat erop wijst dat Martinus zich bij de Nederduits Gereformeerde (Hervormde) Kerk had aangesloten en niet bij de Lutheranen, zoals vele anderen uit de Duitse gebieden.

Afb. 2 De Broekzijdse Polder, detail van de Nieuwe Accurate kaart van Amstellandt door Gerrit Drogenham, gecorrigeerd door J. Pettersom, circa 1728. 'Het wapen van Romen' staat duidelijk vermeld.

Martinus' jongere broer Georg komen we voor het eerst in Amsterdam tegen als getuige bij de doop van Catharina Sophia in 1730. De jongste broer, Christian Harman, moet ook in Amsterdam hebben gewoond, want toen hij in 1744 attestatie bij de Gereformeerde Kerk in Abcoude deed, werd in deze stad navraag over hem gedaan omdat de attestatie uit Sontra te lang geleden was verstrekt.¹³

Naar Abcoude, Portengen en Duivendrecht

Martinus en Georg besloten omstreeks 1740 onroerend goed te kopen ten zuiden van Amsterdam. Waren het de ongeregeldheden in de stad door de onvrede van de burgers over de regenten, de relletjes die in 1747 zouden uitmondten in de Doelistenbeweging en een jaar later in het Pachtersoproer? Zochten ze een nuttige besteding van hun kapitaal? Waarschijnlijk is dat bij deze beslissing Sontra een grote rol speelde. Daar waren immers akkerbouw en schapenteelt belangrijk en de broers zullen met het agrarisch bedrijf vertrouwd zijn geweest, al was in het veenweidegebied melkvee de voornaamste bron van inkomsten.¹⁴ Zowel Christian als Georg zouden zich daadwerkelijk in het boerenleven storten.

De grondprijzen in het weidegebied ten zuiden van Amsterdam waren in die jaren laag, de belastingen waren daarentegen hoog, met name die van de waterschappen vanwege de paalworm, die grote schade aan de met palen versterkte Zuiderzeedijken veroorzaakte. Door de steeds weer opblaaiende runderpest waren de opbrengsten in de agrarische sector nogal wisselend.¹⁵ Er waren dan ook in die jaren behoorlijk wat hofsteden en buitenplaatsen in en bij Abcoude te koop of te huur, evenals het nodige wei- en hooiland.¹⁶ De eerste aankoop betrof *Het Wapen van Rome* in Abcoude-Proosdij, dat Martinus en Georg in 1741 verwierven. De toevoeging Proosdij was nodig omdat het dorp Abcoude uit twee gerechten bestond (tot 1941!). Abcoude-Proosdij viel onder het Kapittel van Sint-Pieter in Utrecht en werd daarom wel als Abcoude-St. Pietersgerecht aangeduid; het andere deel werd samen met het dorp Baambrugge genoemd naar degene die de heerlijke rechten daarover bezat. De grens werd gevormd door de huidige riviertjes het Gein en de Angstel.

Op 30 mei 1741 stond in de *Amsterdamse Courant* de verkoop aangekondigd van 'een extra weelige en weltoegemaakte Bruykweer Lands, met Huyzinge, Berg, Schuur, Tuyn, Erf of Werf en verder getimmerde daer by en aenbehoorende, staende en gelegen even buyten de dorpe en onder den Geregte van Abcoude Proosdye geregt, met omtrent 27 morgen, en nog 6 morgen daer achter onder Weesper Carspel leggende'. Het land strekte zich achter de hoeve in de Broekzijdse Polder uit tot over de Ringkade, de huidige Hollandse Kade. Het geheel lag dus in twee gewesten, Holland en Utrecht, waarbij deze kade de grens vormde.

Afb. 3 Rome, Gein Noord 6, gefotografeerd in de tweede helft van de 20ste eeuw door Han van Gool. (Coll. Stadsarchief Amsterdam BMHB000087-005)

Het was eigendom van Jan van der Vliet en zijn echtgenote Jacomina Hooft, die van het door hen geërfde onroerend goed af wilden. Jacomina had bij de scheiding van de goederen van Lodewijk Verduijf (overleden in 1732), oudoom van de vier meisjes Hooft, het 'boerenhuis, berg en schuur, genaamd 't Wapen van Romen' in Abcoude-St. Pietersgerecht toebedeeld gekregen. Het was getaxeerd op fl. 5300. Mocht het voor meer worden verkocht, dan zou de meerwaarde onder de vier meisjes worden verdeeld.¹⁷

Het moet Lodewijk Verduijf zijn geweest die de boerenwoning de naam *Het Wapen van Rome* heeft gegeven. Die naam is te danken aan het uithangbord van de ververij aan de Amsterdamse Looiersgracht, ter hoogte van het huidige nr. 35. Deze ververij, een belangrijk onderdeel van de textielnijverheid, was eigendom van Lodewijks vader, Isaac Verduijf (overleden in 1705) geweest.¹⁸ De eerste maal dat deze naam op dit adres wordt aangetroffen is 1717, maar het is niet duidelijk op wat voor pand het duidde. In een akte uit 1732 werd aangegeven dat de naam was overgegaan op de ververij. Lodewijk Verduijf, koopman in kostbare stoffen, woonde aan de Keizersgracht 290 in

een huis waarvoor hij vermoedelijk zelf de opdracht had gegeven. Overigens komen we Lodewijk Verduijf al in 1714 in Abcoude tegen met bezit in de Winkelpolder.¹⁹

Uit de door de Abcoude notaris Antipas Tredee opgemaakte condities voor de veiling in 1741 blijkt de woning verhuurd te zijn tot 22 februari 1743. Die huurder was Hendrick Claesz, onder meer ouderling van de Gereformeerde Kerk.²⁰

Cornelis Jansz. Stip werd voor fl. 6700 de nieuwe eigenaar.²¹ Het lijkt erop dat Cornelis Stip niet van plan was 't *Wapen van Rome* lang onder zich te houden. Later dat jaar werden Martinus en Georg Hoffman de eigenaren.²² De koop was voor schout en schepenen van Abcoude-Proosdij gesloten en voor de zes morgen voor die van Weespercarspel op 7 oktober. Mogelijk heeft Stip in opdracht van beide broers gehandeld. Als burenen-eigenaren kregen zij Philips van der Ghiessen en Nicolaas Tjark. Maar dezen woonden elders – op de buitenplaats Luxemburg in Maarssen en in Leiden – en verpachtten het land en de daarop aanwezige boerderij.

Een jaar later verwierf Martinus een 'huysinge, hoff en hoffsteede, bergh en schuur' met 16 morgen land in het Gerecht van Zuideind van Portengen (nu behorende tot Kockengen, gemeente Stichtse Vecht). Dit complex stond borg voor een schuld die Libert van Rheden bij Martinus had. Toen deze de jaarlijkse rente niet kon betalen, volgde de overdracht. Opnieuw een aanwijzing dat Martinus zich op de financiële markt bewoog.²³ Na de dood van Martinus, eind maart 1759, zou Georg dit beheren.²⁴

Na 't *Wapen van Rome* – de naam veranderde in de loop van de tijd in *Rome*, meestal als *Romen* geschreven – heeft Georg op 19 september 1744 zijn bezit in Abcoude uitgebreid tijdens de veiling van onroerend goed van Maria Elisabeth Gousset, dochter van de in 1733 overleden schout Johannes Gousset. Hij verwierf toen een bruikweer van 13 morgen, zowel wei- als hooiland aan het Gein, in de Oostzijdse polder in Abcoude-De Leeuwsgerecht. Uit latere akten blijkt dit tegenover *Rome* te hebben gelegen. In 1752 vergrootte hij dit perceel met een stuk land en schuur dat in het bezit was van de Gereformeerde Kerk te Abcoude.²⁵ Mogelijk was de eerste aankoop mede ingegeven door de wens een vrij uitzicht vanuit *Rome* te behouden.

Drie percelen aan de noordzijde van het Gein, dichterbij het dorp, die Georg bij dezelfde veiling verwierf, kregen de naam *Klein Rome*.²⁶ Het bestond uit een woning met twee bergen, een houtschuurtje, erf en werf, een stenen schuur of wagenhuis en een moestuin.²⁷ Uiteindelijk kwamen er nog drie andere daglonershuisjes op dit perceel, die door Georg werden verhuurd. De huurders van de vier huizen deelden het regenwater en het secreet. Mogelijk is het eerste huis al in 1737 of 1738 gebouwd en heeft Georg daar de drie andere in 1744 aan toegevoegd.²⁸

In 1747 wisten Martinus en Georg 5½ morgen in de Duivendrecht Polder te kopen, waaraan in 1748 twee stukjes land van het Domkapittel in Utrecht werden toege-

Afb. 4 Op de plaats waar zich vroeger Klein Rome bevond, staan nu de 19de-eeuwse huizen Kerkstraat 88-94. (foto Wim Timmer, 2007)

voegd. In de laatste koopakte werden zij aangeduid als ‘kooplieden te Amsterdam’.²⁹ In 1766 werd dit bezit omschreven als zes morgen hooi- en weiland met een boerenhuis, hooiberg en stalling³⁰ en bij de inventaris uit 1813 als een boerderij met acht morgen en twee woningen onder één dak met zes morgen moesland en drie woningen onder één dak met 12,5 morgen moesland.³¹

Martinus en Georg werden dus als kooplieden aangeduid. Maar waarin? Of deden zij zich als kooplieden voor? Duidelijk is alleen dat de gebroeders Hoffman deze aankopen niet, zoals vele andere Amsterdammers, als louter geldbeleggingen en/of als buitenverblijf zagen. Dat blijkt uit het in 1747 opgemaakte testament van Georg. Daarin laat hij Christian het vruchtgebruik van de ‘huijsinge en landerijen staande en gelegen in en bij Abcoude’.³² Het land mag hij bebouwen en beweiden zoals hem goeddunkt. Georg verbleef op dat moment nog bij zijn broer Martinus in de Spiegelstraat. Christian woont dan al in Abcoude, want als hij in 1744 lidmaat wordt van de Gereformeerde Kerk woont hij op ‘de Plaats genaamd het Wapen van Romen’.³³ Christian heeft zich al gauw in het dorps leven gestort. Het gehele dorp Abcoude zal toen nog geen 1000 inwoners hebben geteld.³⁴ In 1745 werd hij schepen en in 1747 opnieuw.³⁵ Schepenen werden voor twee jaar benoemd door het kapittel van Sint Pieter uit door de zittende schepenen opgemaakte dubbeltallen. Voor hun werkzaamheid als schepen werd in deze periode negen gulden per jaar betaald en voor elk ‘overstaen’ (zitting) nog eens dertig stuivers.³⁶

In 1746 werd Christian diaken. Eind 1746, begin 1747 was hij bij de vergaderingen van de diaconie en de huisbezoeken vaak afwezig; in 1748 trad hij af, na twee jaar, zoals gebruikelijk was. Op 30 maart 1750 werd hij opnieuw tot diaken verkozen, maar hij wees het af.³⁷ Misschien was zijn gezondheid achteruitgegaan. Een aanwijzing daarvoor zou kunnen zijn dat ook Georg in Abcoude was komen wonen. Dat blijkt uit het testament dat Georg op 24 december 1749 liet optekenen door notaris Antipas Tredee, waarin Christian niet meer als gebruiker fungeert, maar slechts een lijftocht krijgt. Georg woont dan al in Abcoude en heeft kennelijk de gang van zaken op het boerenbedrijf overgenomen.³⁸ Christian is in 1755 in de kerk te Abcoude begraven.³⁹ Evenals zijn broer ging Georg spoedig deel uitmaken van de dorpsgemeenschap. In 1749 werd hij tot schepen gekozen en dat ambt zal hij nog vele malen tot de jaren 1771-'73 bekleeden. In dat laatste jaar was hij wel genomineerd, maar niet gekozen.⁴⁰ Hij was bovendien een van de drie commissarissen tot het innen tot 1½ procent van ieders inkomen.⁴¹ Nadat hij in 1750 lidmaat was geworden van de Gereformeerde Kerk van Abcoude, werd Georg in 1753 en in 1755 tot diaken gekozen en in 1756 tot ouderling. In 1760 raakte hij binnen de kerkgemeenschap in opspraak. Het gerucht ging dat hij de honderd gulden die de Heer van Abcoude had betaald ter recognitie van de tombe – de achter de kerk gebouwde grafkapel van Theodorus de Leeuw – niet bij de ontvangsten had vermeld. Na onderzoek bleek hij onschuldig. Met een mondelinge verontschuldiging nam Georg geen genoegen en uit het schriftelijk excuus blijkt dat de honderd gulden niet door Hoffman in ontvangst waren genomen en dat het bedrag bij de volgende rekening was opgenomen. Toen Georg op 23 maart 1761 opnieuw tot ouderling werd verkozen, bedankte hij daarvoor.⁴²

De gangen van Martinus blijven onduidelijk. Het ziet er naar uit dat hij voorshands in Amsterdam is gebleven, maar wellicht is hij uiteindelijk ook naar Abcoude gekomen. In ieder geval is hij in 1759 in de kerk daar begraven.⁴³ Zijn beide dochters waren al op *Rome* komen wonen en werden in 1752, toen respectievelijk 22 en 20 jaar oud, lidmaat van de Gereformeerde Kerk van Abcoude.⁴⁴ Op een gegeven moment heeft ook Martinus' weduwe Anna haar intrek op *Rome* genomen.

De gebroeders bleven met de familie in Hessen in contact staan, met name met de familie Crause. Chatrina Beata Crause was getuige bij de doop van het eerste kind van Martinus. En Georg bedacht zijn oom Georg Crause, dominee in Wanfried, in zijn testament uit 1749. Mogelijk was deze met een zuster van hun vader Christoffel getrouwd. Toen deze Christoffel in 1749 stierf, ging Georg mede namens zijn broers naar Sontra om de erfenis af te wikkelen.⁴⁵ Familierelaties waren in die tijd van groot belang uit het oogpunt van solidariteit en continuïteit.⁴⁶

Afb. 5 Gods slaande hand over Nederland door de pest-siekte onder het rundvee, Jan Smit II, 1745. (Coll. Prentenkabinet Rijksmuseum)

Het boerenbedrijf in Abcoude

Georg noemde zich in 1755 bij de Zetting der consumptiemiddelen koehouder en hij zal zich in die jaren intensief met het boerenbedrijf hebben beziggehouden.⁴⁷ Deze belastinglijst toont het heersende standsverschil onder de bevolking: Georg behoort tot de dertien aangeslagenen die als 'heer' worden aangeduid. Onder die dertien zijn er renteniers, de dominee, de pastoor en de notaris. Slechts één andere 'heer' wordt tevens koehouder genoemd. In de kerk bezat de familie een bank.

Het was in de achttiende de eeuw niet gemakkelijk koehouder te zijn. Dat kwam door de steeds weer de kop opstekende runderpest. Het was Christian die de eerste klappen daarvan opving, toen in 1744 de ziekte opnieuw toesloeg. In het gewest Utrecht stierven tussen 1744 en 1746 zo'n 34.000 koeien van drie jaar en ouder.⁴⁸ In november 1744 was het eerste geval in Abcoude, zoals pastoor Van Aelst in het Kerkelijk Rekenboek verhaalt. Van de katholieke boeren – de meeste inwoners van Abcoude waren het katholieke geloof trouw gebleven – gingen 1121 runderen verloren en slechts 239 bleven in leven.⁴⁹ In 1766 sloeg de ziekte weer toe.

Afb. 6 Aan het vroeg 16de-eeuwse Mariabeeld van de rooms-katholieke kerk van Abcoude hing destijds als ex voto een zilveren koetje. Het is gemaakt door Frederik van Strant II, werkzaam tussen 1727 en 1754 (Abcoude, Rooms-katholieke Kerk Cosmas en Damianus, foto Peter Karthaus 2020)

De protocollen over de verhuur van melkvee, gebeterd en ongebeterd, laten niet alleen de nood zien, maar geven ook een inzicht in de kleuren van de koeien: zwart, rood en vaal grijs, al dan niet gevlekt. Het ras blijft onbenoemd.⁵⁰

De pest bracht de boeren in grote problemen. Door de schaarste waren de prijzen van boter en kaas weliswaar hoog, maar ze konden de verliezen door de veepest niet goedmaken. En niet alleen de boeren werden getroffen, ook de ambachtslieden en winkeliers leden schade omdat uitgaven door de boeren achterwege bleven. Voor de grondbezitters betekende het dat de pachtsom verlaagd moest worden. Zo schreef Nicolaas Elias aan zijn broer Arnout op Middelwijk aan de zuidzijde van het Gein,

Afb. 7 Aan het beboste Gein, ets en gravure door Jan Evert Grave (1769-1805). (Coll. Prentenkabinet Rijksmuseum)

tegenover de Broekzijdse Molen, dat zij er goed aan hadden gedaan de pachtsom te verlagen, want als ze nieuwe koeien zouden schenken, dan zouden deze toch maar weer sterven.⁵¹

Ook één van de pachters van Georg werd slachtoffer bij een volgende uitbraak, in 1769. In Portengen kon Harmen van Hemert de huurpenningen niet meer opbrengen. Er volgde een verkoop van onroerend goed en zelfs het nog aanwezige hooi kwam Georg als gevolmachtigde van Anna Bleker toe. Binnen veertien dagen moest Harmen de hoeve hebben verlaten.⁵²

Een eerste oplossing om de gevolgen van de sterfte onder het vee te ondervangen was het mesten van kalveren om aan de vraag naar rundvlees te voldoen. Gezien het feit dat in Abcoude-Proosdij in 1755 belasting op slachtvee werd geheven, hebben de boeren voor deze uitweg gekozen.⁵³ Pas na de dood van Georg in 1779 zou door inenting een einde aan deze epidemieën komen.

Regelmatig sloot Georg bij de notaris pachtcontracten af. Daarin bepaalde hij bijvoorbeeld voor zijn land in de Oostzijdse polder, tegenover *Rome*, dat dat slechts eenmaal per jaar mocht worden gemaaid en dat het hooi, als de koeien gezond waren, niet mocht worden verkocht. De verkoop van hooi was in het veenweidegebied taboe, het gold als een teken van slecht boeren, als het ontbreken van een balans op het boerenbedrijf.⁵⁴ Mest en specie (baggergrond of stadsafval) moesten op de magerste kampen worden verspreid. Het eerste jaar zorgde Georg voor fl. 50 aan ‘toemaeck specie’. De pachter diende zorg te dragen voor het schonen van weteringen, schinkels, sloten, scheislotten en binnensloten, kortom alles wat ‘schouwbaar’ was. Opgaande bomen op de dijk en op de werf waren voor Georg, voor wie de houtopbrengst niet onbelangrijk zal zijn geweest. De huurder moest zich tevredenstellen met de knotwilgen. En het uitzicht van *Rome* moest worden vrijgehouden.⁵⁵

Bij de verpachting van het van Martinus geërfde land verplichtte Georg zich jaarlijks een schuif vuilnis te leveren, maar van de pachter werd hetzelfde verwacht. En hennep mocht niet worden verbouwd.⁵⁶ De hennepteelt vereiste veel mest – was dat de reden de hennepteelt te verbieden?

Niet alleen met zijn pachters zal Georg zich hebben verstaan. Met de dagloners die op *Klein Rome* woonden, met lokale ambachtslieden, zijn mede-schepenen, waartoe ook de notaris Antipas Tredde behoorde, en geloofsgenoten zal hij regelmatig contact hebben gehad. Als lidmaat van de Gereformeerde Kerk luisterde hij naar de preken van Petrus Schols van Asperen (1754-’59) en Olivier Porjeere (1760-’72) de voorgangers, die beiden letterkundige aspiraties hadden. Als ouderling zal hij de afscheidspraak van dominee Petrus Schols van Asperen op 9 september 1759 hebben bijgewoond, die preekte over 2. Cor. 6, 11-13. Paulus verhaalt daarin over zijn moeilijke relatie met de Corinthiërs: ‘Onze mond heeft zich vrijmoedig voor u geopend, Corinthiërs, ons hart staat wijd open. U neemt geen kleine plaats in ons hart in, maar zelf bent u enghartig. Zet dan ook van uw kant – ik spreek als tot mijn kinderen, uw hart wijd open.’⁵⁷ Kennelijk had het niet zo geboterd tussen de jonge dominee – het was zijn eerste standplaats – en verlangde de voornamelijk boerenbevolking terug naar Henricus van Harlingen die maar liefst 42 jaar hun voorganger was geweest. Of had men moeite met de stroming die geloof meer een zaak van het hart maakte dan van het hoofd? Misschien had Georg ook met andere bezitters van hofsteden of buitenplaatsen contact. Zo woonde op Geinrust, eveneens aan den westzijde van het Gein, tegenover de Velterslaan, in de zomer het echtpaar Romswinkel. Mathijs Romswinkel was de kleinzoon van een Duitse dominee – wellicht schiep dat een band.

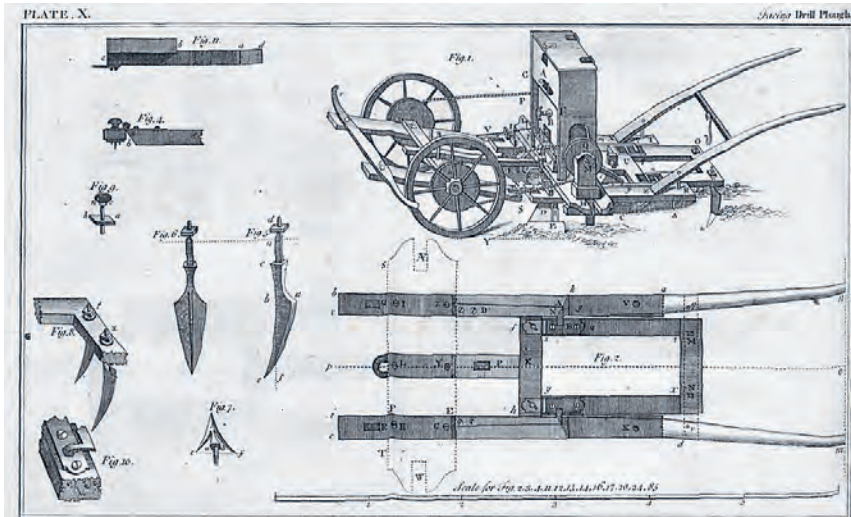
Experimenten met gewasverbetering

Het lijkt erop dat Georg zich in 1763 uit de dagelijkse gang van zaken op zijn eigen bedrijf heeft teruggetrokken. Noemde hij zich eerst koehouder, in dat jaar werd hij als rentenier aangeduid.⁵⁸ En hij verkocht zijn koeien.⁵⁹

Inmiddels had hij een andere bezigheid gevonden: het experimenteren met gewasverbetering.⁶⁰ Het contact met zijn pachters zal zijn interesse in het boerenbedrijf hebben gewekt, zoals ook contacten met andere 'heren'. Voor zijn experimenten had hij bij de verhuur van de achter de hofstede gelegen boerenwoning met de 31 morgen land de eerste kamp van het middelweer en twee kampjes achter de bouwakker voor zichzelf behouden. Bij dit contract kregen zowel huurder als verhuurder de beschikking over de noten van de notenboom.⁶¹

Georg werd een van de 'heren van stand', 'gentlemen-farmers', die zich gingen toeleggen op een nieuwe wijze van landbouwen. Die belangstelling ontstond onder de vermogende stedelingen die gewoon waren de zomers op het platteland door te brengen en die de aandacht voor de landbouw als zowel een ontspannende als nuttige bezigheid gingen beschouwen. Deze heren ontleenden hun inspiratie aan het Verlichtingsdenken dat de interesse in de wetenschap in bredere zin had gewekt. Hun belangstelling sloot aan bij de gelijktijdige ideeën van de Fysiocraten, die de voor landbouw beschikbare grond als dé rijkdom van een land beschouwden. Niet langs empirische weg, zoals de boeren deden, maar via de wetenschap wilden deze burgerheren tot verbetering van de landbouw komen.⁶²

Dit resulteerde in de oprichting in Amsterdam omstreeks 1750 van het Genootschap van Liefhebbers van den Landbouw, en de door hen uitgegeven *De nieuwe wyze van landbouwen, opgehelderd door proeven en waarnemingen*, een vrije bewerking van het werk van J. Tull en H. Duhamel de Monceau door Cornelis van Engelen (1762 en volgende jaren). Jethro Tull kan beschouwd worden als de eerste propagandist van nieuwe methoden om de landbouw te verbeteren. Petrus Camper, een van de vermaardste wetenschappers van zijn tijd, sprak in de Voorrede over de 'onbillijke veragting' voor de landbouw en de eeuwenlange slaafse gewoonten van een onkundig landvolk. In 1776 werd de Maatschappij ter Bevordering van den Landbouw opgericht: interesse voor de landbouw kon als een 'allergeschikste en den mensch allerwaardigste uitspanning, zo wel als nuttige oefening' beschouwd worden, zo luidde het bij de oprichting van de Maatschappij. De 'nieuwe wijze' betrof in hoofdzaak het zaaien in bedden op rijen, waarbij men de tussenliggende ruimte, die men hier als rabatten aanduidde, onbezaaid liet; aanzienlijk goedkoper dan vrij uitzaaien. Om het jaar moest men bedden en rabatten omwisselen. Misschien nog belangrijker was het de grond veelvuldig om te ploegen, waardoor bemesting achterwege kon blijven. Zo had de grond meer profijt van de regen.

Afb. 8 Zaaierwerktuig uit Michel Lullin de Chateaufvieux, *Description d'un nouveau semoir inventé* (1754).

Essentieel voor deze wijze van landbouwen waren dan ook de benodigde werktuigen. De machine was de spil waar het om draaide.

Dat Georg Hoffman een van de geïnteresseerden was, blijkt uit een brief die hij in 1764 schreef aan Gijsbert Antwerpen Verbrugge van Freyhoff, bewoner van de buitenplaats Gooilust in 's Graveland. Daarin verhaalt hij van zijn proeven om de opbrengst van de door hem gezaaide gewassen te verbeteren. De brief werd gepubliceerd in de *Verhandelingen over den nieuwen landbouw*, zoals het tweede titelblad van *De nieuwe wyze* luidde.⁶³ Dat de brief gepubliceerd werd, kwam door de gelukkige omstandigheid dat Cornelis van Engelen bevriend was met Antwerpen Verbrugge en zelfs in 1763-'64 enkele maanden gelogeed had op Gooilust.⁶⁴

Het belang van goede werktuigen kwam al in de eerste zin van de brief tot uiting. Georg schrijft dat hij druk was geweest met het vervaardigen van een ploeg en een grondroerder, naar een tekening in *Description d'un nouveau semoir inventé* van Michel Lullin de Chateaufvieux uit 1754. Hoffman moet het werk van de in Genève woonachtige Chateaufvieux dus in zijn bezit hebben gehad. Deze ontleende zijn kennis overigens aan de reeds genoemde Tull en Duhamel de Monceau. Hoffman zal bij het vervaardigen van zijn werktuigen waarin hout en ijzer werd verwerkt, zeker de hulp hebben gehad van plaatselijke ambachtslieden, een wagenmaker en een smid. Abcoude-Proosdij

telde op dat moment behalve een wagenmaker twee smeden.⁶⁵ In de voorrede in *De nieuwe wijze van landbouwen* stelde Petrus Camper dat de werktuigen van Chateaufieux de voorkeur hadden omdat deze de zaaibedden bij het ploegen niet beschadigden. Gijsbert Antwerpen Verbrugge bezat volgens hem alle door Chateaufieux ontworpen werktuigen en Georg zal er zijn hart aan hebben opgehaald tijdens zijn verblijf op Gooilust, waarvoor hij aan het eind van zijn brief bedankt.

Het vergroten van de opbrengst van voornamelijk veevoeder was Hoffmans eerste doel. Nu was het Geingebied niet erg geschikt voor grootschalige akkerbouw – de boeren hadden zich al sinds de latere middeleeuwen vanwege de voortdurende inklinking van de bodem toegelegd op louter veeteelt. De lucratieve teelt van hennep op de oeverlandjes was nagenoeg voorbij, omdat door de achteruitgang van de scheepvaart touw, waarvoor de hennep gebruikt werd, een minder gevraagd product werd. Maar Georgs proeven waren kleinschalig en ingegeven door wetenschappelijke interesse, ook al meldt hij trots dat hij nu kan beschikken over wintervoer voor twee paarden.

Hoffman was enthousiast over zijn proeven. Het afgelopen jaar had hij op 30 november Zeeuwse tarwe gezaaid op bedden van twee roeden (een roede is hier twaalf voet of 3,70 m) en op 6 augustus afgesneden. De oogst was goed – zijn tarwestelen telden wel 15 tot 60 halmen –, al hadden de mussen en eenden schade toegebracht. Zowel op twee als op drie regels had hij gezaaid, de twee regels bevielen hem het beste. Na de oogst had hij de planten vier maal in de rabatten omgespit, totdat de korrels volkomen gezet waren. Ook met sainfoin (gezond hooi) experimenteerde hij – in april gezaaid op een bed van 30 voet lang en drie voet breed, de helft vol, de andere helft op drie regels op een afstand van acht duim. De planten bleken te dicht op elkaar te staan en Hoffman moest er hier en daar een uittrekken. Op 16 augustus kon hij het afsnijden. De planten waren daarna niet erg meer gegroeid, wat ‘volgens onze schrijvers’ aan het eerste jaar te wijten was.

In april zaaide hij, nu vol in bedden, lucerne (*medicago sativa*), een gewas voor eiwitrijk veevoer; op 16 juli kon het worden afgesneden en op 16 augustus en 8 september opnieuw. Dit klaverachtige gewas had niet alleen een hoge voedingswaarde, het hield veronkruiding van het bouwland tegen en had het vermogen om luchtstikstof te binden tot een voor gewassen opneembare vorm.

Hoffman wilde het komend voorjaar ook zomergraan, gerst, haver, boekweit en duivenbonen (veldbonen) zaaien. Voor de herfst zou hij een klein stuk land prepareren voor wintertarwe. ‘Dit land van Tarwe, Sainfoin en Lucerne is twintig jaar een bosje geweest, en nu, sedert twee jaar, een Boogaartje, en heeft in ‘t geheel geen Mest gehad – ik hebbe een regt goede kley grond’, zo besloot hij, niet zonder trots, zijn brief.

Afb. 9 Grafsteen van Martinus en Georg Hoffman in de Dorpskerk. Er is iets vreemds met de steen: de beide voorletters lijken later toegevoegd. Volgens het Begraafregister waren de broers begraven in het koor; nu ligt de grafsteen in het middenschip. Wat is hier gebeurd? (foto Peter Karthaus 2020)

In de *Verhandelingen* volgt een kort commentaar, waarschijnlijk van de hand van Van Engelen, waarin het als gunstig werd beoordeeld dat hij zijn rupsklaveren (lucerne) drie keer heeft kunnen snijden; het volgend jaar zal hij dat wel zes keer kunnen doen. In hoeverre de boeken en experimenten van ‘heren’ als Georg Hoffman hebben bijgedragen aan de modernisering van de landbouw is moeilijk te zeggen. Hun proeven waren volgens kenners van de agrarische geschiedenis niet erg geslaagd, maar hun interesse in nieuwe werktuigen en methoden zorgden voor een bredere belangstelling voor de landbouw, wat uitmondde in vooral verbetering van de werktuigen. Georg Hoffman had het belang daarvan goed in de gaten. In 1798 werd de landbouw staatszorg en in 1800 volgde een omvangrijke landbouwenquête.

Catharina Sophia en Maria Hoffman

Hoe lang Georg met deze experimenten is doorgegaan, is onduidelijk. Hij overleed in 1779 en werd in de kerk in Abcoude begraven.⁶⁶ In 1766 had hij voor de laatste maal zijn testament opgemaakt, waarin hij zijn beide nichten Catharina Sophia en Maria tot zijn erfgenamen benoemde.⁶⁷ De erfenis bestond onder andere uit *Rome*, geschat op

fl. 7000, *Klein Rome* op fl. 2000 en het bezit in de Oostzijdse polder op fl. 4000. Uit de afhandeling van het bezit in de Duivendrechtse polder Georg ook in het gerecht van de Hoogbijlmer schepen te zijn geweest.⁶⁸

De beide dames gingen als renteniersters door het leven. Zij waren bevriend met een van de zeer machtigen in het dorp, de schout en notaris Wilhelmus van Gulpen, die aan het Kerkplein in de Bijenkorf woonde. Zo is Catharina getuige bij de doop van diens zoon Theodorus Martinus in 1782.⁶⁹ In haar testament kende zij haar inmiddels tot predikant in Culemborg beroepen petekind een legaat van fl. 1000 toe.⁷⁰ Samen leenden de zusters in 1800 fl. 4500 van Wilhelmus van Gulpen, waarvoor *Rome* als onderpand diende.⁷¹ In 1806 verkochten zij hem hun bezit in de Oostzijdse polder voor fl. 6000.⁷² De bezetting door de Fransen woog zwaar en de dames zullen waarschijnlijk in geldnood hebben verkeerd.

De boerenwoning achter het voorhuis verpachtten zij aan Arie Kapel, Cornelis Bleekendaal en vanaf 1785 aan Cornelis Voorthuisen. In 1814 werd Arie van Diest de nieuwe pachter.⁷³ De pachtsom bedroeg fl. 680 per jaar, met uitzondering van de periode 1785-'91, waarin deze verlaagd werd tot fl. 600. Uitzonderd bleven de nog door hun oom gereserveerde kampjes 'achter de bouwakker'. Er werd dus nog iets verbouwd. De opgaande bomen, de nieuwe schuur en de kleine hooiberg bleven voor de dames. Dertig kruiwagens koemest vroegen zij van de pachter, die het hooiland maar eenmaal per jaar mocht maaien en het hooi alleen voor de eigen koeien mocht gebruiken.⁷⁴ In een Quohier uit 1785 blijken de dames te beschikken over twee ossen. Zij hebben een tuinman en een dienstbode.⁷⁵ Uit een proces verbaal uit 1806 blijkt dat er appel- en perenbomen en elzen op de werf aanwezig waren.⁷⁶ En dan was er nog de notenboom waarvan de pachter mocht meegenieten. Zuinig waren zij ook. Hun tuinman Arij Middelkoop wilde zijn nieuwaarsgift hebben, maar de dames weigerden omdat hij inmiddels verhuisd was.⁷⁷

Catharina en Maria leefden in een roerige tijd, een tijd waarin prinsgezinden de stadhouder Willem V steunden toen deze onder vuur van de patriotten kwam te liggen. In 1787 kwamen Pruisische troepen de stadhouder, die getrouwd was met Wilhelmina van Pruisen, te hulp. Soldaten werden in Abcoude bij de bewoners ingekwartierd, er werd geplunderd en er werden diensten van de inwoners gevraagd. Toen de rust enigszins was weergekeerd, werd de bevolking in staat gesteld de schade te melden. Bij het gewestelijk bestuur kon de door plundering geleden schade worden aangegeven, waarop een vergoeding volgde. En zo gaven de dames op 25 juni 1795 het verlies op van 'twee nieuwe wolle ledikants dekens (fl. 28), een half stuk linnen (fl. 19), vijf nieuwe beddelakens (fl. 11), zeven rokken (fl. 14), twee neteldoekse boezelaars, enige

halsdoeken en gordijnen (fl. 14) en een paar zilverre schoengespens, 2 penningen en ander zilverwerk (fl. 10).⁷⁸ Zij waren niet de enige Geinbewoners die schade hadden geleden. Zo vertelt Van Ollefen ‘Onder de inwooneren [van het Gein] zijn veele Staats- of Vaderlands gezinden, welke van de Pruisen in 1787 grouwzaam veel hebben moeten lijden: zelfs de vrouwen, die deezen volgden, hebben zig in dien omtrek zonderling onderscheiden in het wegneemen van de kleederen haarer sexe ...’⁷⁹

Ondanks de geleden schade zullen de dames blij zijn geweest met de komst van de Pruisen, zij waren uitgesproken prinsgezind. Maar in 1795 vluchtte de prins en de patriotten namen het bewind over. Ook in Abcoude. Tot verdriet van de dames en ze staken hun mening kennelijk niet onder stoelen of banken. De gerechtsbode werd zelfs in 1795 naar hen toegestuurd met de eis voor de Municipaliteit te verschijnen en verantwoording af te leggen van belediging jegens een bij hen ingekwartierde soldaat. De bode kreeg als antwoord zich niet verder met de zaak in te laten.⁸⁰

Bijna een eeuw later was hun opstandigheid in het dorp nog niet vergeten. Toen wist men nog dat ze ‘tot afwisseling van hare bezigheden en tot tijdverdrif eene groote voorliefde voor hondjes [hadden], en daar zij zeer prinsgezind waren vonden zij er genoeg in keeshonden aan te koop, ten einde straffeloos de patriotsche scheldnamen te kunnen uitspreken, en Fanny, Kees en Fidèle, zoo zij dit verdienden, te kunnen straffen’. Aldus verhaalde de schoolmeester H. Breuninghoff in een lezing voor de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen.⁸¹ De hondjes hadden interessante namen. Die van Kees is duidelijk. ‘Kezen’ was een scheldnaam voor de patriotten, waarschijnlijk verwijzend naar een van hun voormannen Cornelis de Gijselaar. Fidèle zal gekozen zijn vanwege de trouw van de dames aan de stadhouder. Fanny zou kunnen wijzen op *Fanny*, een reeks klaagzangen van een minnaar, een werk van Rhijnvis Feith, verschenen in 1787. Diens sensitieve poëzie en proza waren ongemeen populair in die tijd. Feith was een patriot, maar mogelijk hebben Catharina en Maria er toch ook bij gezwijmeld.

Op weg naar het einde

De dames Hoffman voelden in de tijd dat de Fransen de wijk namen dat de jaren gingen tellen. Op een zaterdagmorgen om 11 uur tekende Catharina, 82 jaar oud en ‘zijnde zeer zwak, en te bedde liggende, dog haar verstand volledig machtig’ op *Rome* haar wilsbeschikking. Notaris Marinus van Ommeren was er speciaal voor uit Amsterdam gekomen.⁸² Zij benoemde haar zuster tot algehele erfgename. Legaten waren er, behalve voor de reeds genoemde Theodorus van Gulpen, voor de maire van Abcoude, tevens schoolmeester, Hendrik Visser, die fl. 200 toebedeeld kreeg. Hendrick de Bruijn, de tuinman, en Anna Zwienepoel, de dienstmaagd, kregen een legaat van

respectievelijk fl. 200 en fl. 300. Executeur was Johannes Heeres, huissier (deurwaarder) bij het Vrederecht Baambrugge.⁸³

In 1813 stierf Catharina Sophia. Net als hun vader, moeder en ooms werd zij in de kerk te Abcoude begraven.⁸⁴ Dat de latere koning Willem I op 30 november 1813 in Scheveningen voet aan wal zette, heeft zij niet meer mogen meemaken.

In hun laatste jaren was de tuinbaas Hendrick de Bruijn, geboren in 1777, steun en toeverlaat voor de dames. Samen met Geertrui Spoor had deze vier kinderen: Pieter (1805), Antonia en Gesina (1807) en Wouter (1810), alle vier in Abcoude geboren.⁸⁵ Weduwnaar geworden zou hij in mei 1814 hertrouwen met de dienstbode Anna Zwienepoel.⁸⁶ Met haar kreeg hij nog vier zonen: Jacob (1814), Hendrik (1819), Arie (1821) en Gerrit (1830) en een dochter Johanna (1817).⁸⁷

Er was veel te doen voor Maria na het overlijden van haar zuster. Zij continueerde de volmacht voor Johannes Heeres. Hij regelde de verkoop van het bezit in de Duivendrecht polder. Bart van der Woerd werd de nieuwe eigenaar van de boerderij met acht morgen. Tekenend voor de onzekere tijd was de voorwaarde dat er betaald moest worden in grove Hollandse ongestempelde guldens. De Franse heerschappij was voorbij!⁸⁸ En dan was er de afwikkeling van de nalatenschap van Catharina. In december 1813 werd daarvan een inventaris opgemaakt.⁸⁹ Een maand later kwam de notaris uit Amsterdam opnieuw naar Abcoude voor een testament. Op die dag ondertekende Maria in het bijzijn van Hendrik Aaftink, smid, Pieter Rotteveel, schoenmaker, Jacob Loos, schilder en de landman Arij van der Sluijs haar laatste wilbeschikking.

Legaten waren er voor Anna Zwienepoel, de dienstmaagd (fl. 700), de tuinman Hendrick de Bruijn (fl. 500), Aaltje van Wijk, de werkster (fl. 50), de tuinknecht Marten Portenge (fl. 50) en nog enkele verwanten en Amsterdamse vrouwen. Maria vergat haar verwanten in Duitsland niet. Algeheel erfgenaam werd Martinus Koobolt (Koboldt), kapitein der artillerie. Hij was de zoon van Anna Christina Crause, een nicht van Anna Catharina Elisabeth Crause, die op Rome had gewoond en daar was gestorven.⁹⁰ Helaas was zijn verblijfplaats onbekend, vechtend in het leger dat tegen Napoleon streed. Executeurs waren Cornelis van de Vegt, meester-timmerman en Jan Antonie van der Putten, meesterchirurgijn.⁹¹

Maria wilde kennelijk voor zij zou komen te overlijden zelf de aanwezigheid van zeventig jaar Hoffman in Abcoude afronden. Verwanten in Nederland waren er immers niet meer. Voor de verkoop van het onroerend goed machtigde zij de katholieke rentenier Teunis van Diest, bewoner van Westrust, en de tuinman Hendrick de Bruijn. De laatste werd eigenaar van *Klein Rome*.⁹²

In 1814 kwam *Rome* onder de hamer. Voor fl. 8094 werden Willem van Holst, timmerman in Nederhorst den Berg, en de landman aan de Hinderdam Hendrik de Jongh de nieuwe eigenaren.⁹³

De boedelinventaris

Ook de inboedel moest worden verkocht. Voor de veiling op *Rome* zelf onder toezienend oog van notaris Marius van Ommeren kwam er een gedrukte *Catalogus van eene deftige en zindelijke Inboedel*.⁹⁴ In deze *Catalogus* werden de voorwerpen per soort gerangschikt, zoals meubels of linnengoed. Maar waar vele van deze voorwerpen zich bevonden, wordt duidelijk uit de inventaris die na de dood van Catherina in december 1813 per kamer was opgemaakt.⁹⁵ Door beide te combineren kunnen we een glimp opvangen van het leven en de bezigheden gedurende zeventig jaar op *Rome*.⁹⁶

We nemen het interieur van de kleine zijkamer als uitgangspunt. Deze lag aan de voorkant en keek uit op de werf en op de publieke weg. In deze kleine zijkamer lagen, zoals in de meeste vertrekken, matten op de vloer en hingen witte katoenen glasgordijnen en overgordijnen van groen saai voor de ramen. In de *Catalogus* worden zes groene glasgordijnen en tien blauwe en drie linnen rolgordijnen vermeld. Aan de wand hing in de kleine zijkamer een ouderwetse spiegel en twee lusters. In de *Catalogus* worden zeven spiegels opgesomd, waarvan een extra grote boogspiegel in vergulde lijst. Tegen de wand stond een plat uurwerk. De Friese hangklok op de meidenkamer had Maria eerder vermaakt aan Anna Zwienepeel.⁹⁷ Er stonden zes eikenhouten stoelen, een fauteuil met zitting van groen trijp, een schuiftafel en een penanttafeltje met twee stoven. Stoelen waren er volgens de *Catalogus* in soorten, met groene, blauwe en matte zittingen, met houten of gesneden ruggen. In het in de kleine zijkamer staande bureau van notenhout bevond zich het gouden vrouwenhorloge dat bij de verkoop in 1814 tot de duurste spullen behoorde. Daar werden ook de zilveren kostbaarheden bewaard, zoals de lepels en vorken en de rijgpenntjes en een naaldenkoker. Getuige de twee spinnewielen, de twee naaidozen en de twee garenwinders was brei- en naaiwerk de dames niet vreemd. Lusters zullen voor de verlichting hebben gezorgd. Er was een notenhouten theekistje en een blikken theestoof met koperen waterketel, een ijzeren vuurhaardje en een tang. De twee witte kasten waren gevuld met servies, glaswerk, waaronder bierglazen, wijnkelken en bokaalen, benodigdheden voor thee en koffie en enige oude godgeleerde en andere boeken. De naar onze begrippen enorme hoeveelheid serviesgoed was in die tijd niet ongevoel. Het meeste was eerder voor de sier en zal niet of nauwelijks gebruikt zijn, maar opgeborgen zijn of op kasten. Daarvoor diende waarschijnlijk het beschilderde boogkabinet, met twee deuren en drie laden daaronder, dat zich in de grote zijkamer bevond. In 1814 kwamen op *Rome* porselein, Delfts, Japans, Saksisch, rooddaarde en

Afb. 10 Kop en schotel, Weesper porselein (1751-1775). (Coll. Rotterdam Museum Boijmans van Beuningen A 3006 a-b)

roomkleurde aardewerk onder de hamer. Helaas hadden de taxateurs geen oog voor merken, zodat we niet weten of er Weesper of Loosdrechts porselein aanwezig was.

De talloze koffie- en theeserviezen en koppen en kannen voor chocolade hadden veelal voorstellingen van chinezen, bloemboeketten, vogeltjes en haantjes. Waren koffie en thee in de meeste gezinnen gemeengoed geworden, chocola was nog voorbehouden aan de wat rijkere families. Melkkannetje, suikertang en suikerkommetjes en spoelkoppen behoorden tot het theeservies. De thee zal

wellicht met melk en suiker, die nog uit klonten bestond, gedronken of geslempd zijn. Uiteraard waren er geleipotten en inlegflessen.

Volgens de *Catalogus* waren er 72 tafelborden, met verschillend dessin, gesculpt of van Keulse makelij. En ook zes zilveren lepels en vorken en 11 messen met baleinen heften. Het opvallend grote aantal visschotels, 29 stuks, groot en klein, met vogeltjes en gansjes, geëmailleerd of 'oude blauwe' wijst er op dat vis een geliefd voedsel was, ongetwijfeld in het waterrijke Abcoude gevangen. Slabakken en fruitschalen, schaalpjes speciaal voor aardbeien wijzen op de vruchten die uit de tuin geoogst werden.

Bij de meubels valt in de *Catalogus* de grote verscheidenheid aan tafels op: inschuif- tafels, latafels, veldtafels, serviestafels en een toilettafel. De in de jaren '60 van de achttiende eeuw geliefde, maar tegen het eind van die eeuw uit de mode geraakte gueridon – een tafeltje op één voet – ontbreekt niet. En chic element is het eikenhouten lit d'ange een (engelen)bed met een klein baldakijn, waarvan het achter- en bovenstuk fijn beschilderd was. Het bevond zich in een van de logeerkamers. Matrassen waren van paardenhaar of van stro. Er waren hoofd- en lendenkussens en katoenen en wollen dekens en een 'Hilversums beddekleed'. In een van de vertrekken zal zich de Statenbijbel met koperen hoeken en sloten op een lessenaar hebben bevonden.

Onder het linnengoed vinden we in de *Catalogus* twaalf tafellakens (een van damast), met bijbehorende servetten, 22 beddenlakens en bijna honderd slopen, een groot aantal handdoeken, waarvan sommige van linnen, 21 mutsen, sommige met kant, veertien neteldoeken, 22 witte boezelaars (schorten), waarvan er achttien van linnen zijn, een groot aantal zakdoeken en feitels (slabben), witte katoenen kousen en vijf paar

mofjes. Het was duidelijk dat daarvoor de nodige kasten aanwezig waren: de *Catalogus* vermeldt er drie: een linnenkabinet van notenhout met drie laden, een linnenkast, eveneens van notenhout en een gewone geschilderde linnenkast.

De dames blijken, als we op de *Catalogus* afgaan, voornamelijk rokken gedragen te hebben, soms geborduurd, maar meestal met een (Haarlemmer) streepjes motief. Wijst dat erop dat zij gehoor gaven aan de oproep van de Oeconomische Tak van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem uit 1778 om vooral Nederlandse waren te kopen?⁹⁸ Dat zij met de mode meegingen, blijkt uit de veel voorkomende kleur wit.⁹⁹ Twee japonnen, een paarse van tafzijde en een licht groene gestreepte en een zwart satijnen mantel zullen voor netjes bedoeld zijn. Lappen van zijde en van Frans linnen waren nog niet tot kledingstuk verwerkt.

Er waren behoorlijk wat boeken, verdeeld in 59 pakketten, maar helaas geen enkele titel. Waren er nog werken die Georg voor zijn landbouwproeven had bestudeerd? En wat lezen de dames? De meeste godgeleerde werken bevonden zich op de tweede logeerkamer. Onder de zeven pakketten printen en tekeningen zal wellicht werk van Martinus zijn geweest.

En wat de 31 schilderijen betreft: het waren voornamelijk landschappen, met beesten en boerenwoningen, en bloemstukken, ook deze zonder de namen van de schilders, al zal er het nodige van Martinus bij zijn geweest. Negentien bevonden zich op de logeerkamer, zeven landschapjes en veertien fruit- en bloemstukken hingen in de grote zijkamer. In de kleine zijkamer bevonden zich geen schilderijen. Er was een 'Binnenkamer met heeren en dames' en een dames- en herenportret. In onze verbeelding kunnen we de familie Hoffman erop ontwaren en Martinus en Anna, geschilderd door Martinus. In de gang was een 'weerglas' aanwezig.

In de twee keukens, een grote en een kleine, de mangelkelder en de provisiekelder bevonden zich de koperen, tinnen, ijzeren en blikken voorwerpen. Er waren de nodige ketels, kookpotten, maar ook een tulbandvorm en een poffertjespan. En waar stond de strijktafel op schragen?

Het laatste hoofdstuk van de *Catalogus* behelst onder andere de bloemgewassen en gereedschappen. Behalve bloemen werd er groente gekweekt. Daarop wijzen de bonenstaken en het erwtenrijs. Met de plukhaak zullen de appels en peren geoogst zijn. De sloten moesten worden onderhouden en daar was het nodige gereedschap voor, zoals een modder- en schepbeugel. Een rijtuig was er niet.

Tot dusver lijkt de huisraad niet veel te verschillen van een redelijk deftige familie op het platteland. Maar er is een aantal voorwerpen die een bijzonder licht op de familie werpen. Wat allereerst opvalt is de aanwezigheid van een 'fraaije Telleskoop, in robbevel', gemaakt door Georg Herrop, en twee geslepen Verrekykers, een in een groene buis

Afb. 11 Illuminatiekast, omstreeks 1800. (Coll. Museum Rotterdam, 5222)

Afb. 12 Chambre obscure, getekend door Christiaan Andriessen (1775-1846) in zijn dagboek op 20 juli 1806. (Coll. KOG-ZG-3-069)

van haaienvel en een in robbenvel. In 1813 bevond de telescoop zich op de tweede logeerkamer, samen met een chambre obscure.

De telescoop zal, gezien zijn wetenschappelijke interesse, bezit zijn geweest van Georg. Wijdverbreid lijkt de telescoop dan buiten de eigenlijke astronomische wereld nog niet te zijn.¹⁰⁰ Een illuminatiekast met 'een menigte printen' bevond zich echter in de grote zijkamer en de dames zullen er zich mee hebben vermaakt.

Daar stond ook het 'klavercimbaal (of forte piano), zynde een staartstuk, in geschilderde kast', een hobo en een gitaar. Het bezit van een klavecimbel of forte piano was in die tijd niet ongewoon. Maar waarvoor dienden de twee koperen walddhorns, gemaakt door Godevried Sattler in 1747?

Dan was er een dambord met schijven, dat het oudere triktrakkbord had doen verdwijnen. Het bevond zich in de meidenkamer. Een kistje met verfgereedschappen en twee paletten duiden erop dat beide dames ook schilderden. Van Koolbergen wijst in zijn studie over Weesp en Weesperkarspel op iets wat op een korte modegril lijkt: de tussen 1775 en 1785 veel voorkomende vogelkooitjes. De dames waren daarop geen uitzondering: de *Catalogus* somt kooien op voor de kanarie (goed voor naderend onraad), de leeuwerik, de papegaai en de nachtegaal. In 1813 waren de kooien echter al op zolder beland.

Een stoet aan dorpelingen en anderen trok op die 17de en 18de mei naar *Rome*. Het zal voor Maria moeilijk zijn geweest alles wat in zeventig jaar op *Rome* bijeen was gebracht in andere handen te zien overgaan. Onder de kopers bevonden zich Maria's gevolmachtigden Teunis van Diest, die onder meer het gouden horloge kocht en de portretten van een dame en een heer, wat het waarschijnlijk maakt dat ze bekenden, i.c. Martinus en Anna voorstelden, terwijl Hendrik de Bruijn onder meer het bureau en het nodige tuingereedschap verwierf. Mevrouw Van Gulpen kocht een verrekijker. De telescoop werd voor fl. 51 (het hoogste) verkocht aan ene Elsen. Klaas Hogenhout kocht de Statenbijbel met lessenaar. Het lit d'ange ging naar A. Regter voor fl. 8. En dan was er de Amsterdamse makelaar Abraham Kits die onder veel meer de Illuminatiekast en de chambre obscure voor respectievelijk fl. 14 en fl. 2 en vijf stuivers in de wacht sleepte. Ook de nieuwe eigenaren van *Rome* behoorden tot de kopers. Van Holst liet zijn oog onder andere vallen op het klavecimbel en De Jongh kocht serviesgoed, tafels en stoelen en van de schilderijen de 'Binnenkamer', wat het aannemelijk maakt dat deze kamer zich op *Rome* bevond.

De totale opbrengst was fl. 2022, 11 stuivers en 12 penningen, waarvan na aftrek van kosten fl. 1838, 14 stuivers en 5 penningen overbleef.

Korte tijd heeft Maria nog een kamer en een kabinetje bewoond op *Rome*, zittend in een geschilderde leunstoel, omringd door enkele schilderijen, een verguld horloge-kastje, snuisterijen en de blikken trommel met eigendomspapieren, die zij vroeger op haar slaapkamer had bewaard. De bijbel lag binnen handbereik, evenals de Harvey in zeven delen (over de bloedsomloop?)¹⁰¹. Zij is echter gestorven ten huize van Hendrick de Bruijn en Anna Zwienepeel op *Klein Rome* op 27 februari 1815, drieëntachtig jaar oud. Zij werd begraven in de kerk te Abcoude. Als dank voor haar verzorging liet zij wat zij nog bezat na aan haar dienstmaagd Anna, die zo een behoorlijke inbreng bij haar huwelijk had.¹⁰²

Of haar erfgenaam Martinus Koobolt ooit de nalatenschap heeft gekregen, hebben we niet kunnen achterhalen.

Tot slot

Tot slot *Rome* zelf. In het Quohier van het oudschildrecht uit 1785 komen we bij de aanslag voor Catharina Sophia en Maria Hoffman een intrigerende aanwijzing tegen: Ao 1599 aangebracht op naam van Frank Harmansz, Lieve Vrouwen Altaar, de kerk van Abcoude en Zeger Martensz. Waren dit toen de oudst bekende eigenaren van de stukken land die later tot 't *Wapen van Romem* behoorden?¹⁰³

Afb. 13 Gezicht op het Gein te Abcoude (gemeente Abcoude-Proostdij), uit het westen, met links de boerderij Rome (Gein Noord 6) rond 1920-'30. (Coll. Het Utrechts Archief, nr. 6765)

Rome lag in de Broekzijdse Polder, die op instigatie van de bisschop van Utrecht in de dertiende eeuw is ontgonnen en die naderhand onder het gezag van het kapittel van Sint Pieter kwam.¹⁰⁴

We zagen dat Lodewijk Verduijf zijn bezitting aan het Gein de naam 't *Wapen van Rome* gaf. De naam komen we voor de eerste maal tegen op de kaart van Gerrit Drogenham, getekend omstreeks 1700, maar, gecorrigeerd door J.V. Petersom, pas in 1728 door Nicolaas Visser uitgegeven.¹⁰⁵ (afb. 2) Bij de naam 't *Wapen van Rome* is geen boerderij of hofstede ingetekend – was de naam bij Drogenham nog niet bekend en is deze door Petersom toegevoegd? De naamgeving maakt het aannemelijk dat het deftige voorhuis in opdracht van Verduijf is gebouwd.

Daartegen spreekt de omschrijving in 1741 van een 'extra weelige en wel toegemaekte Bruykweer Lands met Huyzinge' of even later 'huysmanswoninge'. Dat laatste is de gangbare naam voor boerderij. Misschien was bij het overlijden van Verduijf het voorhuis niet klaar en hebben de Hoffmannen het afgebouwd? Er is een aanwijzing dat Georg Hoffman in 1744 geen belasting had betaald over de door hem aangeschafte

Afb. 14 Jacob Olie (1834-1905) fotografeerde Rome op 3 mei 1898. (Coll. Stadsarchief Amsterdam, 10019A001489)

kalk – dat zou op werkzaamheden aan *Rome* kunnen duiden, maar het is ook het jaar waarin de daglonershuisjes op *Klein Rome* werden gebouwd.¹⁰⁶

De boerenwoning en het voorhuis hebben altijd vast aan elkaar gezeten: zo heet het in 1768 het ‘boerenwoning annex *Rome*’. In dat jaar wordt het voorhuis aangeduid als herenhuizinge, wat dan de gebruikelijke naam is van een deftig voorhuis als dat van *Rome*.

De oudste bekende afbeeldingen zijn de foto’s die Jacob Olie van *Rome* omstreeks 1900 heeft gemaakt.

Het interieur kennen we uit de inventarisatie die na de dood van Catharina Sophia in 1813 is gemaakt. De benedenverdieping bevatte een grote zijkamer met twee ramen op de publieke weg, een kleine zijkamer met uitzicht op de weg en op de tuin (werf). De binnenkamer had twee ramen met uitzicht op de plaats. Boven waren er een slaapkamer, drie logeerkamers en een kamer voor de dienstmaagd. Daarboven

was de zolder. Onderin bevonden zich de keuken, de mangelkelder, de grote keuken en de provisiekelder.

Toen beide dames Hoffman waren overleden bleef Arie van Diest, samen met zijn broer Willem als pachters op *Rome* boeren. In 1855 werd Jan van Diest eigenaar van het geheel, al was de hoeveelheid grond verminderd door de aanleg van het spoor in 1838.¹⁰⁷ Bewoond werd *Rome* tot in de jaren '70 van de vorige eeuw. Leegstand bracht verval en in 1993 werd *Rome* gesloopt.

Onmisbaar waren de gegevens van Wim Timmer, met wie ik de fascinatie voor de familie Hoffman deel.

Voorts dank aan Ileen Montijn, Ellen Palmboom en Erik Schmitz.

Noten

- 1 Johann Christoph Hoffmann 12.05.1672 – 01.12.1749. Getrouwd met Johanna Sabina Eckhard. Genealogische site GedBas, Die genealogische Datenbasis.
- 2 Carl Lorenz Collman, *Geschichte der alten Bergstadt Sontra in Niederhessen* (Kassel 1863) 4, p. 92.
- 3 *Geschiedenis van Amsterdam*, deel II-2: *Zelfbewuste stadstaat 1659-1813* (Amsterdam 2005).
- 4 Stadsarchief Amsterdam (STA), DTB Trouwen, toegang 5001, inv.nr. 564, p. 8 (08.06.1725). De bruidegom heet hier Jan Martijn Hofman. Volgens W.M. Zappey, *Loosdrechts porselein 1774-1784* (Zwolle 1988) p. 27, lieten Duitsers vaak de eerste voornaam weg, vooral als deze Johannes luidde. De gemiddelde leeftijd waarop een huwelijk gesloten werd was in die tijd 27 jaar. 1725 was een piekjaar voor de gesloten huwelijken, zowel van in als buiten Amsterdam geboren bruiden en bruidegoms. Zie hiervoor S. Hart, 'Geschrift en getal. Onderzoek naar de samenstelling van de bevolking van Amsterdam in de 17e en 18e eeuw, op grond van gegevens over migratie, huwelijk, beroep en alfabetisme' in: S. Hart, *Geschrift en getal*, (Dordrecht 1976; Hollandse Studiën 9) p. 115-181.
- 5 C. Lesger, 'Migranten in Amsterdam in de achttiende eeuw. Residentiële spreiding en positie in de samenleving', *Jaarboek Amstelodamum* 89 (1997) p. 43-68.
- 6 STA, Poorterboek, toegang 5033, inv.nr. 16, nr. 328. Helaas zijn de archieven van het gilde der schilders verloren gegaan.
- 7 *Kohier van de Personeele Quotisatie te Amsterdam over het jaar 1742*, ed. W.F.H. Oldewelt (Amsterdam 1945). Inkomens boven de 600 gulden werden belast.
- 8 H. Engel, 'Carolus Linnaeus in Amsterdam', *Ons Amsterdam* 2 (1950) p.146-151; N. de Graaf-Schotel, 'De jonge Linnaeus op reis', *De levende natuur* 80 (1977) p. 265-273.
- 9 STA, Archief van de notarissen ter standplaats Amsterdam, toegang 5075, inv.nr. 19688, nr. 331 (5/6.07.1814). De veiling vond plaats in de Herberg De Groot Stadlander. Het kan zijn dat deze schilderijen afkomstig waren uit de veiling van de schilderijen van *Rome*, die kort tevoren in de Groot Stadlander had plaatsgevonden.
- 10 STA, Notarieel, toegang 5075, inv.nr. 11890, nr. 11189 (13.10.1744) en idem, inv.nr. 13540, nr. 42167 (04.04.1754).
- 11 STA, DTB Dopen, toegang 5001, inv.nr. 90, blad p. 60, nr. 8 (19.05.1726). Getuigen zijn Dirck Hofman en Chatrina Beata Crause. DTB Begraven, toegang 5001, inv. 1218 (oktober 1727). Martinus woonde toen op Oostenburg in de Grootte Straat.

- 12 STA, DTB Dopen, toegang 5001, inv.nr. 123, f. 219v (20.08.1730). Getuigen Georg Hoffman en Agatha Bleker, zuster van Anna; DTW Dopen, inv.nr. 124, p. 42, nr. 1. Getuigen Barent van der Kisten en Barbara Bleker. Van der Kisten was getrouwd met Aagje Bleker en was getuige geweest bij het huwelijk van Anna en Martinus.
- 13 Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen (RHCVV), Hervormde Gemeente Abcoude, toegang 1084, inv.nr. 2, kerkeraadshandelingen 1711-1746: oktober 1744. Op grond van de vermelding in verschillende akten ga ik ervan uit dat Martinus de oudste is en Christian de jongste.
- 14 Anton Friedrich Buesching, *Nieuwe geographie of aardryks beschryving* (Den Haag 1754-1772) IV, p. 1283.
- 15 J.A. Faber, 'De achttiende eeuw' in: J.A. van Stuyvenberg (red.), *De economische geschiedenis van Nederland* (Groningen 1977) 122-138; H.K. Roessingh, 'Landbouw in de Noordelijke Nederlanden', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 8 (Haarlem 1979) p. 1-24; P. van Cruyninge, 'Boerderijen en boerenbedrijf', in: M. Carasso-Kok en J. Slofstra, *Het Gein, levensloop van een rivier* (Abcoude 1998) p. 125-126.
- 16 Zie Delpher, advertenties in de kranten.
- 17 STA, Notariëel, toegang 5075, inv.nr. 10136, nr. 538 (21.12.1741).
- 18 STA, Kwijtscheldingen, toegang 5062, inv.nr. 106 (16.12.1732) p. 198. Bij de scheiding van de erfenis van Isaac Verduijft komt geen bezit in Abcoude voor: STA, toegang 5075, inv.nr. 4645A (8.10.1706). Zie ook STA Kwijtscheldingen, toegang 5066, inv.nr. 55, p. 184 (30.07.1717). Zie ook: Ruud Lambour, 'De alchemistische wereld van Galenus Abrahamsz (1622-1706)', *Doopsgezinde bijdragen* 31 (2005) p. 120 e.v. Een naam met 'het wapen van' treft men vooral aan bij herbergen.
- 19 Het Utrechts Archief, Archief van het Kapittel van Sint Pieter, toegang 220, inv.nr. 823. Volgens RHCVV, Gerechten (rechterlijk) binnen het werkgebied van het RHCVV, 1515-1811 (1812), toegang 1009, inv.nr. 52, f. 122v-123r: huijsinge, boerenwoningh, erf en berg en schuur met weiland van 4 morgen, 433 roeden en van 17 morgen.
- 20 RHCVV, Herv. Gem., toegang 1084, inv.nr. 2 (22.04.1737). Als hij in 1741 opnieuw ouderling wordt, staat er niet meer bij dat hij op 't Wapen van Rome woont.
- 21 RHCVV, Notarissen binnen het werkgebied van het Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen 1648-1895, toegang 1067, inv.nr. 11 (31.05.1741). De meerprijs werd dus verdeeld onder de meisjes Hooft. Stip woonde in de 'buijtte Bullewijk': G. Heuff, *Van linie en stamme Hueff* (Hilversum 2008) 308. Zie voor de afhandeling de akte van STA, Notarieel, toegang 1075, inv.nr. 10136, nr.384 (14.09.1741).
- 22 Bij de veiling van Rome in 1814 wordt dit vermeld. STA, Notarieel, toegangsnr. 5075, inv.nr. 19688, nrs. 179 en 182 (2.04.1814).
- 23 RHCVV, Gerechten (rechterlijk) binnen het werkgebied van het Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen 1515-1811 (1812), toegang 1009, inv.nr. 1746 (Gerecht Portengen), f. 1r en 2r (30.07.1741 en 25.06.1742). Het Utrechts Archief, toegang 34-4, Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, U 177a006, nr. 86 (8.05.1742).
- 24 RHCVV, Begraafboek Abcoude, toegang 1084, inv.nr. 20.
- 25 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr.12, nr. 707 (21.09.1744). Idem, Herv. Gem., toegang 1084, inv. nr. 3 (23.10.1752).
- 26 In navolging daarvan is men in de volksmond gaan spreken van Groot Rome. Deze naam komt echter, in tegenstelling tot Klein Rome, niet in de akten voor. Slechts op één kaart wordt deze naam aangetroffen: Militair-topografische kaart 1850-1864, blad 25.
- 27 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr. 12, nr. 707.
- 28 RHCVV, Gerecht Abcoude Proosdij 1587-1811, inv.nr. 5, Resolutiën van het gerecht 1648-1799, nr. 76. In 1723 had men als gevolg van de slechte situatie op het platteland door de veesterfte de bouw van nieuwe huizen gestimuleerd door een langdurige vrijstelling van het huis- en haardstede geld: *Geschiedenis van de provincie Utrecht, II van 1528 tot 1780* (Utrecht 1997) p. 185-186.

- 29 STA, Notarieel, toegang 5075, inv.nr. 11572 (28.01.1747). Het Utrechts Archief, Notarieel, toegang 34-4, U 177a 008, nr. 49 (14.06.1748). Zie ook P. van Schaik, 'Oranjefeld aan de Amstel', *Speuren en Ontdekken*, augustus 2015.
- 30 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr. 19, nr. 1625 (26.08.1766). Zie STA, Notarieel, toegang 5075, inv.nr. 19687, nr. 636 (20.06.1813).
- 31 STA, Notarieel, toegangsnr. 5075, inv.nr. 19687, nr. 685 (10/11.12.1813).
- 32 STA, Notarieel, toegangsnr. 5075, inv.nr. 12785 (07.03.1747).
- 33 RHCVV, Herv.Gem., toegang 1084, inv.nr. 3 (oktober 1744).
- 34 In 1798 werd het hele dorp Abcoude ingedeeld bij het Departement van de Amstel en telde toen 1059 inwoners. In 1809 telde Abcoude-Proostdij 980 inwoners. W. Timmer, *Kroniek van Abcoude en Baambrugge* (Hilversum 2010).
- 35 RHCVV, Gerecht Abcoude-Proostdij, inv.nr.1, Nominaties van schepenen.
- 36 RHCVV, Idem, inv. 21a, Zetting der dorpslasten.
- 37 RHCVV, Herv. Gem., toegang 1084, inv.nr. 3 (30.03.1750).
- 38 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr. 13, nr. 925. In 1747 is Georg nog getuige bij de doop van Elias Georg Hoffman in Amsterdam (STA, DTB 230), zoon van Jan Philip Hoffman, afkomstig uit Hannover en Luthers, getrouwd op 7.11.1745 (STA, DTB 728).
- 39 RHCVV, Begraafboek Abcoude, toegang 1084, inv.nr. 20.
- 40 In de jaren 1751, 1753, 1755, 1757, 1761, 1763, 1765, 1767, 1769 en 1771: RHCVV, Gerecht Abc.Pr., inv. 5b, Resolutieboek.
- 41 RHCVV idem, inv.nr. 5b, nr. 13,14, 15 en 21.
- 42 RHCVV, Herv. Gem., toegang 1084, inv.nr. 3.
- 43 RHCVV, Begraafboek Abcoude, toegang 1084, inv.nr. 20.
- 44 RHCVV, Herv. Gem., toegang 1084, inv.nr. 3 (17.9.1752).
- 45 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr. 13, nr. 926 (31.12.1749).
- 46 Luuc Kooijmans, 'Vriendschap, een 18e-eeuwse familiegeschiedenis', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 18 (1992) p. 48-65.
- 47 RHCVV, Gerecht Abc.Pr., inv.nr. 9a.
- 48 Faber, 'De achttiende eeuw', p. 125.
- 49 *Abcoude en Baambrugge 900 jaar. Uit de historie van twee dorpen*, D.G. Carasso en M. Carasso-Kok (red.), (Abcoude 1985) p. 67.
- 50 RHCVV, Dorpsgerichten, toegang 1009, inv.nr. 52, laatste gedeelte.
- 51 De brieven worden bewaard in STA, Familie-archief Backer, toegang 172, inv.nr. 2.8.2.1. Zie ook de data 23.12.1744 en 7.02.1745.
- 52 RHCVV, Gerechten, toegang 1009, inv.nr. 1746, f. 13v (15.11.1769).
- 53 P. van Cruyningen, 'Boerderijen en boerenbedrijf', in: Carasso-Kok en Slofstra, *Het Gein*, p. 126.
- 54 Jan Douwe van der Ploeg, *De virtuele boer* (Assen 1999) p. 74-76.
- 55 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr.19, nr. 1524 (5.02.1764) en inv.nr. 20, nr. 1704 (21.07.1768).
- 56 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr. 18, nr. 1512 (22.11.1763).
- 57 L.A. van Langeraad en H. Visscher, *Biografisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland*, I (Utrecht 1907) p. 263-265
- 58 RHCVV, Gerecht Abc.Pr., inv.nr. 9a, Zetting der consumptiemiddelen, 1755-1779.
- 59 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr. 8, nrs.1499 en 1500 (04.07 en 09.07.1763).
- 60 Dit gedeelte is eerder verschenen in *Spaar het Gein* 46, december 2019.
- 61 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr. 20, nr. 1709 (10.09.1768).
- 62 J. Bieleman, *Boeren in Nederland: geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Amsterdam 2008); J. van der Haar, *Van school*

- tot hogeschool 1873-1945. De geschiedenis van de landbouwuniversiteit Wageningen* (Wageningen 1993) p. 1-25; J.M.G. van der Poel, *Heren en boeren. Een studie over de commissiën van landbouw (1805-1851)* (Wageningen 1949) hoofdstuk I; P. van Schaick, 'Maatschappij ter bevordering van den landbouw', *Ons Amsterdam* 13 (1961) p. 231-233.
- 63 p. 378-381.
- 64 N.C.H. Wijngaards, *Bloemlezing uit het werk van Cornelius van Engelen (1726-1793)* (Zutphen z.j.) p. 8.
- 65 De wagenmaker was Jan van Loon, de smid zal Cornelis van den Berg zijn geweest; de andere was namelijk nieuw. Zie de Zetting der Consumptiemiddelen (noot 58).
- 66 RHCVV, Begraafboek Abcoude, toegang 1084, inv.nr. 20. Zowel Georg als Martinus lagen begraven in het koor. Nu ligt de zerk in het schip.
- 67 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr. 19, nr. 1625 (26.08.1766).
- 68 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr. 33, nr. 38 (24.04.1780).
- 69 RHCVV, Doopboeken, inv.nr. 100, p. 99. De naam van Catharina is wat onduidelijk, waardoor een niet bestaande Olaf zijn intrede heeft gedaan op internet.
- 70 STA, Notarieel, toegang 5075, inv.nr. 19687, nr. 348 (03.07.1813).
- 71 Het Utrechts Archief, Notarieel, toegang 34-4, inv.nr. U282a005 (02.11.1800).
- 72 RHCVV, Gerechten, toegang 1009, inv.nr. 21 (09.06.1806).
- 73 STA, Notarieel, toegang 5075, inv.nr. 19688, nr. 72 (17.02.1814).
- 74 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr. 33, nr.51; inv.nr. 36, nr. 9; inv.nr. 39, nr. 7; inv.nr. 40, nr. 8; inv.nr.43, nr.51; inv.nr. 45, nr. 37.
- 75 RHCVV, Gerecht Abcoude-Proosdij, inv.nr 11, Quohier van het Oudschildrecht, p. 17.
- 76 Het Utrechts Archief, Hof van Utrecht, toegang 239-1, inv.nr. 307-2.
- 77 RHCVV, Gerechten, toegang 1009, inv.nr. 41 (6.06.1782).
- 78 *Verzameling van alle de memorien van geleeden schaden*, deel IV (Utrecht 1795) nr. 468.
- 79 L. van Ollefen, *De Nederlandsche stad- en dorpsbeschrijver*, deel III (Amsterdam 1795), daarin p. 6-7 in het lemma Het Gein.
- 80 RHCVV, Gerecht Abcoude-Proosdij, inv.nr. 5c Resolutiën (13.03.1795).
- 81 Onder de titel 'De Pruisen te Abcoude' verschenen in *Nieuwe hydragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding, voornamelijk met betrekking tot de lagere scholen in het Koninkrijk der Nederlanden* (Leiden 1870) p. 288.
- 82 Waarom de zusters een Amsterdamsche notaris kozen en geen gebruik maakten van de diensten van de notaris in Abcoude, W. van Gulpen, is onduidelijk. Op onmin zou kunnen wijzen de akte van 4 april 1814 waarin nog eens expliciet de voorwaarden vermeld stonden die bij de verkoop van het bezit in de Oostzijdse Polder aan Van Gulpen waren afgesproken: STA, Notarieel, toegang 5075, inv.nr. 19688, nr. 184.
- 83 STA, Notarieel, toegangsnr. 5075, inv.nr. 19687, nr. 348.
- 84 RHCVV, Begraafboek Abcoude, toegang 1084, inv.nr. 20.
- 85 RHCVV, Doopboeken, inv.nr. 100, p. 20; inv.nr. 102, p. 26; inv.nr. 102, p. 31.
- 86 STA, Notarieel, toegang 5075, inv.nr. 19688, nr. 249 (31.05.1814).
- 87 Het Utrechts Archief, toegang 481, inv.nr. 2-04, nr. 37; 2-09, nr.12; 2-11, nr. 21, 523-06, nr. 50 en 2-07, nr. 3.
- 88 STA, Notarieel, toegang 5075, inv.nr. 19687, nr. 685 (4.12.1813). P. van Schaik, 'Oranjeveld aan de Amstel', *Speuren en Ontdekken*, augustus 2015. De bezitting in Portengen was waarschijnlijk al eerder verkocht. In 1800 behoorde het tot het goed van Martinus de Bruijn: RHCVV, toegang 1009, inv.nr. 1747, f. 93r e.v.
- 89 STA, Notarieel, toegang 5075, inv.nr. 19688, nr. 239 (18.05.1814).
- 90 RHCVV, Notarieel, toegang 1067, inv.nr. 34, nr. 34 (28.06.1781). Zij werd in de kerk begraven op 2 augustus 1781.
- 91 STA, Notarieel, toegangsnr. 5075, inv.nr. 19688, nr. 10. Het eerdere testament van Maria 17.07.1813

- (19687, nr. 366, herroepen op 11.12-1813 (19687, nr. 686) kwam hiermee te vervallen. Ook herriep zij na 17 juli nog enkele legaten aan Amsterdammers (19688, nr. 48).
- 92 STA, Notarieel, toegangsnr. 5075, inv.nr. 19688, nr. 9 (18.01.1814). Zie ook nrs. 71, 85 en 145.
- 93 STA, Notarieel, toegangsnr. 5075, inv.nr. 19688, nr. 230.
- 94 STA, Notarieel, toegangsnr. 5075, inv.nr. 19688, nr. 238.
- 95 STA, Notarieel, toegangsnr. 5075, inv.nr. 19687, nr. 685.
- 96 Bij de analyse van de inboedel was zeer nuttig Hans van Koolbergen, 'De materiële cultuur van Weesp en Weesperkarspel in de 17de en 18de eeuw', *Volkkundig Bulletin* 9-1 (1985) p. 3-52. Zie ook: Hester C. Dibbitts, *Vertrouwd bezit. Materiële cultuur in Doesburg en Maasland 1650-1800* (z.pl. 1998); Thera Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)*; Ileen Montijn, *Huis en haard* (Amsterdam 2001); J.J. Voskuil, 'De verspreiding van koffie en thee in Nederland', *Volkkundig Bulletin* 14-1 (1988) p. 68-93.
- 97 STA, Notarieel, toegang 5075, inv.nr. 19688, nr. 10 (18.01.1814).
- 98 A.C. Pronk in *Loosdrechts porselein 1774-1784* (Zwolle 1988) p. 86-87.
- 99 F.W.S. van Thienen, *Acht eeuwen kostuum* (Hilversum/Antwerpen 1967) p. 109 verbindt dat aan de toenmalige voorkeur voor de Oudheid.
- 100 E. Dekker, 'Sterrenkunde in de zeventiende eeuw', *De zeventiende eeuw* 2 (1986) p. 84-98.
- 101 STA, Notarieel, toegang 5075, inv.nr. 19688, nr. 239 (18.05.1814).
- 102 STA, Notarieel, toegang 5075, inv.nr. 19688, nr. 250: fl. 72 aan sieraden en fl. 171 aan goud, zilver en juwelen (31.05.1814). Zie ook Ton Pepping, 'Boerderij hofstede Groot Rome, Het Wapen van Rome of Rome', *De Angstelkroniek* nr. 48 (najaar 2017).
- 103 RHCVV, Gerecht Abc.Pr., inv.nr. 11, f.17. Zeger Martensz. komt in 1485 voor in het Memorieboek van Abcoude, uitgegeven door J.G.Th. Grevenstuk in Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht 44 (1919) nr. 30.
- 104 Ellen Palmboom, 'Het Gein, rivier in een grensgebied', in: Carasso-Kok en Slofstra, *Het Gein*, p. 39-51.
- 105 Marijke Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750* (Groningen 1981) nr. 753: Nieuwe Accurate Kaart van Amstelland.
- 106 Helaas heb ik de bron van deze klacht niet kunnen achterhalen.
- 107 Voor de familie Van Diest zie *Villa Amuda, contactblad van de Historische kring Stad Muiden* 12,3 (april 1999).

Hek om Wilhelminaboom in Vreeland gerestaureerd

Juliette Jonker-Duynstee

In juni 2020 is het meest recente project van de Van Luttermstichting afgerond. Het betreft de restauratie van het hek rond de Wilhelminaboom op de hoek Raadhuislaan-Vossenlaan, naast het voormalige gemeentehuis/schoolgebouw in Vreeland. Deze lindeboom is geplant ter ere van de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898. In het hele land werden toen herdenkingsbomen geplant of andere uitingen geplaatst om aan deze heuglijke dag te herinneren. Zo ook in Vreeland. Het planten van de boom was een idee van de speciaal aangestelde ‘commissie voor de inhuldigingsfeesten’, die op 20 mei 1898 een verzoek had ingediend bij de gemeenteraad van Vreeland om een lindeboom te planten bij het gemeentehuis, op gemeentegrond. De commissie zou wel graag zien dat de gemeente de zorg voor de boom op zich nam, ‘opdat zo lang mogelijk

Afb. 1 Het gemeentehuis met de Wilhelminaboom rond. (Coll. Lisman)

deze Wilhelminaboom te Vreeland eene zichtbare getuige blijve van de warme liefde waarmede Vreeland zijne jeugdige Koninginne in 1898 heeft begroet, aan de gehechtheid, welke de gemeente Vreeland toen had aan Neerlands vorstenhuis en van Vreelands begeerte dat in lengte van dagen Nederland en zo ook Vreeland bloeie onder eene goede regeering van Koningin Wilhelmina en dat ook het volgend geslacht zich eendrachtig scharen moge om de troon van Haar, die over ons land ten goede is gesteld’.

B&W kreeg ongelimiteerd krediet om de boom ‘een waardige plek te bereiden en het noodige aan te schaffen om de boom te beveiligen tegen al hetgeen haar shade zou kunnen doen’. Zo werd dan een lindeboom geplaatst bij het gemeentehuis, op de hoek van de rijweg naar Kortenhoef en de Vliersteeg, zoals de Raadhuislaan en de Vossenlaan toen heetten. Een zeshoekig ijzeren hekwerk werd hieromheen geplaatst, bestaande uit ijzeren spijlen met op de hoekspijlen een ijzeren bloem. Terwijl de boom doorgroeide – zie het verschil tussen de foto uit circa 1905 en de recente foto – raakte het hek in steeds slechtere staat. De Van Luttermoedstichting nam in 2019 het initiatief het toen half verloederde hek te restaureren. De opdracht werd verstrekt aan aannemer K. Verwoerd smederij Van der Horst uit Utrecht. Het hek is geschopeerd dat wil zeggen dat alle verf er vanaf is gestraald, waarna het ijzer is verzinkt en daarna geschilderd. Door deze duurzame methode is het ijzer vrijwel onaantastbaar geworden. Ook het bakstenen fundament is vernieuwd. Dit was aangetast door de fors gegroeide wortels. Vreeland is weer (nog) iets mooier geworden.

Afb. 2 Het gerestaureerde hek rondom de boom in juni 2020.

De kanalen van Drusus in de noordelijke Vechtstreek

Anton Cruysheer

De Romeinse waterwerken in de Rijn-Maas delta zijn onderwerp van het promotie-onderzoek van Jan Verhagen aan de Vrije Universiteit. Als archeoloog heb ik mij hier ook mee bezig gehouden, met name in de noordelijke Vechtstreek. Op verzoek van Juliette Jonker schreef ik onderstaand artikel.¹ Deze bijdrage is een theorie, geen bewezen feiten, maar levert naar ik meen een aannemelijke voorstelling van zaken en bovendien een heel spannende – voor wie is geïnteresseerd in de geschiedenis van de Vechtstreek en de Romeinse geschiedenis van ons land. Hopelijk zet het aan tot een nieuwe – Romeinse – blik op de Vechtstreek en meer aandacht voor de persoon Drusus.

De opdracht van Drusus

Dit verhaal begint in 15-12 v.Chr., toen Nero Claudius Drusus (38-9 v.Chr.) – pleegzoon van de Romeinse keizer Augustus – vanuit zijn functie van gouverneur van Gallië de opdracht had gekregen het Germaanse gebied te veroveren. Dit gebied omvatte een groot deel van het huidige Duitsland en Nederland. Het precieze doel van de Germaanse oorlog is al eeuwen onderwerp van discussie, maar over het algemeen wordt aangenomen dat het strategische doel was om de Elbe te bereiken om vervolgens de rijksgrens van het Romeinse rijk naar het oosten te verleggen. Daarbij zou de Elbe-Donaugrens makkelijker te verdedigen zijn dan de latere Rijn-Donaugrens. Ter voorbereiding op de veroveringstocht verbleef keizer Augustus lange tijd in het Rijngebied. Vermoedelijk deed hij ook Nederland aan, om met eigen ogen de mogelijkheden te overzien. In ieder geval lijkt hij actief betrokken te zijn geweest bij de voorbereidingen van zijn stiefzoon Drusus, die uiteindelijk zonder hem de oorlog moest voorzetten. Onder Drusus vielen waarschijnlijk zeven of acht legioenen plus een grote hoeveelheid hulptroepen. Stap één van Drusus was om de Rijn volledig te beheersen en zo goederenvervoer, troepenverplaatsingen en communicatie veilig te stellen. Aan de westoever van de Rijn werden vele forten en wachttorens gebouwd en wegen aangelegd. Voor ons interessegebied waren vooral de strategische forten Batavodurum (Nijmegen) en Fectio (Vechten) van belang. Deze locaties werden doelbewust gekozen als belangrijkste startposities voor invasieroutes naar Germanië en om bevoorrading van het leger via de waterwegen mogelijk te maken. Het grote legioenskamp te Nijmegen werd al vóór

Afb. 1 Kaart met aangegeven de veroverings- en ontdekkingsstocht van Drusus. (Bron: Van de Bunt 2020)

de komst van Drusus aangelegd, vanaf 19 v.Chr.² De precieze route naar het noorden is lange tijd onderwerp van discussie geweest, maar mede door bodemkundig onderzoek en het onderzoek door Jan Verhagen moet dit de Utrechtse Vecht zijn geweest.

De waterwerken van Drusus

Het plan van Augustus en Drusus was het Germaanse gebied met een tangbeweging te veroveren. Vanuit het zuiden rukten troepen op en vanuit het noorden, vanaf Batavodurum (Nijmegen), zeilde in april/mei 12 v.Chr. een enorme vloot via de Utrechtse Vecht, het huidige IJsselmeer, de Waddenzee en vervolgens via de mondingen van de Eems en de Wezer diep het Germaanse land binnen. De vloot bestond uit vermoedelijk enkele honderden schepen, waarvan vele met houten verdedigingsstorens en indrukwekkend boordgeschut. De campagne had een tweeledig doel: verovering en ontdekking. Het probleem van de Romeinen was onder meer dat de natuurlijke omstandigheden deze route niet goed mogelijk maakten. Om meer watertoevoer via

de Rijn mogelijk te maken legde Drusus bij de splitsing van de Rijn en de Waal een dam aan – de ‘Drususdam’ – wat wel gezien wordt als eerste staaltje van watermanagement in Nederland. Ook de Vecht vormde een uitdaging, vooral door de soms scherpe bochten. Van twee Romeinse schrijvers zijn teksten overgeleverd die ons hierover meer vertellen. De eerste is Tacitus, die spreekt over de Fossa Drusiana, oftewel de gracht of het kanaal van Drusus. De tweede is de Romeinse biograaf Suetonius, die spreekt over de Fossae Drusinae – méérdere kanalen – die gesitueerd waren ten noorden van de Rijn en tot stand kwamen door immense arbeid.³ De exacte ligging van het kanaal of kanalen is tot op heden niet bekend. Het lijkt wel waarschijnlijk dat er méér nodig was dan slechts één kanaal om de doortocht naar het noorden mogelijk te maken. Te denken valt aan het aanleggen van diverse strekdammen om de stroom van de Rijn te beïnvloeden en aan diverse kleinere ingrepen om de Vecht te verbreden en scherpe bochten af te snijden door het graven van enkele kleinere kanalen en vermoedelijk ten minste één groot kanaal. Naast de Vechtstreek zelf zijn andere logische zoeklocaties het gebied tussen de Oude Rijn en de Vecht en aan de noordwestelijke oever van het Flevomeer, om een doorgang te maken naar de Waddenzee bij het Vlie.

Extra interessant is dat Tacitus meldt dat 63 jaar na de voltooiing van het kanaal een commandant met de naam Paulinus Pompeius zijn troepen heeft beziggehouden door hen de dijk of wallen (van of bij het kanaal) te laten afbouwen. Suetonius meldt op zijn beurt dat de kanalen nog steeds in gebruik waren toen hij zijn boek *De Vita caesarum* schreef – in 121 n.Chr.⁴ Afgaande op deze vrij gedetailleerde bronnen kunnen we ervan uitgaan dat de Romeinen lange tijd controle uitoefenden op de vaarroute ten noorden van de rijksgrens (de limes). Dus ook ná de bekende Bataafse opstand in 69 n. Chr. en het opgeven van het fort Flevum te Velsen rond 50 n. Chr. Dit wordt verklaarbaar als we ervan uitgaan dat de Romeinen de route naar het noorden van strategisch belang achtten en deze daarom vanuit fort Fectio (Vechten) graag onder controle hielden. Bijvoorbeeld voor troepenverplaatsingen, handelsvaart en communicatie van en naar het noorden. De consequentie hiervan is dat de Romeinen de kanalen van Drusus inderdaad onderhielden en de Vechtstreek destijds vermoedelijk ook was ingericht met wachttorens voor snelle communicatie en een of enkele versterkingen, zoals een fort bij de monding van de Vecht bij Muiden.

Drususgracht 1 – Nederhorst den Berg

Met bovenstaande context in gedachten is het spannend om op oude kaarten te kijken van het stroomgebied van de Vecht en Angstel. Want waar kunnen de kanalen van Drusus hebben gelegen? Een interessante mogelijkheid voor de locatie van

Afb. 2 Anonieme kaart, 1599, waarop het kanaaltje te zien is dat al voor de aanleg van de Reevaart bij Nederhorst den Berg lag

Afb. 3 Gooilandkaart van Lucas Sinck, 1619-1636.

Afb. 4 Restant van de Reevaart. (foto auteur)

Afb. 5a en 5b Zilveren denarius van keizer Commodus (177-192), gevonden bij de Hinderdam, voor- en keerzijde.

het Drususkanaal is de bochtafsnijding te Nederhorst den Berg. Dit betreft het twee kilometer lange tracé dat bekend staat als de Reevaart, naar de ambachtsheer van Nederhorst graaf Godart van Rheede (1588-1648). In het Jaarboekje 1932 meldt Bastert hierover: 'De nieuwe vaart of doorsnijding, ook genaamd de Nieuwe Vecht, tusschen Vreeland en den Hinderdam, is van 1629 tot 1631 door en ten koste van de stad Utrecht gegraven; zij heeft de landen daarvoor aangekocht, en de brug te Nederhorst den Berg gelegd, welke nog voor de helft haar eigendom is.'⁵ Deze veronderstelling is erg interessant, temeer omdat bekend is dat op dezelfde plaats een watergang heeft gelegen – lang voordat de Nieuwe Vecht werd gegraven. In een oorkonde uit 1156 van de Duitse keizer Frederik I wordt gesproken over de Hursteldretheth, ofwel de

Afb. 6 Romeinse kruikamfoor, gevonden in de Horstermeerpolder.

Afb. 7 Romeinse kruikamfoor, gevonden te Vreeland.

Afb. 8 Luchtfoto van Vreeland uit de jaren '30, waarop goed te zien is dat de huidige Vechtloop door het dorp een afsnijding is van de oorspronkelijke Vechtbocht die om het oude dorp heen loopt. (Coll. Aalderink)

Horsterdrecht. Eerder zag ik hierin de identificatie van een oorspronkelijk veenrivier met de naam Werthina of Werina, waaraan het vroegmiddeleeuwse Werinon (het huidige Nederhorst den Berg) zijn naam ontleende.⁶ Ook op kaarten van vóór de aanleg van de Reevaart zien we hier al een kanaaltje liggen. De grote bochtafsnijding door de Romeinen leverde zo'n 40 minuten tijdswinst op.

Dit verklaart ook de ligging van het kasteel (en kerk) te Nederhorst den Berg: deze moet – net als alle andere kastelen in de Vechtstreek – van oorsprong in verbinding hebben gestaan met de Vecht. In plaats van een veenrivier is een hier in de Romeinse tijd gegraven kanaal – hét Drususkanaal dat volgens Suetonius door immense arbeid tot stand kwam – een spannende alternatieve verklaring. Extra interessant zijn enkele Romeinse vondsten uit de nabije omgeving, onder meer twee Romeinse munten en aardewerk – waaronder een complete amfoor uit de 2de eeuw, die tevoorschijn kwam bij de drooglegging van de Horstermeerpolder en circa 125 jaar op een schoorsteenmantel heeft gestaan.⁷

Drususgracht 2 – de Nes

Met dit voorbeeld te Nederhorst den Berg in gedachten, dringt de vraag zich op of er niet meer bochtafsnijdingen uit meer recente tijden bestaan, die de Romeinse oorsprong van deze kanalen aan het oog hebben onttrokken. Een tweede kanshebber in de noordelijke Vechtstreek is die van de Nes tussen Vreeland en Overmeer. Op de bovengenoemde kaart van Sinck uit 1619 is ook hier al een kanaal te zien, terwijl deze Nesservaart pas werd aangelegd vanaf 1629 in opdracht van de Staten van Utrecht.⁸ Een ouder kanaal op deze plaats verklaart ook de naam en ligging van de vroegmiddeleeuwse nederzetting 'Nesse' op deze plaats, aangezien dit voldoet aan wat onder een Nes wordt begrepen: een door water omsloten landtong.⁹

Drususgracht 3 – Vreeland

Een derde interessante mogelijkheid is die van de gracht te Vreeland. Hiervan is bekend dat deze in 1438 is gegraven als afsnijding van de Vechtbocht waarbinnen het stadje Vredelant zicht had ontwikkeld.¹⁰ Vanwege de militaire stichting van de stad door bisschop Hendrik van Vianden (1249-'67) zal Vreeland altijd al door water omsloten zijn geweest. Evenals bij Nederhorst den Berg werd ook bij Vreeland gedacht aan een oorspronkelijk veenriviertje op deze plaats, maar een Romeins kanaal lijkt meer aannemelijk. De belangrijkste reden hiervoor is dat de oorspronkelijke loop van de Vecht – die om het kasteel en langs het Plantagehuis loopt – hier een haakse bocht maakt met een smalle toegang. Het betreft de scherpste bocht uit de Vechtstreek en daarom een logisch obstakel voor de oorlogsvloot van Drusus. Interessant is ook dat

het zuidelijk stuk voorafgaand aan de bochtafsnijding extra breed is. Tot dusver is voor deze verbreding van de Vecht geen bron of verklaring bekend. Een van oorsprong Romeins kanaal kan hiervoor een oplossing zijn. Vermoedelijk zal de huidige gracht te Vreeland dan iets breder zijn geweest, gelijk aan de breedte van het voorafgaande stuk, wat nog een intact stuk Drususkanaal lijkt te zijn. Een vraagteken vormt wel het eilandje in de Vecht op deze plaats. Hier moet doelbewust omheen zijn gegraven. Misschien een locatie ter bevoorrading en/of van een Romeinse wachttoren? Niet onvermeld mag de vondst van een hals van een kruikamfoor blijven, die in 1970 werd gevonden bij graafwerkzaamheden aan de Bergseweg 2a, ten behoeve van de bouw van de drukkerij te Vreeland. De kruik dateert uit de pre-flavische periode, waarschijnlijk vóór het jaar 70 n.Chr.¹¹ Dergelijke kruiken, evenals die gevonden te Nederhorst den Berg, zijn typisch voor militair gebruik en niet voor een nederzettingcontext vanwege de kruikinhoud (veelal visolie, wijn, etc.). Extra opletten dus voortaan, bij graafwerkzaamheden te Vreeland en elders in de Vechtstreek.

Tot slot

Drusus lijkt indrukwekkende ingrepen te hebben gedaan om de Vechtstreek bevaarbaar te maken en om tijdswinst te boeken. De hierboven beschreven aanwijzingen en verklaringen zijn spannend, maar vormen nog geen definitief bewijs. Ook hoeven dit niet de enige mogelijkheden te zijn in de Vechtstreek en daarbuiten. Het wachten is op nieuwe vondsten en archeologische opgravingen met meer dan voorheen aandacht voor de Romeinse tijd.

Wat is er verder geworden van Drusus? Na zijn uitzonderlijk succesvolle carrière als militair leider, stierf hij in 9 v.Chr. geheel onverwacht op slechts 29-jarige leeftijd, na een ongelukkige val van zijn paard. Het maakte enorme indruk in het gehele Romeinse rijk. Zou hij niet zijn overleden, dan was Drusus waarschijnlijk zijn pleegvader Augustus opgevolgd als keizer. Wie meer wil weten over deze fascinerende tijd, raad ik het recent verschenen boek van Van de Bunt van harte aan, zie hieronder.

Ik sluit graag af met de woorden van Bastert: ‘Moge het bovenstaande bij de lezers van het Jaarboekje een gunstig onthaal vinden en een woord van dank tot de redactie voor de plaatsing’.¹²

Met dank aan Alexander van de Bunt.

Noten

- 1 Op 18 juni 2020 hadden Juliette Jonker-Duynstee, Kees Beelaerts van Blokland en ik onze jaarlijkse borrel te buitenplaats Vreedenhorst aan de Bergseweg 18 in Vreeland. Sinds onze samenwerking rond de tostandkoming in 2015 van het boek 'Vreeland, 750 jaar geschiedenis in vogelvlucht' is dit een jaarlijkse traditie geworden, waarbij over van alles en nog wat wordt gesproken, waaronder over allerhande geschiedenis-onderwerpen in de Vechtstreek. Archeologische opgravingen en vondsten, onderzoeken naar al dan niet verdwenen kastelen, veenontginningsonderzoek en nog een heleboel meer. Toen ik vertelde over genoemd onderzoek van Jan Verhagen en mijn ideeën hierover met betrekking tot de noordelijke Vechtstreek, vroeg Juliette mij hierover een korte bijdrage te schrijven voor het Jaarboekje.
- 2 Van de Bunt 2020, p. 86-96.
- 3 Ibidem, p. 94-96.
- 4 Ibidem, p. 94-96.
- 5 Bastert 1932, p. 11.
- 6 Cruysheer 2013, p. 144-152.
- 7 Cruysheer 2018, p. 8-9.
- 8 Cruysheer 2009, p. 46.
- 9 Van der Tuuk & Cruysheer 2014, p. 133.
- 10 Jonker-Duynstee & Cruysheer 2015, p. 14-17.
- 11 Cruysheer 2007, p. 36.
- 12 Bastert 1932, p. 14.

Bronnen

Kaart Lucas Jansen Sinck: Nationaal Archief, Den Haag. Verzameling Binnenlandse Kaarten: Hingman, nummer toegang 4.VTH, inventarisnummer 2582.

Bastert, J.D., 'De Vecht en hare geschiedenis', *Jaarboekje Nijfslake* 1932.

Bunt, A. van de, *Wée de overwonnen. Germanen, Kelten en Romeinen in de Lage Landen*, 2020.

Cruysheer, A., 'Een Romeinse kruikamfoor te Vreeland', *Naerdincklant Jaarboek* 2006.

Cruysheer, A., 'De Nes. Het Realenciland aan de Nesservaart', *Werinon, Historische Canon van Nederhorst den Berg*, jrg. 19, nr. 72, 2009.

Cruysheer, A., 'Eeuwenoude mysteries te Nederhorst den Berg. Enkele bevindingen over kasteel en kerk te Nederhorst den Berg (I)', *Tussen Vecht en Eem*, jrg. 31, 2013.

Cruysheer, A., 'Een Romeinse kruik uit de Horstermeerpolder', *Archeologica.Naerdincklant*, nr. 3, 2018.

Jonker-Duynstee, J. & A. Cruysheer, *Vreeland, 750 jaar geschiedenis in vogelvlucht*, 2015.

Tuuk, L. van der & A. Cruysheer, 'De Utrechtse Vecht: levensader in de vroege middeleeuwen', *Jaarboekje Nijfslake* 2013.

Elsenburg, de verdwenen buitenplaats (te Maarssen)

Leden van de Historische Kring Maarssen hebben een flink boek gewijd aan de in de 17de eeuw gestichte buitenplaats **Elsenburg**. Zij namen de gelegenheid te baat tevens het ontstaan van het – luxe – buitenleven aan de Vecht en in den lande op de voet te volgen. Daarbij is ook verder gekeken in de recente en oudere literatuur over het fenomeen buitenplaats, onder meer hoe men zich als eigenaar daarvan dient te gedragen. Wat **Elsenburg** zo speciaal maakt, is dat er drie buitenhuizen op het in den beginne nogal bescheiden stuk Vechtoever naast buurbuiten **Goudestein** hebben gestaan. Het 17de-eeuwse huis weerspiegelde de zuinige geest van de opbouwers van de Gouden Eeuw-vermogens, al werd wel een bekende architect, Philips Vingboons, in de arm genomen voor het ontwerp. Het huis werd vijf traveeën breed met drie woonlagen doch slechts één kamer diep. Het door Vingboons getekende torentje op het dak werd wat te frivol bevonden en is niet gebouwd.

Begin 18de eeuw ging de zuinigheid overboord en werd het inmiddels ruim 75 jaar oude pand aangepast aan de levensstijl der derde generatie door óf complete nieuwbouw óf vergaande vernieuwing van het oude huis met verdubbeling van het volume in de diepte. De nieuwe eigenaar kocht veel grond rondom de bestaande nutstuin en liet daar een modicus park aanleggen. Aan de Vechtoever werd het wat eenvoudige hek vervangen door een ingewikkelde en dus dure smeedijzeren poort die heden nog de herinnering aan die periode levend houdt. Het siert de Kanunnikessen van het Heilig Hart, tot voor kort eigenaressen van de poort, dat zij die een kostbare restauratie lieten ondergaan waarvoor de dr R. van Luttervelt Restauratie Stichting zich heeft ingezet. Het bijzondere, want vrijstaande, stenen botenhuis aan de Vecht vormt de andere tastbare herinnering aan de 18de-eeuwse eigenaar.

Het absolute klapstuk en tegelijk de apotheose van de bloeitijd van de buitens is gevormd door het derde **Elsenburg** dat in 1795-'96 is opgetrokken. Van het vijftig kamers tellende huis, gedecoreerd naar de laatste mode en, zoals de schrijvers aannemelijk maken, ontworpen door de Amsterdamse stadsbouwmeester Abraham van der Hart, zijn de bouwtekeningen en veel interieurontwerpen bewaard gebleven. Niet alleen deze geven een goed zicht op het kolossale huis, ook het latere veilingbiljet uit 1810 vormt met zijn gedetailleerde beschrijving van alle kamers een welkome

bron. Vergelijkingen met de nog bestaande grote huizen uit de bouwperiode – het Barnaardhuis en het Hodshonhuis te Haarlem – beide deel uitmakend van de monumentale huizencollectie van Vereniging Hendrick de Keyser, maken het mogelijk bij een bezoek gevoel te krijgen van wat voor indruk Elsenburg III gemaakt moet hebben. De opdrachtgever, patriot Jan de Witt, vluchtte in 1787 naar Parijs en zal daar de ideeën voor zijn nieuwe buitenhuis hebben opgedaan. Het te bezoeken huis Jaquemart-André in Parijs geeft een goede indruk van het soort huizen dat hem tot voorbeeld gestrekt kan hebben.

De bij **Elsenburg** opnieuw aangelegde tuinen in landschapsstijl met schilderachtige vijvers in uitgekende bosschages, net als het huis in detail beschreven in het veilingbiljet, zijn mogelijk door Ziesenis en Zocher sr getekend en uitgevoerd. De bijbehorende follies en rustieke nutsgebouwen ontbraken niet.

In 1812 viel het doek voor **Elsenburg**. De koper in 1810, de familie Nepveu uit Utrecht, kon het financieel niet aan – Napoleon was er nog – en al dit fraais werd gesloopt. Slechts 16 jaar heeft dit sprookje bestaan. Alleen **Huis ter Meer** aan de westkant van Maarssen kon zich meten met **Elsenburg III**. Dat huis hield het uit tot 1902.

Doordat vijf schrijvers het boek tot stand brachten, komen dezelfde feiten en enige illustraties meermaals aan de orde. Doch daar men het boek niet in één ruk zal uitlezen, doet dat niet af aan het interessante relaas. Al met al is dit boek een verrijking van de literatuur over de geschiedenis van het buitenleven langs de Vecht, maar ook in Nederland, in compact formaat.

E. Munnig Schmidt

Jan Simonis, Jaap Kottman en Hans van Bemmelen, *Elsenburg, de verdwenen buitenplaats. Het ontstaan van het buitenleven aan de Vecht*, 2019. Het boek verscheen bij Uitgeverij Verloren te Hilversum met ISBN 9789087048341, ad € 25.

Inhoudsopgave

Ereleden en bestuur	2
Ledenlijst 2020	3
In Memoriam A.J.A.M. Lisman – E. Munnig Schmidt	17
Jaaroverzicht 2020 – Bertien Quarles van Ufford	22
Michiel Onnes van Nijenrode (1878-1972) – Gert Immerzeel	24
Een interessant kijkje op Weesp in de Gouden Eeuw – Christian Pfeiffer	51
Een veilingverrassing – E. Munnig Schmidt	56
De ‘vorstelijke’ kunstopdrachten van Johan Ort van Nijenrode – Juliette Jonker-Duynstee	58
Twee generaties Hoffman, achttiende-eeuwse bewoners van de hofstede Rome aan het Gein – Marijke Carasso-Kok	84
Hek om Wilhelminaboom in Vreeland gerestaureerd – Juliette Jonker-Duynstee	115
De kanalen van Drusus in de noordelijke Vechtstreek – Anton Cruysheer	117
Boekrecensie: Elsenburg, de verdwenen buitenplaats – E. Munnig Schmidt	126

